

RIJKS GESCHIEDKUNDIGE PUBLICATIËN

UITGEGEVEN IN OPDRACHT VAN

DE MINISTER VAN ONDERWIJS EN WETENSCHAPPEN

ONDER TOEZICHT VAN DE

RIJKSCOMMISSIE VOOR VADERLANDSE GESCHIEDENIS

GROTE SERIE

180

JOHANNES DE BEKE,
CRONIKEN VAN DEN
STICHTE VAN UTRECHT
ENDE VAN HOLLANT

Uitgegeven door
Dr. H. BRUCH

's-Gravenhage
Verkrijgbaar bij MARTINUS NIJHOFF
1982

**Deze publikatie is mogelijk gemaakt door de minister van Onderwijs en Wetenschappen,
die echter voor de inhoud geen verantwoordelijkheid draagt.**

ISBN 90 247 9167 7

© 1980 Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis, 's-Gravenhage. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

INHOUD

	blz.
Inleiding	VII
Het werk	VII
De vertaler	IX
Het Latijnse origineel	X
Manuscriptum meum van Buchelius	XII
Het Memoriale Adelboldi	XIV
De Rijmkroniek van Utrecht	XVII
Het jaar 1378	XVIII
Het mirakel van Amsterdam	XXIII
Het vertalen	XXVI
Grammatica	XXXIII
De vermeederingsen	XXXVII
De handschriften	XLIII
Stemma codicum	XLVIII
De samenhang der handschriften	XLIX
Het Vervolg	LVIII
Afgeleide kronieken	LXI
De uitgave	LXIV
 Johannes de Beke, Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant	1
Vervolg	243
 Index van namen	447
Glossarium	479
Errata ad Chronographiam Johannis de Beke	488

INLEIDING

HET WERK

Johannes de Beke, of heer Jan Beke, voltooide zijn kroniek na 1346 te Egmond. Ik meen zelfs kort na 1346, want het laatste bericht is een gebeurtenis van 24 september 1345, de benoeming van Willem (later genoemd V) tot plaatsvervanger van keizerin Margareta, wat klopt met de opdracht door Beke aan hem niet als graaf, maar wat vaag als princeps. Dat niet alleen ik er zo over denk, maar ook tijdgenoten, blijkt uit het continueren met de ommuring van Renen, 13 mei 1346, de slag bij Crécy, 26 aug. 1346, en het beleg van Calais, dat tot 1347 duurde, of de slag van 21 juli 1347, waarin Robert van Arkel sneuvelde; al deze feiten worden door de continuator gememoreerd, zodat we in goed gezelschap zijn, wanneer we menen, dat Beke's *Chronographia* door de auteur is afgesloten met 1346, omdat latere feiten hem nog niet bekend waren. Dat er toen een strijd was ontbrand tussen bisschop en graaf is een moeilijkheid, omdat de verovering van Eemnes begin 1346 geschiedde en er op 13 juli '46 een bestand is gesloten, maar die moeilijkheid blijft onder alle omstandigheden. De vermeerderaar van Beke neemt het verhaal met 1346 weer op.

Daarom aanvaard ik niet de latere datering door Rutgers¹) en Leupen²), hoewel natuurlijk een bewijs, dat het werk niet later dan 1346 kan zijn geschreven, niet te leveren is. Het gaat om de waarschijnlijkheid.

Dat is hetzelfde met zijn persoon. Dat hij te Egmond heeft gewerkt, door Coster³) al waarschijnlijk gemaakt, achten we wel vaststaand. Dat hij als heer Jan Beke te Egmond voorkomt, door Hof ontdekt⁴), houd ik nog vol, ook tegen Leupen⁵). Dat er twee Johannes de Beke's in het septennium rond 1345 te Egmond zijn geweest, lijkt me te toevallig. Dat men zich clericus betitelt, terwijl men presbyter is, is toch geen onoverkomelijke moeilijkheid; bovendien noemt Philippus de Leyden hem ook als Egmondenaar.

Beke's werk is omstreeks 1350 bekend geworden; wij zouden spreken van publicatie, wanneer niet de middeleeuwse wijze van vermenigvuldigen zo geheel afweek van de huidige. Enige handschriften zijn nog uit de 14e eeuw, continuaties zijn er nog van na 1393, waarbij de drie G-hss, met dezelfde continuatie V en

1 C. A. Rutgers, *Jan van Arkel* (Groningen, 1970) 215–216.

2 P. H. D. Leupen, *Filips van Leiden* (diss. Amsterdam, 1975) 163 en noot 235.

3 H. P. Coster, *De kroniek van Joh. de Beka, haar bronnen en haar eerste redactie* (Utrecht, 1914) 155 en 235.

4 *Bijdr. Gesch. Ned.* XXI (1966–67) 319–320.

5 T. p. „Deze student en klerk (uit 1357) lijkt eerder de auteur te zijn dan de heer Jan Beke, die reeds in 1344–1345 als priester in de rekeningen voorkomt”.

zonder de proloog, een soort nieuwe uitgave voorstellen. Ook de verkorte E-redactie, met continuatie IV, is iets dergelijks. Alle hss van deze bewerkingen zijn uit de 15e eeuw.

Een soort tweede editie is het werk van Johannes Leydis, die omstreeks 1470 een kroniek schrijft, die hij aanduidt als: (prologus super) prefatas cronicas fratris Johannis Gerbrandi de Leydis, waarin hij de proloog van Beke ook opneemt⁶). Later heeft Leydis dit werk uitgebreid, maar nu noemt hij het als zijn eigen werk: de tweede bewerking van Leydis wordt voorgesteld als een omwerking van niet alleen Beke, maar als bronnen noemt Leydis de werken famosorum historiographorum, videlicet Vincentii, Bartholomaei, Joannis Bekae, dus Beke zelfs niet meer in de eerste plaats. Het is niet meer een derde omwerking van Beke, maar een tweede van Leydis⁷). Het is wat teleurstellend dat dit levenswerk van Leydis slechts bewaard is in één handschrift dat maar voor driekwart over is.

Temidden van deze omwerkingen hebben we de Nederlandse vertaling. Die moet 1393 geëindigd zijn: zowel de postulatie van Frederik van Blankenheim als de verovering van Altena wijzen op juli van dat jaar. Echter vinden we LXXXIV, 71 een vermelding van een dochter van Albrecht van Beieren, die huwde met de hertog van Oostenrijk, wat pas in 1395 geschiedde. Dit moet wel een latere aanvulling zijn.

Die Nederlandse vertaling vermeldt als auteur Jan van der Beke, dus de oorspronkelijke auteur wordt wel degelijk genoemd. Als men de 20 latijnse (waarvan 4 de proloog en dus de auteursnaam missen), de 21 Nederlandse (waarvan 07 een omwerkersnaam heeft en de drie P-hss gedeeltelijk zijn omgewerkt naar een andere kroniek) en de 7 Franse bijeentelt komen we tot 48 exemplaren. Tellen we daarbij enige hss die de naam Beke weer wel vermelden (Pauli, Leydis) en nog wat uittreksels (bijv. het Chronicon Tielense), dan komen we boven de 50 exemplaren. Van Sigebertus Gemblacensis worden 42 bewaarde hss genoemd van de 53 die er geweest zijn⁸), en al kan men wel wat reserve tonen⁹), toch zal men moeten erkennen dat Johannes de Beke een geschiedwerk heeft gemaakt dat met dat van Sigebertus kan worden vergeleken. Wanneer men ook nog in acht neemt, dat Johannes Leydis de hoofdbron is van de Divisiechroniek, dan moeten we het werk van Johannes de Beke wel als bijzonder vruchtbaar aanzien. Het was niet alleen de hoofdbron voor de geleerden van vroeger, maar het was ook een

6 J. D. Hintzen, „Het Chronicon comitum Hollandiae”. *Bijdr. Vad. Gesch. en Ouheidk.* 5e reeks IX (1922) 131–143. Een 16e-eeuwse toevoeging in de autograaf Brit. Mus. Cotton Vitellius E 6 noemt hen: Johannes Beeck et Johannes Gerbrandus. Het Leidse afschrift van Sevender heeft slechts: prefatas cronicas, en gaat dan meteen door met: Dicit enim propheta.

7 Wij merken op, dat hij Pauli niet noemt, die wel wordt genoemd in een hs te Trier, wèl de eerste bewerking maar met veel toevoegingen.

8 Cauchie, in *Compte-rendu Comm. Royale d'Hist.* LXIX (1902) XLII.

9 Maar men kan zelfs Worp met 43 à 51 hss (R. Steensma, *Het klooster Thabor bij Sneek en zijn nagelaten geschriften. Een inleiding en inventarisatie* (Leeuwarden, 1970) 134–135) als een Beke-omwerking beschouwen.

bestseller. Van de latijnse en de Nederlandse versies zijn ongeveer evenveel handschriften over. Wie we voor de vraag, die er dus was, moeten aanzien, heb ik niet onderzocht: het is een studie op zich zelf naar aanbod van boeken in de 14e en 15e eeuw.

De vertaler heeft een exemplaar van Beke's kroniek genomen, dat misschien al geïnterpoleerd was, maar toch niet zeer intensief. Een exemplaar dat ook maar in de verte als voorbeeld kan gelden van de kroniek-met-vermeerderingen, is er niet. Is er wellicht ook niet geweest. We kunnen derhalve onze Vertaler ook als de Vermeerderaar beschouwen. Dan blijken de vermeerderingen wat meer Utrechts uit te vallen, vooral wanneer we mogen aannemen, dat de echt-Hollandse berichten (die opvallen door onbetrouwbaarheid) later, misschien wel na 1393, zijn toegevoegd. Houden we de toevoegingen voor werk van de Vertaler, dan komen we dicht bij de opvatting van de vorige uitgever Antonius Matthaeus, die de kroniek als *Chronicon auctius* aanduidt.

DE VERTALER

Iemand heeft omstreeks 1395 een Nederlandse vertaling van de *Chronographia Johannis de Beke* geleverd. De Vertaler had geen enkele binding meer met de schrijver, want hij weet zelfs zijn naam niet meer: Johannes van der Beke is geen juiste vertaling, want wij weten dat hij heer Jan Beke heette. Vermoedelijk was de Vertaler geen Egmondenaar: waarom zou hij anders de woorden *apud Egmondam* hebben laten vallen? In geen latijns handschrift dat het eerste hoofdstuk bevat, ontbreken ze; ook niet in het *hs* van Buchelius. Want wel zegt de uitgave van Buchelius p. 2: *Apud Egmondam: neque ms meus codex, neque Teutonica translatio antiqua, haec habent*; maar dit is onjuist. Het handschrift van Buchelius¹⁰) zegt, als de andere, op f° 2 reg. 10: *apud Egmondam*. Wij moeten aannemen dat Lap van Waveren zich vergist, en in de aantekeningen van Buchelius staat ook geen enkele opmerking¹¹). En er is geen enkel ander *hs* waar de opmerking op zou kunnen slaan.

En dat is wel jammer, want we waren hiermee op het spoor van het latijnse *hs* van de Vertaler. Immers, Coster meent, dat het „waarschijnlijk is”, dat „deze omwerking voor de bekende Dietsche vertaling gebruikt is”¹²), althans tot 1364, dan komt een stuk waarvan geen bron aanwezig is, en „van 1378 af ... stemt deze Dietsche vertaling geheel overeen met het overeenkomstige gedeelte van de La-

10 Zie blz. XII.

11 In het exemplaar van de Furmerius-uitgave, UB Utrecht 793 Hist. 9, dat door Buchelius van aantekeningen is voorzien, zegt hij, dat hij het nogal slordige werk correcter zal uitgeven, „*edita cum MS conferens ac brevibus insuper notis*”. Dit MS wordt geciteerd als *manuscriptum meum*, en men kan in de noten bij de uitgave van 1643 vele citaten vinden, helaas vaak minder nauwkeurig.

12 Coster, *Beka*, 294.

tijnsche omwerking tot 1393", waarmee wordt bedoeld de Cont. V. De voorstelling is al eens vroeger geponeerd door Te Winkel¹³).

Bij nader onderzoek valt het tegen. D5 is niet het origineel van onze Vertaler, en de Cont. V verschilt ook al. We moeten tot een hypothetisch handschrift komen, en dan is natuurlijk de weg naar de Vertaler moeilijker. Aangezien er geen latijns hs is met alle vermeederingsen die we in de vertaling vinden, moeten we eerder aannemen, dat de Vertaler ook de Vermeerderaar is. En dan moet hij zijn aanvullingen van vele zijden hebben bijeengegaard. Het enige dat we kunnen vinden, is, dat het stuk na 1345 wel erg Utrechts is gericht. Dat kan betekenen, dat de Vertaler een Utrechenaar was¹⁴).

Het Vervolg na 1393 is een nieuwe kroniek, die slechts in een deel der hss voorkomt. Dit deel is echter geen vertaling, maar een oorspronkelijk in het Nederlands geschreven werk, dat zijn eigen verdiensten heeft.

Intussen kunnen we trachten, de Vertaler te leren kennen uit zijn werk. We gaan dus onderzoeken, wat hij heeft vertaald en wat hij heeft toegevoegd.

HET LATIJNSE ORIGINEEL

We beginnen met de Nederlandse tekst te vergelijken met handschriften van de latijnse en dan komen we vrijwel dadelijk tot de conclusie, dat we met de groep A te maken hebben, waarvan *Chronographia*^{14a}) p. XXII wordt gezegd: „blijken er nogal wat fouten in de hss van groep A te staan, van 6 reg. 4 maior dominus tot 84a reg. 12 pulcherrimam miliciam i.p.v. plurimam miliciam". Inderdaad, we vinden deze VI,5 meeste heer, em LXXIX¹² al te scone ridderscap. We voegen nog toe: 63b,3 sine dilacione, in A sine deliberacione, vertaald LIX,13: sonder beraet, ofwel 72h,6 hac subiecta, in A hinc statim, LXVIII,250 daerna cortelike. Men vindt in de noten voortdurend verwijzingen, bijzonder als er een zinsnede is overgeslagen.

We kunnen zelfs zoeken naar het A-hs dat gebruikt is. Wij moeten daarbij ook A4 betrekken, dat voor de latijnse grondtekst van geen belang is.

3,7 Goti A13 Scoti A24: III,8 Schoten

13 J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* (2e dr. 7 dln.; Haarlem, 1922-1927) II, 181: „... doch in die vertaling is het werk nog weer verder voortgezet tot 1378 naar een onbekend origineel ... zoodat in dit geval de vertaling niet lang na 1378 zal zijn gemaakt". Waarschijnlijk daarop voortbouwend schrijft J. van Mierlo in *De Middelnederlandsche letterkunde van omstreeks 1300 tot de Renaissance* (Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden II. 's-Hertogenbosch, 1941) 177: „Johannes de Beka, in het Dietsch vertaald ... bevat nog de eerste voortzetting, doch gaat daarna, misschien zelfstandig, voort tot 1378. Ook deze werd later nog voortgezet, tot 1426". „Geloof niet wat de geschiedschrijvers zeggen, maar evenmin dat zij het zonder grond zeggen" (Romein): hier valt de nadruk wel op de eerste zinsnede.

14 J. M. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen* (Haarlem, 1932) 87: „een waarschijnlijk Utrechtsch schrijver", waarbij echter aanhalingen uit het Vervolg worden gedaan, die voor onze Vertaler niet gelden.

14a H. Bruch, ed., *Chronographia Johannis de Beke* ('s-Gravenhage, 1973) R.G.P. Grote Serie 143.

6,4 maior domus A3 maior dominus A124: VI,5 meeste heer
 12,1 maior domus A1 maior dominus A234: XII,1 meeste heer
 27a,4 cladem A3 classem A124: XXVII,4 schipheer
 42a,24 Siccone – Butone A124 bucone A3: XXXIV,33 Butone
 57d,33 perpauci A13 preparanti manu A24: LIV,81 stoutelike
 57f,6 attoniti A13 ontbr A 24: LIV,105 ontbr.
 72c,5 abinde – aliquam A12 aliquantam A3 aliquantum A4:
 LXVIII, 104 groten

Het komt neer op A2 en A4, het laatste het meest. Dat wordt nog versterkt door:
 27b,1 omnes Hollandienses – omnes Hollandie A123 omnes Hol-
 landie partes A4: XXVII,19 alt lant van Hollant
 63b,11 a mobili muliere – a nobili muliere A4:LIX,22 van dien ede-
 len wive

Nu kan A4 onmogelijk de bron van de Vertaler zijn, daar het uit de zestiende eeuw is. We moeten dus een voorganger aannemen, die we A4* kunnen noemen. Nu blijken sommige Beke-bewerkingen met A4 nauw samen te hangen, tenminste Leydis¹⁵) schrijft: nobili, Pauli daarentegen mobili. En Hollandie partes vinden we bij Leydis¹ en in het Chronicon Tielense, p. 44¹⁶).

Dat betekent, dat we A4* daar ook als bron kunnen veronderstellen. Leydis¹ is het dichtst bij, wat ook blijkt uit het feit, dat Pauli en het Chronicon Tielense een aantal bisschoppen natione Friso noemen, wat Leydis¹ niet heeft, evenmin als onze Bekevertaling.¹⁷)

Maar het gaat ook om de interpolaties: waar komen die vandaan? En dan is het wel aardig, als we zien, dat Godfried met de Bult bij Beke wordt vermoord per quendam Giselbertum, terwijl A4 heeft: per servum prefati Theoderici comitis Hollandie nomine Giselbertum, wat XLIV,29 luidt: een van joncheer Diderix knechten, die Ghisebrecht hiet. Maar ... die zin is in A4 een marginale kanttekening, die misschien wel is gemaakt na en naar het Nederlands.

Dat wordt bijna zekerheid, wanneer we zien, dat A4 in 66b,32 achter montisque Odilie toevoegt: teutonice sante Guedelenberge prope Ruremundam, terwijl de Bekevertaler alleen heeft: tot sunte Odelenberghe,

15 Het hs UB Leiden BPL 127 D is het enige in Nederland aanwezige exemplaar van de eerste bewerking van de Chronographia door Johannes Leydis; afschrift door Frederik van Seender. Wij duiden dit hs aan met Sev. Er is een autograaf te Londen, zeer beschadigd door brand, en een handschrift te Trier, dat is bijgewerkt, naar ik steeds heb gemeend door Leydis zelf. Maar misschien is dat helemaal niet zo. Wij hopen dat binnen afzienbare tijd een studie over het geschiedwerk van Leydis verschijnt.

16 Het Chronicon Tielense hangt op een of andere wijze met Pauli samen, die heeft: omnes Hollandie populos, wat vermoedelijk een variant is van: partes.

17 Die Friese afkomst bewijst dat er een latijnse Beke-bewerking was, uit A4* voortkomende, met vele malen natione Friso, en dus in dit opzicht afwijkend van onze Beke-vertaling. Wij achten het hs dat Leydis voor zijn kroniek heeft gebruikt, iets dichter bij de Nederlandse Beke te staan. In zijn tweede bewerking heeft Leydis van Pauli gebruik gemaakt, en daar heeft hij deze nogal eentonige kwalificatie overgenomen.

maar het hs O5: Odelenberge bij Ruermunde. De verhouding zou wel eens andersom kunnen zijn.

Minder zeker is dat bij LII,31-34, in A4 op precies dezelfde plaats: Anno Domini mclxii Fredericus imperator civitatem Mediolanensem destruxit et funditus evertit et Rodolphus archiepiscopus Coloniensis dolo quodam corpora trium magorum ad Coloniā transtulit. De bron van dit verhaal is Stoke, maar de bisschop heette Reinald van Dassel, wat Stoke ook zegt.

Ook de variant bij LXXV,20 wijst op verband tussen de vertaling en A4, maar dan houdt het op.

Zo is wel de latijnse tekst terug te vinden, maar niet die van de interpolaties. Daar hebben wij dan weer deze, dan weer een andere kroniek kunnen aanhalen, waarbij we slechts durven beweren, dat de interpolaties van de Nederlandse Beke meestal elders zijn te vinden, maar nergens bijeen.

Voor wat voor gevallen we in concreto worden gesteld, mag blijken uit het volgende voorbeeld. LXXXII,20-23 wordt Renen ommuurd als men noch scouwen mach. Cont. II,20 en Chron.Tiel. p. 346, met bijna letterlijke overeenstemming, missen deze aanwijzing, maar D5 zegt: ut liquet intuiti. Pauli zegt het kort: ut patet, maar Leydis¹ is bloemrijk: Quod quidem opus, ut potencialiter omnibus intuencium oculis manifestum comprobatur, perfecit ordinabiliter (waarbij tussen haakjes op te merken is, dat Leydis geen datum vermeldt, de andere alle wel)¹⁸).

Ik zie geen andere oplossing: allen hebben de Nederlandse vertaling hier gebruikt, en ze zijn onderling onafhankelijk. Misschien heeft Leydis D5 in handen gehad. Misschien.

MANUSCRIPTUM MEUM VAN BUCHELIUS

Coster¹⁹) vermeldt onder de Beke-hss een hs, dat wij D5 noemen. In de uitgave van Buchelius-Lap van Waveren is er in de noten uitvoerig aandacht aan besteed, in het algemeen wel betrouwbaar, maar men moet het toch steeds verifiëren. Lap is blijkbaar uitgegaan van aantekeningen van Buchelius, die wij niet meer hebben; sommige vinden we als noten bij Heda.

Het is een afschrift, soms wel wat onnozel (bijv. conographia, kennelijk uit c^ono-), en het eindigt in 1364. Dat zou wel eens door een defect aan het slot kunnen zijn:

18 Een continuatie die ik niet besproken heb, is de latijnse die in de uitgave van Buchelius staat op p. 132 midden (Igitur D. Fredricus ...) tot p. 133 onderaan. Zij is bewaard in hs D3 en moet aan Pauli zijn ontleend, bijv. het overlijdensbericht van Frederik van Blankenheim en dat van 1427, tot en met de ursus silvestris, Pauli 980-988, ook ongeveer te vinden in J. D. van Leeuwen, ed., *Willem van Wije, Chronicon Tielense* (Utrecht, 1789) 508-515. Het exemplaar van Gosses is mij door de bezitter Prof. Jhr Dr P. J. van Winter vriendelijk ter inzage gegeven. Gosses heeft blijkbaar vooral belangstelling gehad voor de continuaties.

19 Coster, *Beka*, 301 en uitvoeriger 288; het is genummerd UB Utrecht 783 Hist. 16.

Coster heeft al gewezen op de vermelding van het sterfjaar van bisschop Jan van Arkel (1378), maar er is nog meer. Op f° 94' staat:

Dux itaque hic magnificus Aelbertus uxorem habuit Margaretam nomine, filiam magnipotentis ducis Brigensis, ex qua genuit Katherinam ducissam Ghelrie, Wilhelmum comitem Oestervandie succedentem ducem ac comitem Hollandie, Johannam reginam Bohemie, Aelbertum ducem Bavarie, Johannem episcopum Leodiensem, Margaretam ducissam Burgundie et Flandrie, Johannam ducissam Austrie.

Vergelijken we dit met LXXXIV, 66–71, dan zien we dat, behalve het stijlbloempje magnipotentis, er maar één verschil is: de titulatuur van de opvolger Willem. Die werd pas graaf in december 1404.

Dit is al moeilijk weg te interpreteren, maar D5 kan om een andere reden onmogelijk de bron van onze vertaling zijn. Het is nl. geen A-hs, maar behoort tot de groep D. Wij zien Lap op p. 65 denken over de naam van Malcolm van Schotland: Henricus in D34, en óók in D5.

III, 25 wordt de onderwerping van de Friezen vermeld met een traditioneel jaartal: 409. Dit jaar komt voor bij Pauli, en Buchelius-Lap zegt p. 7 noot i: quoque vestigium in MS meo latino. Dit jaar is nl. later in D5 bijgeschreven, en vervolgens geradeerd. Het hoort dus niet in D5.

Nu D5 als bron van de Nederlandse Beke vervalt, zouden we verdere beschouwingen achterwege kunnen laten. Maar het is niet te ontkennen, dat een hele reeks invoegingen in beide werken voorkomen in ongeveer dezelfde bewoordingen en meestal ook in dezelfde volgorde.

De *Catalogus episcoporum Ultrajectensium*²⁰⁾ geeft als tekst:

Tempore istius fuit illud magnum incendium, quod vulgariter vocatur vijf-weken-brant, scilicet anno Domini 1279 in die beati Gregorii.

D5, geciteerd Buchelius-Lap p. 95 noot f: magnum incendium, maar de Nederlandse benaming ontbreekt. Deze staat weer wel in Ned. Beke, LXX, 141–144, waardoor het onmogelijk wordt, D5 hier als de bron voor Ned. Beke te beschouwen.

LXVIII, 172–185 heeft een verhaal, dat aan Stoke is ontleend. Het staat ook in D5, tussen Beke 72e reg. 5 en reg. 6.

Et ut comes de Ghisen et de Branio Karolus hoc faceret, dedit sibi comitatum Hannoniensem, deheritando Iohannem de Avenes primogenitum sui ipsius. Qui mox ad Hannoniam pergens subiugavit sibi civitates, villas, castra, iurando unicuique homagium ac fidelitatem, superbe mox iniquiens si aquaticum regem potuerit requirere taliter secum confligeret²¹⁾ et amissionem comitis vindicaret, ut de eodem conflictu fieret sermo perpetuus. Dominus autem Iohannes de Avenes primogenitus comitis prelibate cum idem rex Romanorum in Aquisgrani coronaretur, duxit in uxorem Adelheydim sororem regis. Propterea mater sua comitissa donavit sibi Hannoniam, quam modo irative resumpsit, ne Hollandrini essent connexi federe coniugali Hannonie. Hinc dominus Iohannes de Avenes sororius regis misit Adelheydim uxorem suam ad regem fratrem ipsius propter auxilium et

20 Romein, *Geschiedschrijving*, 38, no. 14.

21 Er staat confligit en in de volgende regel fiet; maar de copist ziet vaak het teken van de -er- abbreviatie over het hoofd.

subsidium, ut prefatum Karolum comitem de Ghisen et de Branio procul pelleret ex finibus Hannonie.

Behalve sermo perpetuus vallen ons ook op de woorden van reg. 175–8, zelfs rijmend. Men mag ook wel aannemen, dat het verouderde wighen (Stoke, III, 1302), rijmende op opt lant ghecrighen, is vervangen door het moderne striden.

Aangezien de Nederlandse teksten met elkaar verband houden, moet de latijnse zijn vertaald en wel kennelijk uit de Beke-vertaling.

Dat blijkt ook uit het volgende curieuse geval. Beke 74c, 13–19 is overgeslagen in D2. Dat er in D5 iets mee aan de hand is, wordt opgemerkt door Buchelius, p. 96 noot g: *Haec in meo MS ita exprimuntur . . . Haec verbis differunt, re tamen eadem sunt*. Omdat het niet nauwkeurig is afgedrukt, geven we het hier naar het hs D5 zelf:

Anno Domini 1282 Florentius comes Hollandie construxit quoddam castellum in Wydenes, veniens in Hoechoutwoude viriliter contra Frisones ad prelium, ubique occisis sexcentis Frisonibus eosdem superavit. In quo quidem bello quidam Friso propectu etatis captus est, qui cunctis manifestavit sepulcrum almiflui ac gloriosi regis. Quo noto Florentius comes filius eius aperiens monumentum flebiliter ossa regis devote secum detulit versus Traiectum, ubi in ecclesia expletis exequiis anime ipsius, Florentius sepelitus filius eius iterum ossa resumens transtulit eadem ad Wallacriam, recondens ibidem in monasterio Middelburgensi exequiis congruentibus.

Dat kan ik alleen verklaren, als D5 zijn tekst heeft aangevuld uit de Beke-vertaling, zodat dit stuk is hersteld met ander latijn. Ik wijs nog even op aperiens monumentum, dat we terugvinden in groef op, een toevoeging van onze Vertaler.

Wij verwijzen nog naar de noot bij LXXXII, 124: het liedje van de geselaars wordt overal in het Nederlands geciteerd, behalve in D5. Kennelijk is het met de hele alinea uit onze Beke-vertaling in het latijn overgezet.

Het droevige resultaat is, dat er een bron van de Vertaler verloren gaat: D5 is zelfstandig opgebouwd, en vertoont aanwijzingen dat het hier en daar uit het Nederlands is vertaald. We hoeven dan de datering na 1404 ook niet meer weg te redeneren: een geringe troost.

HET MEMORIALE ADELBOLDI

In XXXIX, reg. 47–62, vertaalt onze schrijver c.41, 42a, 42b. Dan volgt een verplaatst bericht over een bedevaart naar Jeruzalem, reg. 63–64, vervolgens de bouw van de Domkerk in 1023, c.42c t/m reg. 5. Daarna vertelt Beke dood en begrafenis van bisschop Adelbold, vertaald reg. 99–104, en dan volgt een nieuw caput met Anfridus. Maar ertussen, XXXIX, 70–98, hebben we een Nederlandse tekst van het Memoriale Adelboldi.

De oorspronkelijke tekst vinden we bij Muller²²). De bisschop somt de lenen van

22 S. Muller Fz., ed., *Het oudste cartularium van het Sticht Utrecht* ('s-Gravenhage, 1892) 224.

zijn zeven voornaamste vazallen op, ieder met een titel bedacht, maar niet genummerd. Het Chronicon Tielense vertelt, pag. 94: *Et hoc sequens scriptum est ex copia litere domini Adelboldi episcopi*, wat wijst op zelfstandige ontlening door de Tielenaar zelf. Hij heeft wel meer oorkonden ontleend aan originelen of cartularia²³). Daarmee klopt het feit dat het, volgens zijn gewoonte wat beknopt gemaakt, vrijwel identiek is met het origineel²⁴), en ook dat het stuk niet ná maar vóór de bouw van de Dom wordt gezet. Deze omstandigheden wijzen in de richting, dat zijn originele latijnse voorbeeld de oorkonde niet bevatte.

Daar wijst ook op, dat zij bij Leydis¹ ontbreekt. Daarentegen vinden wij haar bij Pauli en ook in D5. Deze teksten verschillen van het origineel en ook onderling. Het Chronicon Tielense heeft een nummering ingevoerd. De Beke-vertaling heeft twee leenmannen toegevoegd, Vlaanderen als tweede, zonder functie, en Herlaar als negende, met de functie die het oorspronkelijk en het Chron. Tielense aan een ander toekennen, terwijl D5 de volgorde van de eerste vier nog weer wijzigt. In schema aldus:

	Chron. Tiel.:	Ned. Beke:	Pauli:	D5:
Brabant	dapifer	drossate	drossatus	drossatus
Gelderland	venator	jager	venator	cursor
Holland	marscalcus	marscalc	marscalcus	marscalcus
Kleef	camerarius	kamerlinc	camerarius	camerarius
Bentheim	janitor	doerwaerder	janitor	janitor
Kuik	pincerna	scencke	pincerna	propinator
Goor	signifer	poortwachter	portarius	portarius
Herlaar		bannierdrager	vexilliger	vexilliger
Vlaanderen				

D5 vertelt ons:

Hic igitur Adelboldus consecrata ecclesia commisit sibi scribi superiores vasallos sive feudales territorii Traiectensis presente ac consentiente imperatore, et que bona iure feudali possident a pontifice Traiectensi, ut illius esset iugis memoria.

Quorum primus est dux Brabancie et possidet iure feudali civitatem Tyelensem et (!) cum suis antinenciis (!) et terras Kempenses usque Turnout eciam cum suis annexis. Et nuncupatur drossatus episcopi.

Secundus est comes Hollandie, qui possidet iure predicto Zelandiam et partem Hollandie et Kine-mariam. Et appellatur marscalcus episcopi.

Tercius comes Flandrie et possidet feodaliter quator principatus in Flandria.

Comes insuper Ghelrie est quartus et possidet comitatum Zuytphanensem integraliter et medietatem civitatis Embricensis et maiorem partem de Tyelrewert. Et vocatur cursor episcopi Traiectensis.

Comes denique Clivensis est quintus et possidet iure prelibato Woudrichem cum suis pertinenciis et eciam partem Batuensensem viciniam Reno. Et vocatur camerarius episcopi.

Comes de Benthem est sextus et pertitulato possidet iure comitatum castri Traiectensis et plura alia iura. Et nominatur ianitor episcopi.

²³ Coster, *Beka*, 60–61.

²⁴ Daarmee wordt bedoeld de oudste vorm van het falsum, oorkonde of afschrift in een cartularium.

Dominus itaque de Kuyck septimus fertur plurima (*ontbr.* iura habere), qui (*lees:* que) possidet prefato iure, que scripturis repperi in carta (!). Et propinator episcopi Traiectensis prorumpitur. Extremo dominus de Goer octavus est et possidet fere omnia sua territoria iure prefato. Et vocatur portarius episcopi. Denique dominus de Haerler nonus est et ultimus et possidet Ameydam cum suis annexis. Et vocatur vexilliger episcopi.

Voor hielt, hout, te lene hebben we hier bloemrijker omschrijving. En meer nog: voor hiet, is ghehieten, is ghenoeemt, als vertaling van het oorspronkelijke vocatur et est wordt hier viermaal vocatur gezegd en vijfmaal andere woorden.

We hebben wel de indruk, dat men de oorkonde reeds in de middeleeuwen niet serieus nam.

Pauli heeft een verwante, maar niet identieke tekst.

Eodem tempore venerabilis presul Adelboldus in presentia imperatoris et suorem principum procuravit conscribi supremos vasallos ecclesie Traiectensis et territorii eiusdem. Quorum primus est dux Brabantie, qui tenet ab ecclesia civitatem Tyensem cum suis attinentiis, insuper totam terram dictam Kempenlandt usque Turnout et vocatur drossatus episcopi. Comes Flandrie secundus eum (!) tenet ab ecclesia die vier ambochten. Comes Hollandie tertius et tenet ab ecclesia totam Zelandiam et Waterlandiam et vocatur marscalcus episcopi. Comes igitur Gelrie quartus et servat ab ecclesia comitatum Zutphanie et medietatem civitatis Embricensis et maiorem partem insularum de Tyele et Boemel et appellatur episcopi venator. Comes igitur Clivensis quintus et tenet in feodum oppidum de Woudrichem cum suis attinentiis et partem Batue prope Renum et dicitur camerarius episcopi. Comes de Benthem sextus et recepit in feodum borchgraviatum Traiectensem et alia plurima et nominatur ianitor episcopi. Dominus de Kuyck septimus servat ab ecclesia multa iura et predia, qui (*lees:* que) scripta non repperi et nuncupantur (!) pincerna episcopi. Dominus de Goer octavus et tenet in feodum (!) ab ecclesia omnia bona sua et vocatur portarius episcopi. Dominus de Harler nonus et tenet in feodum (!) dominium de Ameyda cum suis attinentiis et nominatur vexilliger episcopi.

Dat de Vertaler zich later niet alles meer goed herinnerde, of dat de Vertaler part noch deel heeft aan het Memoriale, en het is toegevoegd door een latere hand, blijkt uit LXIII, 82, waar hij letterlijk vertaalt: dominus de Gore beati Martini vexillifer = die here van Gore die sunte Martijns banier droech, zoals het oorspronkelijke Memoriale heeft.

Wie heeft hier vertaald? Hoewel de zaak, vooral door de nogal grote verschillen, niet duidelijk is, lijkt het wel, dat D5 en Pauli beiden afzonderlijk uit het Nederlands hebben vertaald. Drossatus staat bij beiden in plaats van dapifer, Pauli bewaart venator en pincerna van het oorspronkelijk, waar D5 cursor en propinator van maakt, beiden hebben de heer van Goor tot portarius gemaakt voor signifer, welke functie ze met het woord vexilliger aan de heer van Herlaar toekennen. En de graaf van Vlaanderen, die in het Nederlandse optreedt, zonder hof functie, is leenman voor die iii ambochte, in D5 quatuor principatus, bij Pauli kalmweg die vier ambochte; en evenzo de hertog van Brabant die in het oorspronkelijk totam Kempineam in leen heeft, gelijk in het Chronicon Tielense, heeft bij Pauli totam terram dictam Kempen-

landt, wat evengoed een vertaling kan zijn van alle Kempenlant als terras Kempenses van D5.

De heer van Kuik heeft in leen, in het oorspronkelijk, multas terras, insulas et decimas, cum casis, domibus et silvis, campis, pratis, pascuis, aquis, aquarumque decursibus, et justicia in diversis locis, wat in het Chronicon Tielense wordt verkort tot: terras, turres, insulas et decimas tam in dominio de Kuyck quam supra Renum; de Vertaler is kort van stof: veel gherichte, die ic niet bescreven en vant, hoe si ghe-noemt waren (voortreffelijk opgemerkt!). Pauli: que scripta non repperi, terwijl D5 liegt: que scripturis repperi in carta. Daar zal de copiist wel een fout hebben gemaakt: ik denk scripturis incertis of zo iets.

D5 heeft dus stukken uit het Nederlands vertaald. Het is echter te gek, om alles op die manier te willen verklaren. Maar wel is D5 wederom als bron voor de Beke-vertaling uitgeschakeld.

DE RIJMKRONIEK VAN UTRECHT

Een rijmkroniek, lopende tot ongeveer 1378, berustend op de Catalogus episcoporum²⁵) maar uitgebreid met fragmenten van de Nederlandse Bekevertaling, is in één handschrift bewaard. De versvorm, gepaard met grote slordigheid, die misschien aan een copiist te wijten is, maken een vergelijking niet zo gemakkelijk, temeer daar er ook nog Gelderse gegevens doorheen zijn verwerkt.

- reg. 413 So is bij sijner tijt verbrant ...
 415 Bijna all Utrecht die stede,
 Die Doemkerke ende oick mede
 Sunte Peters ende sunte Johans enz.
 t/m 430 Des ist noch dairom genant
 Dat brune cruys ...

Wat we vergelijken met LI, 96 t/m 107 ... waerom ment noch hiet dat brune cruys. Ook Rijmkr. reg. 211-220, te vergelijken met XXVII, 4-8, tonen grote overeenkomst. Evenzo Rijmkr. 530-540, vergeleken met LXX, 141-144. De Catalogus vermeldt van Bisschop Willem van Mechelen niet veel meer dan zijn dood, maar de Rijmkroniek weet, dat

- reg. 587 Hij lach gevaen bynnen Utrecht der stat
 Meer dan een jair ...

wat we in verband brengen met LXXXI, 43-45. Ook van bisschop Gwij vertelt de Catalogus niet veel, maar de Rijmkroniek vertelt de slag bij Kortrijk

25 Romein, *Geschiedschrijving*, 38-39, en H. Bruch, *Supplement* (Haarlem, 1956) 7-9. De Rijmkroniek is uitgegeven door H. F. Rosenfeld, in: *Mémoires de la Société Néophilologique* XIII (Greifswald, 1939) 307-338. De Rijmkroniek bevat ook een vertaling van het Memoriale Adelboldi. Daarbij is Vlaanderen overgeslagen, maar verder klopt het wel. Zelfs de heer van Herlaar treedt op, met een schrijffout: Zerlare. Het zal wel uit de Nederlandse Beke zijn overgenomen.

reg. 635 Tusschen den conijnck van Franckrijcke
 Philippus den vetten sekerlike
 Ende tusschen greve Roebert mede
 Van Vlanderen ...

waarmee we vergelijken LXXV, 21-22: tusschen Philips den Vetten, coninc van Vrancrijc, ende grave Robert van Vlaendren ... Wat wordt gevolgd door de slag bij Duiveland, waar die bisscop Ghie wert daer ghevanghen ... omtrent midvasten ... En de Rijmkroniek reg. 646 ombtrent mydvasten ... reg. 647 dese voirseigde byscop Ghye ... bleef selven in Duvelant gevaen.

En in beide (LXXV, 123-139 en vs 683-691) wordt gesproken van een jamerlik plaghe een sterflic hongher oftewel jamerheide van hunger ende van sterfften mede, en na vele oorlogen ook eens een zonsverduistering LXXIX, 120-121 en vs 781-784. Jan van Vernenburg wordt te Goor gevangen gezet, en ook de dood en de begrafenis van Jan van Arkel (1378) worden beschreven; zijn opvolger is Arnt van Hoern. Daartussendoor worden Gelderse berichten gegeven: Willem van Gulik wordt hertog van Gelre (1377) en Jan van Blois verdwijnt; dat hij afstand heeft gedaan (1379) wordt niet vermeld, maar onze kroniek is niet altijd even nauwkeurig. Zij eindigt met berichten van 1378.

Dat jaar komen wij telkens tegen. Maar meer, dan dat de mogelijkheid bestaat, dat er een Beke-vertaling is geweest die in 1378 ophield en door de Rijmkroniek is gebruikt, is er niet. Tenslotte gaan we denken dat het toch wel eens toeval kan zijn.

HET JAAR 1378

Chronographia p. 326 heb ik opgemerkt, naar aanleiding van de Continuatio IV: „Het is wel merkwaardig, dat het jaar 1378 bij alle continuaties een belangrijke rol speelt: de cont. V is ook al omstreeks dat jaar bewerkt, maar vooral: de Nederlandse Beke-vertaling vertoont ook met dat jaar een scheiding.”

Maar bij een nauwkeurige analyse van de Nederlandse Beke moeten we erkennen, dat het Utrechtse verhaal rustig doorgaat, en dat de Hollandse berichten later schijnen te zijn toegevoegd. LXXXIV,66 komt een overzicht van de familie van Albrecht van Beieren, waarbij de huwelijken van zijn dochters bekend worden geacht, speciaal Johanna, gehuwd met Wenzel van Luxemburg in 1395; dat bericht is zeker van later. Of het schisma ook een latere invoeging is, weet ik niet: de datering Dese twidracht duerde menich jaer is wel wat vaag, en het latijn § 6, 1-12 is toch wel wat anders. Ook blijkt de slag bij Baeswijlre aan het slot van LXXXVI beschreven te zijn met andere woorden dan in Cont. V § 4,42 vlgg: daar staat het bericht op nogal vreemde plaats.

Als hoofdverhaal kunnen we een annalistisch Utrechts werk beschouwen, waarbij Holland slechts ter sprake kwam, wanneer het met Utrecht in nauwe relatie komt, de oorlog van 1374-75 over Gildenburg bijv. Daarna is het verhaal voortgezet met beleg (15 juni) en verovering (1 aug. 1375) van Puttenstein, LXXXVII,

255–267, en op geheel dezelfde wijze die van Loenersloot (2 tot 20 sept. 1378). De tussentijd wordt opgevuld met een Hollandse stormvloed op 15 juni 1375 en een onbepaalde op 15 juni 1376. Of dat latere aanvullingen zijn of door de Utrechtse annalist alleen maar vermeld om de tijd te overbruggen, weet ik niet. Het volgende bericht over het begin van het schisma zou wel door de continuator kunnen zijn geschreven, maar het is niet goed verwerkt, want het verband tussen het optreden van Urbanus VI en de bevestiging van Floris van Wevelinchoven wordt niet gelegd. Het verhaal gaat toch weer door en in 1380 worden er weer twee kastelen veroverd. Wij zouden kunnen stellen, dat het jaar 1378 wel bij de latijnse maar niet bij de Nederlandse Beke een rol speelt.

Echter hebben wij het verbluffende stukje latijn reg. 285–302. Behalve de nogal onnozele opmerking, dat eruit blijkt dat de Vertaler latijn kende²⁶), bezitten we hierover geen commentaar. Ik moet zeggen, dat ik er ook het liefst over had gezwezen, want het is niet prettig om te zeggen, dat het mij volkomen onduidelijk is²⁷).

Dit ontslaat ons niet van een onderzoek. Het stuk in Ned. Beke is vier regels langer: heeft Cont. V weggelaten of Ned. Beke toegevoegd? In het laatste geval zou het bericht van 1378 in 1393 zijn aangevuld, alweer in het latijn. De schrijver, die ik wel onder de Utrechtse clerus zoek, zou dan in 1378 en in 1393 de priester hebben ontmoet, en enige jaren later zelf hebben toegevoegd, dat hij van latere jaren niets meer weet. Wanneer is dan de kroniek geschreven? Die is nauwkeurig tot op de maand juli 1393 te dateren. In het eerste geval kunnen wij alles op 1393 zetten, maar we moeten dan wel aannemen, dat er een grote slordigheid bestaat. De schrijver heeft dan in 1393 die pastoor gesproken en die heeft hem verteld, wat hij in 1378 had beleefd. Het kind heeft nog wat jaren geleefd, maar of het nòg leefde of slechts enige jaren na 1378 heeft geleefd, wist de man niet. Dat heeft de schrijver niet goed begrepen, of is het half vergeten, en zegt het slordig. We hebben dan het voordeel, dat we het stuk op 1393 kunnen plaatsen, maar we moeten wel wat uitleggen, zelfs er inleggen.

Het bericht komt ook voor bij Pauli. Deze heeft de laatste regels ook, maar laat reg. 299 weg. Leydis heeft het verhaal niet in zijn eerste bewerking, maar wel in zijn tweede. Ik ben dan gewoon, aan te nemen, dat hij het aan Pauli kan hebben ontleend. Dat kan hier helaas niet: reg. 299 heeft hij aangepast aan zijn eigen situatie. Leydis moet het dus aan de Nederlandse Beke ontleend hebben, of misschien aan beiden.

26 A. Matthaeus, *Analecta* III/2, p. 6 van de Dedicatio: Auctor, qui vulgari quamvis lingua, Latinae tamen non ignarus, ut ex iis patet, quae ad annum habet 1378. Hier voegt Matthaeus een beschouwing aan toe, of de Vertaler nog ten tijde van Johannes Leydis heeft geleefd, wat hij afwijst wegens de bronopgave Haec retulit mihi reg. 299, waar Leydis zegt: Haec retulit multis, dus deze is de ontlener.

27 In een noot, opdat men niet denke dat ik meen dat de zaak hiermee wordt beslist, merk ik op dat ik vermoed, dat het verhaal oorspronkelijk is bedoeld als een mirakel in verband met het schisma, maar dat heeft onze Vertaler niet begrepen. Het gebruiken van latijn moet wel een soort exorcisme zijn.

Maar als 1378 geen caesuur is in het (Utrechtse) verhaal van de Nederlandse Beke, is het misschien meer een probleem van de latijnse.

Het stuk 1364–1378 heeft geen overeenstemming tusschen het latijn en het Nederlands. Maar van Cont. V § 6 en LXXXVII, 276–284 af lopen de kronieken weer parallel. Men heeft er nooit aan getwijfeld, of de Nederlandse tekst is een vertaling van de latijnse, al is de overeenkomst niet zo goed als we dat in vroegere berichten zagen. Het latijn is veel bloemrijker, al is er duidelijk overeenstemming. Dat gaat zo door met de paragrafen 8 t/m 13, dat is tot en met LXXXVIII, 104.

Er worden ridders onder het bisschoppelijk gezag gebracht, Gijsbrecht van Abcoude en Splinter van Loenersloot. En daarna de heer van Montfoort, § 14. Dat wordt ook door Sev. verteld, zeer kort: *pro eo quod Henricus borchgravius usurpasset sibi episcopalem iurisdictionem que pertinebat ad episcopum Traiectensem. Dominus autem episcopus cum una magena et bombardis illud opidum hostiliter infestavit ad quasandum turres et menia. Econtra vero opidani cum borchgravio decertantes ex eo sagittis, saxis et fundibulis (wij herkennen regel 118–119) ad sedecim septimanas seipsos satis egregie defensarunt (de 16 weken worden reg. 121 in ander verband gesteld). Sed ecce dominus Arnoldus episcopus Leodiensis quondam episcopus Traiectensis avunculus uxoris Henrici borchgravii, ibidem inopinate superveniens per amicales interlocuciones redivivam pacem inter (er staat: et) dominum episcopum et borchgravium reformavit in hunc modum (dat waren reg. 121–124): ut idem borchgravius sibi de cetero non presumeret usurpare episcopalia iura (dat is de samenvatting van de brief). Quod et idem borchgravius promisit, et sic ad amicitiam domini episcopi iterum receptus est. Meer niet.*

Het is duidelijk, dat deze of een verwante tekst is uitgebreid met de inhoud van het verdrag, die we vinden Cont. V § 14, 37–58 en onze kroniek cap. LXXXVIII, 125–137. Leydis¹ gaat onmiddellijk over op de moord op Aleid van Poelgeest. Gosses vraagt in een kanttekening in zijn Beke-exemplaar: „Verg. met origineel. Dan blijkt of vertaling uit Dietsche Beka of naar oorspr. stukken”. Hier is het antwoord.

Het verdrag is nog aanwezig. Het blijkt dat het uittreksel nogal slordig is: een heel stuk wordt weggelaten. De latijnse tekst klopt echter wel met de Nederlandse. Maar de Nederlandse klopt ook met het oorspronkelijke, dat in onze taal is gesteld²⁸).

want die borgcreve van Montforde ende sine voorvaderen nye hoge gerichte noch hoge heerlicheit en hebben gehadt ... noch en hebben, so sal hij bekennen dat hij dar gheen hoge gericht noch hoge heerlicheit en heeft, ende die bisscop van Utrecht ende sine nacomelinge suelen vriliken gebruiken tot ewigen dagen toe den clockenslach, sine pander te riden ende maachgelt te richten ende alle saken te be-

28 Rijksarchief Utrecht, Bissch. archief no. 59–1, gedateerd 1369 aug. 13.

richten die der hoger heerlicheit toebehoren... dat die vors. borch ende stede altoes des gestichts van Utrecht open huys ende open stede sullen bliven, ende dat die bisscop ... hem darmede altoes behelpen mach also hi des te doen heeft tot sijns gestichts behoefte. ... Item sullen die borchgreve ende sine nacomelinge guede gestichtslude bliven tot ewigen dagen toe.

LXXXVIII, 136 zegt dan: Ende vele ander punten also die brief inhoud = et plura alia ... que in littera compositionis ... plenius continetur (sing.!).

Het is duidelijk dat het Nederlands is gemaakt met de oorkondetekst erbij, met vele gapingen overigens, maar op verscheidene plaatsen woordelijk, en dat derhalve het latijn van de continuator van Beke op deze plaats uit het Nederlands is vertaald. Dan is er geen reden om te veronderstellen, dat de rest van het latijn oorspronkelijk zou zijn²⁹).

Het resultaat is, dat ook het stuk 1378–1393 geen bron heeft, maar oorspronkelijk is, althans tegenover de Continuatie V. Het is wel mogelijk, dat de kortere tekst van Leydis¹ overeenkomt met de bron van de Vertaler. Wij vinden zelfs, dat het latijn van Sev. over de gebeurtenissen na de moord op Willem Cuser wel eens met het oorspronkelijk van het Nederlands identiek zou kunnen zijn³⁰).

Dan zou § 19 vertaling zijn.

Toch komen wij weer terug op 1378.

Willem V wordt door Beke princeps Hollandiensis provincie genoemd, maar waarop dat precies slaat, is ons niet duidelijk: aug. 1348 is hij stadhouder namens zijn moeder de gravin, febr. 1347 was hij door een statenvergadering als mijn here aanvaard, 5 jan. '49 erkent Margareta hem als graaf, maar in '50 is zij weer gravin. Op 4 juli '51 wordt de slag op de Maas geleverd, waarmee Willem met zijn (kabeljauwse) partij de macht veroverd. In '52 gaat hij naar Engeland en trouwt Machteld van Lancaster. In '54 komt er een overeenkomst, definitief doordat Margareta in '56 sterft. Hij redt het dan nog twee jaar en wordt begin 1358 krankzinnig, en Albrecht wordt ruwaard. Willem overlijdt 30 jaar later, in 1389, en dat verandert aan de feitelijke situatie niets. Vermoedelijk daardoor is dat overlijden bij de geschiedschrijvers nogal vreemd overgekomen.

Want we vinden vroeg en laat de mededeling dat Willem V 19 jaar opgesloten is geweest en dan komen we op 1378. Men kan natuurlijk denken aan een verschrijving (XIX voor XXX), maar de hardnekkigheid van de mededeling is vreemd.

Veronderstellen we, dat Leydis¹ de oudste tekst kan hebben bewaard, dan lezen we daar³¹):

29 Ook Pauli heeft dit verhaal, ook met eigen latijn: ... Insuper oppidum et castrum de Montfoerd semper esset in arbitrio et potestate episcopi ... et alia multa privilegia ... episcopus sibi ... impetravit ... per dominum Arnoldum. Verg. Cont. V, § 14 reg. 52–58.

30 Afdrukt door O. Hintzen in: *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk.* 5e reeks IX (1922) 142.

31 UB Leiden hs BPL 127 D f° 92', geschreven door Fred. van Sevensder. Ik verdenk deze ervan, het verhaal van Allaert Beylinck te hebben aangevuld, maar verder is hij een trouw copist.

Anno Domini 1358 Wilhelmus dux de Bavaria et comes Hollandie in die Sancti Georgii gloriosi militis et martiris alienatus est a suo sensu atque ut dicitur freneticus effectus est, postquam Hollandie comitatum rexisset septem annis. Quapropter et positus est in firma custodia per decem et novem annos, hoc est usque ad diem mortis sue. Tunc parciales qui dicuntur kabbeliaus voluerunt ut regnaret uxor eiusdem Wilhelmi ducis. Sed contrarie partes ipsis resistentibus in contrarium allegabant, dicentes quod ipsa non suscepisset ab eo prolem, super quem comitatus Hollandie devenire posset. Ideo de merito ipsa non deberet regnare. Parciales ergo qui dicuntur hoeck demandabant pro Alberto duce de Bavaria fratre predicti Wilhelmi ducis, quatenus ipse descenderet de Bavaria ad Hollandiam et gubernaret principatum Hollandie pro fratre suo duce frenetico. Quod et ita factum est. Nam postquam idem Albertus dux Bavarie filius imperatoris introisset Hollandiam pro fratre suo, vicecomes effectus est Hannonie, Hollandie, Zelandie et Occidentalis Frisie tali condicione ut daret uxori ducis Wilhelmi fratris sui annuatim ad vitam summam duodecim milium scutorum Francie. Et sic parciales qui dicuntur kabbeliaus cum altera partialitate per indurabilem amicitiam compacificati sunt. Nam cum Albertus dux Johannem de Bloemensteyn militem atque balivum Kenemarie ab officio suo absolvisset ...

Houden wij in het oog dat dit stuk omstreeks 1460 omgewerkt kan zijn (enkele zinnen zijn toegevoegd), dan zou het kunnen teruggaan op een geschrift dat als de bron van de Vertaler kan worden beschouwd: het lijkt heel wat meer dan Cont. V § 2, 12-14.

Pauli heeft twee berichten los van elkaar:

Anno Domini 1358 cum prefatus dux illustris Wilhelmus comes Hollandie profectus fuisset in Angliam ad Eduardum regem Anglie, qui in festo sancti Georgii solemnissimam curiam fecit ... diu in magna iocunditate ibidem letatus fuisset, rediens ad Hollandiam alienatus fuit a sensibus.

In festo sancti Georgii anno prescripto furiosus et amens factus fuit, adeo ut a proprio fratre et primatibus patrie includebatur in quodam ameno et specioso loco in Hannonia in Kenout, ubi supervivens xix annis obiit anno Domino 1377.

Misschien heeft Pauli de juiste verklaring van de datum sint-Joris, 23 april: toen zal het tournooi zijn gehouden.

Wie de eerste schuldige is, weet ik niet, maar onze kroniek heeft het bericht dat Willem V in 1358 kwam in seker hoede, daer hi in bleef tot sijnre doot toe, dat was omtrent 19 jaer. En dat vinden we bij Sev., bij D5, bij Pauli, aan wie Suffridus Petrus het ontleende³²) evenals vermoedelijk Heda³³). Slechts enkelen weten beter: de Cont. IV § 4 (1389 in quadragesima) en de handschriften die met M samenhangen: xxix jaer, ook de Heraut Beieren en de groep P, die het wel van de Clerc heeft. Vermoedelijk is het een latere verbetering. Het Goutsch Kronyckken heeft zelfs 33 jaer, wat de uitgever Scriverius tot een noot brengt³⁴). Handboeken laten hem sterven „1389 kort voor 15 maart”³⁵). Maar

32 A. Buchelius, ed., *Joannes de Beka et Wilhelmus Heda, De Episcopis Ultraiectinis* (Utrecht, 1643) 145.

33 Buchelius, *Beka*, 245. Tot zelfs Pontus Heuterus, *Rerum Burgundicarum libri VI* (Leuven, 1639), stemma no. 38: Guilielmus 5. Co. Holl. ... obiit mentis inops sine liberis an. 1377.

34 Int jaer ons Heeren mccc ende lviii soo wort grave Willem sijnre sinnen bijster [dit wijst op verwantschap met de Heraut], soo dat hij in seker hoede wort gheset, daer hij in lach xxxiii jaer, blz. 109, met een noot: „Bij anderen soo langhe niet ende omtrent xix jaer. Siet de Toetssteen”. We kijken dan op blz. 275 en lezen, dat 33 jaar wat te ruim is en 19 te kort. Scriverius haalt dan oorkonden aan, maar omdat hij in de war is met jaarsdag- en paasstijl, komt hij er niet geheel uit.

35 E. I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Ne-*

enkele Beke-handschriften hebben het getal jaren verbeterd: de niet samenhangende groepen J en N zeggen 30 jaar. Wij denken aan een correctie achteraf en stellen de auteurslezing op 19 jaar, wat tot 1377 of '78 wordt uitgerekend, een enorme stommititeit, maar zo is de tekst.

Dan moet dat bericht wel veel later dan 1378 zijn geschreven. Wij vermoeden dat de meeste berichten die Holland betreffen, pas zeer laat zijn: misschien wel tegen 1393. Dan is het tenminste verklaarbaar dat ze zo slordig zijn.

HET MIRAKEL VAN AMSTERDAM

In Amsterdam, gelegen in Holland in het bisdom Utrecht, werd iemand gekweld door een ernstige zwakte, waaraan hij vreesde te sterven. Daarom verzocht hij de priester, hem het Heilig Sacrament en andere kerkelijke zaken eerbiedig te bedienen. De priester ging naar de zieke en na het horen van zijn biecht gaf hij hem het sacrament. Toen de zieke het had geconsumeerd, moest hij braken, ging naar de haard en braakte daarin het sacrament dat hij had geconsumeerd onbeschadigd (integraliter) uit. Het bleef in het vuur ongerept en onbeschadigd (illesum et incorruptum), en op de plaats van het mirakel is een mooie kapel gebouwd, waarin het sacrament eerbiedig wordt bewaard. En daar geschieden dagelijks wonderen, maar de kapel kan zonder grote kosten niet worden onderhouden³⁶).

Dit is het verhaal dat graaf Albrecht in een oorkonde van 21 nov. 1378 doet. Hij verzoekt daarom aan de paus, een speciale aflaat te verlenen, maar een antwoord is niet aanwezig.

Dit kunnen we beschouwen als het oudste verhaal van het wonder. De oudste vermelding hebben we in een stuk van bisschop Jan van Arkel, gedateerd 30 nov. 1346, waarin wordt verklaard, dat het sacramentum nuper in igne, ut fidedignorum asseritur testimonio, miraculose infra limites parochie vestre inventum, ex vetustate consumitur per longi temporis tractum ... opus fuerit de novo consecrare et in vaso ... repone-re³⁷). Even tevoren, 19 oct., was een aflaat van 40 dagen verleend aan hen die de Heilige Stede te Amsterdam bezoeken³⁸), en een jaar later horen we dat de

derlanden (Antwerpen-Amsterdam, 1960) 367 en 370; A. W. E. Dek, *Genealogie der graven van Holland* (4e dr.; Zaltbommel, 1969) 41, met verwijzing naar Th. van Riemsdijk, *De tresorie en kanselarij van de graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beiersche huis* ('s-Gravenhage, 1908) 168. Maar Willems sterfdatum komt voor in de Tabula Egmondiana, deze keer betrouwbaar wegens een tweede mededeling door de Heraut Beieren: 18 maart. Hoe Veldenaer aan 5 april komt, gevolgd door Pauli (die twee verschillende berichten heeft), weet ik niet.

36 Van Riemsdijk, *Tresorie*, 406.

37 P. H. J. van der Laan, ed., *Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400* (Amsterdam, 1975) no. 80.

38 Van der Laan, *Oorkondenboek*, no. 78.

kapel is gewijd ... iuxta locum ubi sacramentum in igne fuerat reperi-
tum³⁹).

Post, die een studie van de overlevering heeft gemaakt, stelt onze vertaler „omstreeks 1400” en beschouwt hem als een tijdgenoot van Willem van Hillegersberg, die van 1383 tot zijn dood in 1408 aan het grafelijk hof verbleef. We moeten de Beke-vertaler eerder op 1393 stellen: toen zal hij een aantal Hollandse berichten in zijn Utrechts kroniekverhaal gezet hebben, waarvan als eerste dit mirakel; er blijkt in ieder geval „dat de legende omstreeks 1400 al voortgang had gemaakt en dat de volksverbeelding niet met het ene wonder tevreden was”⁴⁰).

Wij nemen dus aan, dat de berichten over Holland pas omstreeks 1390 in onze kroniek zijn gevoegd. Ons verhaal vertoont tegenover dat van hertog Albrecht al de toevoeging van de smette, duidelijk een latere vermelding, want de bisschop had in 1346 het echte door een tweede laten vervangen: dat feit was blijkbaar in het vergeetboek geraakt. De bronopgave, dat men het nog „heden” kan zien, komt dus uit een troebele bron. En evenzeer: Daer ist ghebleven totten daghe van huden.

Het verdere verhaal van de priester is dramatisch uitgewerkt. Het wijf lijkt in regel 37 de vrouw van de zoon te zijn, maar later is toch wel duidelijk de vrouw van de zieke bedoeld. Maar we beamen het oordeel van Post, dat we te maken hebben met „een auteur die niet precies op de hoogte van de feiten was”⁴¹).

Het verhaal van Albrecht vinden we vrij aardig terug in het *Chronicon Tielense*, dat pas na 1449 is geschreven, maar van de Nederlandse Beke geen weet blijkt te hebben. Het pleegt de tekst te verkorten, maar behoudt zo veel mogelijk de woorden van zijn voorbeeld. We vermoeden, dat er tussen de oorkonde van Albrecht en het verhaal van de Tielenaar een tussenschakel is geweest, want overeenkomst is er wel, maar niet zeer treffend.

Albrecht in 1478:

ad quem infirmum
in ipso igne ... evomuit
illesum et incorruptum permansit
quedam pulchra capella est constructa
in qua idem sacramentum adhuc ... reservatur

Chron. Tielense:

quidam infirmus
evomuit illud in ignem
illesum et inustum permansit
in eodem loco fundata est ecclesia
et sacramentum idem adhuc ibidem ... servatur

Toegevoegd is in het *Chronicon* het jaar 1342 en de datum 15a die mensis marcii.

Het jaartal 1342 vinden we in de Nederlandse Beke, maar geen datum. Die vinden we bij Willem van Hildegaertsberch:

39 Van der Laan, *Oorkondenboek*, no. 90.

40 R. R. Post, „Het sacrament van mirakel te Amsterdam”. *Studia Catholica* XXX (1955) 259.

41 Post, *Sacrament*, 253.

Bij midmaert op enen dach
 Int jaer ons Heren, als men plach
 XIII hondert vol te scriven
 Ende XLV daertoe nach⁴²⁾
 Alsoe schriftuer betughen mach.

Dat laatste doet ons even denken aan reg. 66: het is wel zeker dat er een verhaal in Amsterdam aanwezig was, waaraan onze Kroniekschrijver heeft ontleend evenals Willem van Hillegersberg.

Zij verschillen wel. Willem vertelt dat er een bode naar de geestelijke ging, de Beke-vertaler zwijgt daarover. Bij hem komt 's mans zoon thuis, hij ziet het sacrament in de haard liggen, haalt het er uit en legt het op de hoofddoek van dat wijf, die de echtgenote van de zieke moet zijn geweest. Het kladboek van de Heraut maakt er diens zuster van, maar vergeet dat weer. Hillegersberg spreekt van die vrou . . . die des nachts hadde ghewaect, en wij denken dat het zijn echtgenote is, want ze soude hoir bedde hebben ghemaect: blijkbaar in zijn huis. Men kan hoir verklaren als haar en als hun; ik dacht het laatste, want de vrouw vindt het sacrament in haar kist, tot driemaal toe, en het is toch niet aan te nemen, dat de schrijver het niet op de vindplaats maar bij de buurvrouw laat terugkomen. Maar een wonder kan natuurlijk wonderlijk zijn. Vervolgens gebeurt er weer een wonder, dat de vrouw bij de haard koude rillingen krijgt, waar de Beke-vertaler niets van weet, ze haalt met blote hand het sacrament er uit, waarna de zoon eindelijk bij zijn vader komt kijken en er een smitte aan maakt. Het verhaal dat de zoon cortelike daarna thuis is gekomen lijkt mij aannemelijker dan dat van Hillegersberg, maar het verhaal kan natuurlijk zijn aangepast.

Theodoricus Pauli vertelt het verhaal met Eodem anno. Omdat alles tussen berichten van 1342 staat, nemen we aan, dat dit jaar bedoeld wordt. Twijfel hebben we bij Hillegersberg: de versmaat wijst eerder op 1340 dan op '45, maar de versmaat van onze dichter is niet zo precies dat we daarvan heel zeker zijn. Wel lezen we bij Pauli eigenlijk twee verhalen achter elkaar, eerst dat van onze kroniek en dan dat van Hillegersberg, met weer wat andere varianten: het sacrament gaat kloppen als een hart. Dat vinden we ook bij Leydis² die Pauli's verhaal vrij goed overneemt, alleen de twee berichten nog wat beter ineensmelt.

Nu weten we dat Leydis² is gemaakt doordat de schrijver zijn eerste werk heeft aangevuld uit Pauli. En als we het nu gaan controleren, klopt dat helemaal niet. Want het hs van Sevender heeft, op enkele schrijffoutjes na, precies dezelfde tekst als Leydis².

De datum klopt wel bij deze allen: *feria tercia ante diem palmarum*, dinsdag vóór palmzondag. Dat is helaas ieder jaar een andere dag. Zoeken we echter

42 Hs te Brussel heeft 1345, dat in Den Haag 1340. Ik volg voor de tekst W. Bisschop en E. Verwijs, eds., *Willem van Hildegarsberch. Gedichten vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden uitgegeven* ('s-Gravenhage, 1870), en H.V., *De eerste zanger van de Heilige Stede* (1926) 64 vlgg.

de verschillende jaren af, dan blijkt dat het klopt met 1345, want pasen viel toen op 27 maart, palmpasen dus op 20 maart en de dinsdag ervoor is 15 maart.

15 maart 1345 volgens één hs van Hillegersberg, 15 maart 1342 volgens het Chronicon Tielense. Ik meen, dat er een document is geweest, dat de datum van Hillegersberg heeft omgerekend naar het jaar 1345, en dat men het vervolgens in de overlevering inpaste. Leydis en Pauli hebben dat, Pauli met het verkeerde jaar, Leydis met het goede. En wanneer we de zaak aldus hebben geregeld, blijkt toch dat het fout zit.

Want Leydis heeft het verkeerd in de overlevering ingepast. Hij plaatst het verhaal vóór de aardbeving die Ned. Beke LXXXI, 68 op 2 januari 1342 zet, evenals Pauli en bijna evenals het Chronicon Tielense, dat die aardbeving er vlak voor vertelt. Er is dus een verhaal van 1342 geweest dat door Leydis is vervangen door een nieuw met het jaartal 1345, dat op 1342 werd ingepast. Dat jaar 1345 is dus niet de oudste overlevering, de Beke-vermeerderaar heeft toch de oudste lezing. En dan is de datum van het Chronicon Tielense blijkbaar de oorspronkelijke. Het jaartal moge een schrijffout in zijn oorsprong zijn, maar het verhaal wordt door kronieken het eerst op 1342 geplaatst⁴³).

Dat de samenhang der geschriften veel verduidelijkt is, wil ik niet beweren, maar wel, dat men uiterst voorzichtig moet zijn met conclusies. Maar wat onze kroniek betreft: het verhaal zal na 1378 zijn ingevoegd, zeer waarschijnlijk tegelijk met de andere invoegingen over Holland, die nogal slordig zijn en die we het waarschijnlijkst op omstreeks 1390 kunnen stellen. Wij neigen ertoe, het verhaal van Willem van Hillegersberg voor later te houden, maar omdat niet het een van het ander is afgeleid, blijft dat een gissing zonder meer.

HET VERTALEN

Ik heb de Beke-vertaler wel eens voor onnozel gehouden, maar moet dat toch wel intrekken: hij vertaalt goed, soms heel goed. Hij maakt weinig gebruik van latijnse zinswendingen, hij weet vrij handig hoofd- en bijzinnen te maken,

43 Het verhaal van de Nederlandse Beke heeft geen datum, en wordt daarom aan het begin van het jaar 1342 geplaatst. Men heeft niet bedoeld, het vóór 2 januari te stellen. Het Chronicon Tielense heeft de volgorde omgekeerd, kennelijk omdat het wel een datum heeft. De man die 15 maart in de heiligendag omzette, heeft dus gemeend dat hij met 1345 te maken had; naar 1342 overgeplaatst zouden we op 19 maart komen. Henricus Goude heeft, UB Groningen hs 129, f° 344 op ingeschoven blad het verhaal volgens Leydis. Hoewel dit ingeschoven blad dit niet bevestigt, meen ik dat Goude rechtstreeks uit Leydis² heeft gecopieerd en dus het verloren deel van deze kroniekschrijver vrij goed heeft bewaard, zodat wij niet uitsluitend op de Divisiiekroniek aangewezen zijn. Voorzover ik het heb onderzocht (het ligt eigenlijk buiten het terrein van de Beke-vertaling) heeft Goude niet de Divisiiekroniek in het latijn vertaald. Het Gorcumse mirakel van Sint Barbara van 1448 op f° 444' is, ietwat verkortend, nauwkeurig afgeschreven van Theodericus Pauli, *Chronographia* 1049 sqq. De Divisiiekroniek heeft dit verhaal niet zelf in het Nederlands vertaald, maar letterlijk overgenomen uit de *Kronijcke des Lants van Arkel ende der stede van Gorcum* (H. Bruch ed.; Middelburg, 1931) cap. LXI. Zie blz. LVIII = noot 78 en blz. LXII = noot 88.

wetende dat het latijnse taaleigen daarin nogal verschilt van het Nederlandse. Vooral de beknopte constructies van *ablativus absolutus* en *participium coniunctum* worden zeer vaak hoofdzinnen. We moeten daarbij bedenken dat deze constructies toen nog in onze taal gebruikelijk waren, zodat 7, 19 *infecto negotio* kan worden vertaald VII, 22–23 *ongedaen sijne boetscap*. Maar gewoonlijk vinden we hoofdzinnen: 4,2 *transponens* = IV,3 *hadde in zijn bedwang ende*; 44b, 13 *Tractato . . . repentino consilio* = XLI, 17 *Daer wart een cort raet ghenomen . . .*

Soms wordt de hoofdzin bijzin en de bijzin hoofdzin: 80b, 81 *Denique Flandri lassitudine fatigati defecerunt a prelio* = LXXV, 143 *Ende ten lasten worden die Vlaminghe so sere vermoyt, dat si dat striden lieten*. Vlak daarna wordt onderschikkend verband tot nevenschikkend: 80b, 82 *occidendo merserunt* = LXXV, 144 *dootsloeghen ende worpen*. Of ook: 65a, 6–7: *Hic Otto depositis episcopatus sui cunctis utilitatibus cum imperatore cruce signatus* = LXI, 8–9: *Dese Otto beset alle zijn bisdom wiselike ende orbaerlike ende nam dat cruce mitten keyser*.

Hiermee verwant is de constructie van substantief met adjectief, die vaak nevenschikkend wordt vertaald: 3,17 *cum triumphali laude* III, 28 *mit zeghe ende mit groten love*; 48b, 27 *cum triumphali victoria* = XLV, 37 *mit seghe ende mit love*; 24c, 26 *commissum imperium* = XXIV, 99 *boetscap ende ghebot*; (met een klein verschil) 62a, 2 *vir illustris et prudens consiliarius* = LVIII, 2 *een hoech gheboren man, wijs ende gheradich*.

Soms verwisselen subst. en adj. van rol: 2, 15 *senatoria nobilitate* = II, 25 *van den edelen senatoren*; en even later: *tribunica dignitate* = van den weerdighen tribunen. Dit lijkt mij weloverwogen, niet door onkunde, geschreven. Zo ook: 35a, 6–7 *ad militarem dignitatem* = XXXIII, 9 *totter weerdigher ridderscap*.

Een preciese vertaling hebben we 34,3 *sanctus, doctus, pius et ingenuus* = XXXII,3 *een heilich man, wel gheleert, oetmoedich ende hoech gheboren*. Even precies is 39a, 2 *vir sanctus, pius, iustus et benevolus*, volgens A = XXIX, 2 *een heilich man, milde, gherechtich ende goetwillich*.

Het kan echter ook anders worden gerangschikt: 34, 11 *orationibus, elemosinis et abstinenciis* = XXXII, 15 *in vasten, in bedinghen ende in aelmoessen te gheven*.

Een adjectief wordt soms in de vertaling wat zwaar geladen: 75b, 25 *improvisis* = *daer si ghene hoede voer en droeghen*. Maar de vertaling is toch wel goed. Minder goed achten wij 18a, 3–4 *venerabilis abbatissa*, = XIX, 4 *een abdisse ende was een eersame vrouwe*. Hetzelfde 28a, 2–3 (volgens A) *tunc vicum Pladelle residens* = XXVIII, 3 *ende sat doe ter tijt te Pladele, dat was een stede*. De Vertaler geeft een soort uitlegging die niet in het latijn staat; we komen hierop terug.

Dat één latijns woord door twee Nederlandse wordt vertaald, komt geregeld voor. 54a, 4 *gravem sedicionem* = LI, 6 grote discorde ende twi-dracht, en dezelfde regel *tumultuantes* = LI, 7 vochten ende stormden. Men vecht van een kerkgebouw, *ecclesia, ex ea*, wat reg. 9 wordt: daerof ende daeran.

Reeds c. I komt dit voor: 1,8 *studiose*, 1,7 mit groten vlite ende mit arbeide; en reg. 8 *collegimus* = reg. 7-8 vergadert ende beschreven ... ende ghesocht.

Soms lijkt het alsof de Vertaler niet helemaal zeker is van zijn woord: 54a, 9 *domum belli* = LI, 13 een vechthuus of een oorlochshuus. Of 38b, 3 *decenter*=XXXVI,6 sedelike ende stoutelike.

Het kan van belang zijn, wanneer er twee lezingen aanwezig zijn: 14,6 *miracula*=XIV,8 graciën ende miraculen volgens LMNO, en we hoeven niet te gaan verbeteren naar het wel letterlijker miraculen van JK.

16, 13 noemt men *Willibrordus mire abstinencie et sanctitatis*, wat XVII, 16 wordt omgekeerd: van groter heilicheit ende abstinencie – en vervolgens toegelicht met: dat is soberheit van levene. Men krijgt de indruk dat de Vertaler het woord abstinentie, na het te hebben opgeschreven, minder goed achtte, het echter niet wilde doorstrepen, en er toen een goede omschrijving achter zette.

Dat komt meer voor, gelijk we al zagen. LIV, 37 wordt *nepotibus Lifridi* vertaald met: Lifridus neven, sijnre dochter kinder, kennelijk omdat neef niet alleen nepos maar ook consanguineus kan zijn.

Goed vertaald is: *Bonifacius veritatis preco*=XVIII,9 Bonifacius die een bode der waerheit was.

70g, 1 *appropinquante theophania* wordt LXVI, 211 alst ghenaecte der hoechtijt die men hier te lande dertiendach hiet. De Vertaler wil voor zijn medeburgers volkomen duidelijk zijn.

Dat blijkt ook wel uit 56,8 *impetraverat exemptionis privilegium*=LIII,9 dat si exempti sijn, dat is sonder middel onder den paeus te sine. Verduidelijking hebben we ook XLVIII,25.

Verduidelijking zien we ook 59b,6 *Indurato Florencio*=LVI,64 Mer dese Florens verharde in den banne alse die daer niet of en hielt. En even verder reg. 24 *Episcopus igitur ex huiusmodi presumptione plurimum indignatus*=LVI,89 Die bisscop die dit harde onweerdelijke nam, dattie Drenten hem dus versetten.

Maar het tegengestelde van uitbreiding, vereenvoudiging, komt ook veelvuldig voor, wat niet zo gek is bij de vaak bloemrijke omschrijvingen van Johannes de Beke. 4,7 *plerumque laboris*=IV,8 arbeit; 4,10 *primitive fundacionis ecclesiam*=IV,11 die ierste kerke; 12,23 *ecclesias seu basilicas*=XII,27 kerken.

Evenzo 44b,36 *per spacium ix annorum rexit Hollandie terminos*=XLI,46 was grave te Hollant ix jaer. De Vertaler kijkt wel door de bloemrijkheid heen, al laat hij de overbodigheid van clinnenden basunen,

onghewonden banieren – mit ludenden basunen, mit blenckenden banieren ende mit ghewapenden vechters nooit weg. Vermoedelijk kijken wij daar verkeerd tegen aan: deze topoi waren in de ridderlijke stijl belangrijk. Ook Johannes Leydis weet van veldslagen vrijwel niets meer te vertellen dat dit⁴⁴).

Niet helemaal correct is de weglating 46,11 principatum tocius Hollandie=XLIII,15 Holland, want Beke heeft gezegd dat Floris I eerst graaf van Friesland was, en nu van „héél Holland”.

We krijgen de indruk, dat onze Vertaler toch wel in de eerste plaats duidelijk wil zijn. Zo is 43,5 apud quendam presbiterum wel heel levendig vertaald met: in des priesters huus. Het goede accent wordt gelegd 51,3 in palustri solitudine=XLVIII,4 in enen broeclande daert eenlic was. Een verduidelijking door invoeging van de naam hebben we misschien in 18a,20 iam dictus pontifex=XIX,26 dese Gregorius. Eveneens 76,16 hoc castro destructo=LXXII,20 destrueerden . . . dat casteel te Widenes. Eigen kennis van zaken zou kunnen blijken uit 77b,12 in spaciosis agris ville Vronensis=LXXIII,25 te Vrone opter slechter geest.

De Vertaler heeft een aantal fouten gemaakt. Komen die door het latijn, dan treft hem geen schuld. Maar 9,8 sollempnis betekent niet IX,11 schoon, en de nadere verklaring door propter etc. wordt tot een nieuwe zin gemaakt. 14,5 edificiis=XIV,7 weldaden zal wel door beneficiis zijn beïnvloed, zoals 16,10 diligendo=XVII,13 neerstighen wel als diligenti zal zijn gelezen, en bij 58,23 ad rupem subterlatentem=LV,68 tieghen een oever dat onder water lach zal hij wel aan ripam hebben gedacht. Meer dan eens komt het voor dat divus wordt vertaald met rijk (1,20; 44b,15), maar ook wel goed met heilig (13,7; 38b,15), 28b,1 Theodericus senior=XXVIII,62 Dirc als hi out was, zou best in het verband passen, maar Beke heeft alleen maar Dirk I senior tegenover Dirk II iunior gesteld.

LXV,33 acht ik verkeerd vertaald uit 69b, 8–9, maar misschien vergissen we ons. Ook reg. 57 leeft God, uit reg. 29 vivit dominus, lijkt mij helemaal fout, want de graaf van Clermont zegt: die heer (van Holland) leeft nu nog, maar je zult hem vanavond dood zien. Stoke III, 669–71 zegt: Besieten wel, den groten here, Hierna en siedis nemmermere Levens lijfs . . . Ik geloof niet dat de Vertaler, die elders Stoke wel geraadpleegd heeft, hier de Rijkmkroniek heeft ingezien. Ik moet echter erkennen, dat onze Vertaler steun krijgt van een collega, want de Franse vertaling vertaalt evenzo: et je te jure par le Dieu qui vit qu'il morra ancois⁴⁵).

44 Het bericht LXXXII 104–106 luidt bij Sev.: Igitur adhuc eodem anno circa festum sancti Odulphi dominus Johannes de Arkel episcopus cum armatis civibus civitatis sue perrexit versus opidum Scoenhovie, opidani vero cum Hollandensibus econtra signis rutilis satis egregie occurrerunt episcopali cuneo in obviam, ut contra episcopum crudeliter dimicaret in bello. Quod et satis horribiliter factum est, sed Hollandenses Deo permittente victi sunt ab exercitu episcopi, atque captus fuit etc. Heel wat toevoegingen, en allemaal zinledig, althans naar onze begrippen onzakenlijk.

45 W. Noomen, *La traduction française de la „Chronographia Johannis de Beka”* ('s-Gravenhage, 1954) 106.

LVI,62 heb ik toegelicht met de veronderstelling dat het vrij vertaald is, maar het kan wel helemaal fout zijn, bijv. *curtilia* verward met *currus*. Wij vragen ons af, welke voorstelling de Vertaler hier heeft.

En bepaald fout is 66b,31 *advocaciam suam de terra Zallandie*=LXIII,42 alle zijn toeseegghen dat hi in Zallant hadde, i.p.v. voorgdij, protectoraat. 14,32 *beati Gregorii* is de bisschop Gregorius van cap. 19, maar de Vertaler voegt een nadere uitleg in, helemaal fout: XIV,42 *sunte Gregorius paeus*. Een vergissing is 15b,6 *exorante Karolomanno duce*=XVI,5-6 bi radé Kaerls des hortoghen. Helemaal fout is: 17a,19 *immobiles benedictionem pro persecucione prestantes*=XVIII,25 vercoren die ewighe benedixi vor die pine i.p.v. bleven onbewogen bidden voor hun vervolgers.

Misschien onbewust gaat het goed in het volgende geval. 57e,8 *volatilia . . . ova cubancia pullos prodixerunt*. Hoewel A *cubantes* heeft (waardoor het wonder nog wonderlijker wordt) heeft de Vertaler terecht: die voghele leyden eyer ende broeden . . . ende kippeden jonge, maar op het eind van het verhaal kan hij toch van de ova *cubantes pullos* niet afkomen. Men kan ook zeggen: hij heeft ova zowel bij *prodixerunt* als bij *cubantes* getrokken.

Ook 60,6 *cui fideliter adhesit*=LVII,7 ende bleef ghetrouwelijke bi is fout gedacht: onderwerp en meewerkend voorwerp zijn verwisseld. Misschien moet worden geëmend: ende hem bleef grave Dideric ghetrouwelijke bi. En L, 29-30 begrijpt de vertaler de constructie *cupidus c. gen.* niet. Volkomen verkeerd begrip blijkt uit het begin van cap. L, vertaling van 53a, 3 en 6. Graaf Dirk VI wilde zijn overgrootvader (*proavum suum*), die in Hemert gesneuveld was, wreken. De naam Floris I staat er hier niet bij en daardoor is de Vertaler in de war geraakt en denkt aan Dirk IV, ook al gesneuveld, maar bij Dordrecht. Hij komt daardoor tot de woorden om sijns overoudevaders doot, die tot Hamart gheslaghen wert bi Dordrecht. Dat hij bepaald in de war was, blijkt uit het vervolg: Dirk VI weet zijn vijand Herman van Kuik tot een verzoening te bewegen, met de bepaling dat Herman *pro anima Florencii comitis monasterium construeret* (reg. 8-9), wat vertaald wordt met: also dat Heerman soude doen tymmeren een cloester voer grave Diderix ziele van Hollant.

Er is nog zo'n vergissing. In de strijd die tot de slag bij Ane heeft geleid, wordt Rodolphus castellanus Covordie door bisschop Otto II vogelvrij verklaard: 66c,21 *Qui dictante sententia principum Rodolfum a bonis suis ibidem proscripsit ac omnibus adiutoribus ecclesie sue plenam indulgenciam predicavit*. Het hs dat onze Vertaler gebruikte, behoorde tot de A-groep, die de lezing heeft: *omnibus adiutoribus suis*. Dat brengt de Vertaler op de gedachte dat het de aanhangers van Rudolf zijn en hij zegt het er voor de zekerheid maar bij: ende daer bi oerdele ende vonnisse sijnre princen desen Roelof verwijsde uut alle sinen goede, dat hijt mit allen rechte verboert hadde, ende allen denghenen die Roelofs

helpers waren, dien vergave hijt volkomenlike. Dus niet geeft hij af-laet aan zijn helpers tegen de gebannene, maar hij geeft die af-laet aan Rudolfs helpers als zij hem in de steek laten. Het zou wel kunnen, al is het wel wat erg listig; in ieder geval is het fout.

Maar alles bij elkaar, we hebben eigenlijk geen ernstige aanmerkingen op onze Vertaler, en deze enkele foutjes en fouten worden voldoende opgewogen door vele goede, soms zeer rake vertalingen. Zo vind ik c.79, 39-41=LXXIV,87-89 een pluimpje waard. Geestig is c.72i,2=LXVIII,284: Torenburgh ... tot horen ewighen toorne.

Maar onze kroniek wordt ook aangeduid, het eerst door Matthaeus, als *Chronicon auctius*. Zijn die vermeederingsen van de Vertaler of niet?

Een latijns exemplaar dat de vermeederingsen bevat, is er niet. We hebben ze uit allerlei geschriften moeten bijeenzamelen, en dan blijft er nog heel wat onverklaard. Maar er zijn vermeederingsen die zeker niet aan een latijns geschrift zijn ontleend.

Stoke IX, 900 vlgg vertelt, dat de Vlamingen een schip vulden met droghen stro ende mit peke. Het is de bron van Beke 80b,68: *accenderunt fomento cere, lardi, salispetre, picis et sulphuris*. De Vertaler heeft LXXV, 125: dat si ontstaken mit stro, mit werke, mit was, mit specke, mit salpetre, mit pecke, mit swevele ende mit tere. Beke zei: een vlechtwerk, een compres (fomentum) van was enz. Waarschijnlijk is *fomentum*, zonder dat men lette op de *ablativus*, tot een afzonderlijke grondstof gemaakt: mit werke. Maar het stro? Ik kan mij niet onttrekken aan de indruk dat de Vertaler hier Stoke heeft ingezien.

Dat heeft hij zeker LXVIII, 172-185, een stuk dat niet in het latijn staat, maar dat een parafrase is van Stoke III, 1221-1304.

Een ander geval. 28a, 4-8 wordt de oorkonde van 863 (in werkelijkheid van 922) samengevat en in reg. 9-10 die van 969. De Vertaler geeft de oorkonden geheel, uit het latijn vertaald. Als we die vertaling nauwkeurig bezien, dan valt ons op, dat XXVIII, 10-30 en 39-54 niet rechtstreeks uit het latijn zijn vertaald, maar dat gebruik is gemaakt van Stoke. Bijv. reg. 17-18 die kerke tot Egmonde mit dat daertoe hoort, dat is van *Zwithardushaghe voort tote Voertrappe ende Kinchem* staat bij Stoke I 350-353; zelfs het rijm behoert/voert is bewaard. De tweede oorkonde bevat de woorden: ... een foreest dat Wasda hiet ... ende dat water dat daerdoer gaet, uutwart ende inwart, mersch ende weide, land ende onland, bosch ende heide (hier rijmt te veel, want de laatste drie woorden komen niet bij Stoke voor), dat dien foreeste toebehoort. Dat vinden we zo ongeveer bij Stoke I 415-425. Maar nog verbluffender zijn de dateringen. De bron (het oudste afschrift *Fontes Egm.* p. 215 en 217) heeft: 17 kal.iulii en id. aprilis. Bij Stoke: *Neghen daghen ... Voer middezomer sinte Jans dach, als sine gheboernesse lach; en: ten dertiensten daghe van april. Nederlandse Beke heeft: des neghenden daghes voer sunte Johansdach nativitas, en: den dertienden dach van aprille.*

Er is geen twijfel mogelijk: voor de vertaling is Stoke gebruikt. Van de hss hebben MNO den derden dach van aprille. Dat dit ook voorkomt in het Chronicon Tielense p. 45: anno 868 terciā die aprilis lijkt me een boosaardig spel van het toeval; er ware slechts één verband te leggen, nl. dat het Chron.T. de datum (niet de oorkonde) zou hebben ontleend aan een van de hss MNO, en dat lijkt mij volslagen onaannemelijk, hoewel ik van niet veel verbaasd ben op dit punt.

Het vermeederen beperkt zich soms tot een enkel woord of een jaartal, soms is het een uitlegging, soms een hele zin, en soms blijkt een stuk van Melis Stoke of een oorkonde te zijn verwerkt. We menen op die laatste grond dat de Vertaler tegelijk de vermeederderaar is geweest: dit lost het ontbreken van het complete latijnse voorbeeld op. Wel menen we, dat van c.LXXXI af het Utrechtse verhaal eerst is geschreven en dat later een aantal Hollandse berichten zijn toegevoegd, nogal slordig doordat het jaren later gebeurde. Maar de Hollandse berichten van 1393 tonen juist weer grote nauwkeurigheid, evenals de nauwkeurigheid te dateren postulatatie van bisschop Frederik.

En zo stellen we ons de Vertaler-vermeederderaar toch wel voor als een betrouwbaar man inzake de gebeurtenissen uit zijn eigen tijd, die geen schuld heeft aan het foute sterfjaar van Willen V, evenmin als aan de begraafplaats van Willibrordus Eptreveren, of die van Bonifacius Suldē.

En zo komen wij op eigennamen, speciaal aardrijkskundige. Onze Vertaler is bij een vrij groot aantal in de war: ze zeggen hem niets, zoals Harpen VII, 9; Zenoveren XII, 7; Heysten en Heyndelam XIV, 37-38; eptreveren XIV, 5 en Clisteren LXIII, 39; Suldē XVIII, 45; Eboracia XX, 2; Purmenen XXIX, 25 en Portuene LXIII, 39; Micen voor Nucia is al de schuld van het Latijn, maar dat hij LXX, 230 misellus met Micēnaer weergeeft, is er wel erg naast. Ootmarsum komt driemaal voor, twee keer als Homershem XXXII, 64 en LVI, 143, en één keer als Heemshem LI, 26, waarbij twee keer enige hss het herstellen in Oetmerzem. Ook Perborne is fout. Voorzichtigheidshalve zijn wat namen weggelaten: flumen Almere – den vloet XVII, 7 en 29; Cordubensem II, 19; paludibus Maeotidis⁴⁶) – broecklanden III, 3; maar wel lezen we Reisterband XXXVIII, 6, waarbij, vreemd, een juiste verklaring wordt gegeven: bij Tiel.

Goed op de hoogte blijkt de Vertaler weer te wezen in Utrecht: ecclesia Traiectensis – domkerk XXXV, 9 en LI, 104; maior ecclesia – domkerk XLIX, 9 en LII, 43; en de maior prepositus weet hij weer te geven als domproest. Terwijl trans Alpes voldoende wordt vertaald met over berch XXXIII, 21, LXIV, 18, LXVIII, 219, LXXIX, 35 en 51, vinden we preruptas Alpes 22b, 4 als der Cropwalen lant XXII, 10. Algemene kennis geeft hij

46 Johannes Leydis, *Cronike der heren van Brederode* (A. Matthaeus ed., *Analecta I*) 596 spreekt van „de bruecklanden des lants Meotis”, wat erop wijst, dat bij deze vertaling geen gebruik is gemaakt van de Nederlandse Beke-vertaling. Ook op andere plaatsen blijkt dat, al is er soms wel enige overeenkomst: soms ligt een vertaling zo voor de hand, dat gelijkheid geen ontlening hoeft te betekenen.

door Europa te verklaren III, 4-5, en LIII, 15 sunte Jacobs in Galissen, en dichter bij huis, Voghelensanc 75c, 12 als een pallas in Haerlemre hout, dat der Voghele Sanc hiet (LXXI, 79). LXXII, 144 spreekt de Vertaler (die hier zelf aan het woord is) van Asyen of Afriken; misschien kunnen wij verwijzen naar Europa hiervóór als een aanwijzing, dat dit van eenzelfde persoon is, die zijn algemene kennis van de hele wereld wil uitstallen.

Bij woorden als *imperator*, *cesar*, *augustus* blijkt de Vertaler niet aan de woorden te hangen: hij vertaalt ze rustig met keizer. Maar bij eigennamen als *Germania* en *Alemania* blijkt hij toch wel angstig te zijn om van zijn voorbeeld af te wijken. *Alemania* komt 9 keer voor, steeds vertaald met *Aelmaengen*, één keer (LXV, 8) met de toevoeging: dat is *Duytschlant*. *Germania* komt 14 keer voor, 5 keer vertaald met *Germaniën* en 9 keer met *Duytschlant*. Eén keer daarvan staat er: *Germaniën*, dat is *Duutsche lant*, wanneer het de eerste keer voorkomt (II, 3), de juiste plaats, wat met *Aelmaengen* niet het geval is. Alleen wanneer het latijn een toevoeging maakt, *ulterior* of *superior*, komt die ook in de vertaling voor: 15a, 10 *ulterior Germania*= XV, 12 *thoghe Duytschlant*, 72f, 25 *ulterior Alemania*=LXVIII, 228 *thoghe Aelmaengen*, daarentegen 72g, 4 *superior Alemania*= LXVIII, 234 *Over-Aelmaengen*, gelijk 70h, 6 *superior Germania*=LXVI, 301 *Over-Duytschlant*. Het zit niet alleen in het woord *superior*, want 72h, 1 *ulterior Alemania*=LXVIII, 243 *Over-Aelmaengen*. Het is trouwens niet duidelijk, volgens welk principe Beke de woorden *Alemania* en *Germania* heeft onderscheiden – als er een systeem is –, en we kunnen niet eisen dat de Vertaler daar iets aan verandert.

GRAMMATICA

De Nederlandse taal omstreeks 1400 ontwikkelde zich in de richting van het Nieuw-Nederlands: samenvallen van onbetoonde eindlettergrepen. Omdat die gewoonlijk de buigingsuitgangen bevatten, worden die minder bruikbaar ter onderscheiding van grammaticale verschillen. Feitelijk: de -en neigt naar de uitspraak -e, en de -e neigt naar verdwijnen.

Daarmede houdt verband, maar moet wel worden onderscheiden, het vervagen van de buigingsfuncties. Feitelijk: eerste en vierde naamval verliezen hun kenmerkende vorm, daarna de derde ook, en men gaat de ene voor de andere gebruiken. Zwakke en sterke verbuiging verliezen hun karakter.

Onze kroniekschrijver is nog niet ver in deze ontwikkeling, maar hij krijgt er wel mee te maken. Zo valt op een vorm als XVIII, 33 *des ewighes levens* bij K1, L1 en N1, en dus zeker bij de auteur. Tien regels verder staat *des hoghen martelaers*, de oude en correcte genitief, die over het geheel gebezigd wordt.

Hoe weinig men een systeem moet aannemen, blijkt uit 15a, 3 *documentis ewangelicis*, en 5 in *ewangelica predicacione*, wat is vertaald met XV, 4

der heiligher ewangelie, en 6 des heilichs ewangelijs. Aldus in L1, letterlijk ook in N1, en enigszins gewijzigd des heilix ewangelijs, ook K1. Dat het de auteurslezing is, staat daarmee vast. Dat de auteur geen systeemfanaat is, staat dan ook vast.

Genitieven als des vader, des broeder, des apostel komen regelmatig voor, al wijken sommige hss wel eens wat af, bijv. LXV, 5 sijns vader LN, maar sijns vaders K1. Hierbij hebben we de indruk, dat K1 geschreven is door een niet bewame kopiist, die zelf moderner, althans eenvoudiger vormen heeft dan de auteur. Opvallend is de vertaling des vader land, waar het latijn patria heeft: blijkbaar is vaderland nog geen gangbaar Nederlands woord.

Een zwakke 2e naamval vrl. hebben we in het veelvuldige Mariën, en andere vrouwelijke woorden op -ie. Datieven hetzelfde. Maar de handschriften hebben hun eigen opvattingen: IV, 7 welker, correct volgens L1, maar K1 heeft: welke, en JNO welken.

Florens, die men die swarte hiet, in cap. L, 25; het staat LMNO, maar correcter is de lezing van JK: den swerten. Wij handhaven de lezing van L1, maar zetten wel een klein vraagteken. Een groot vraagteken zetten we bij: XXIV, 83-84: dattet ghenakede sijnre marteli; waarom derde naamval vrouwelijk? Maar de hss bevestigen het, en MNO hebben een verbetering, die van later tijd moet zijn.

Vormen als sijn siele, voor sine, of zelfs sijnre, komen herhaaldelijk voor, en we weten niet zeker, of we met de auteur of met een eigenwijsheid van L1 te maken hebben. Vertrouwen moeten we op L1 bij XVIII, 6 heiligher eersamer manne. Ook J heeft dit en het is correct, en waarschijnlijk oorspronkelijk. K1 heeft heyligher eersame manne, wat aan zijn gewone slordigheid te wijten is, maar N101 hebben: heiligher eersamenre manne, wat een soort extra-archaïsme zal zijn.

Adjectieven op -en schijnen een voorkeur te hebben voor gen. -dat. op -re, bijv.: XL, 12: sonderlingher scoenre vormen.

LXXIV, 79 op enen snellen peerde LN. Moderner: op een snel peert JK. Minder duidelijk is het, wanneer een n-streep over het hoofd kan zijn gezien. Het opschrift van LXXI heeft: van Johan van Ziric den xl. bisscop LN, maar K schrijft: ... die xl^{ten} biscop. De Vertaler mogen we niet van zo'n incongruentie verdenken. Het is prettig, wanneer we XXVIII, 11 onser cronen (derde naamval vrouwelijk) aantreffen bij JKL, en onplezierig, wanneer we moeten noteren mit alle sinen crachten omdat we nu eenmaal L1 volgen, terwijl K1 kennelijk gelijk heeft met: mit allen sinen crachten. We hebben in dergelijke gevallen vaak geaarzeld, maar we hebben besloten, niet te normaliseren. We hebben in zo'n geval varianten in de noten geplaatst, maar we moeten waarschuwen, dat niet alles in de noten staat. Bijna ieder woord heeft wel een variant in een of ander handschrift.

Normaliseren willen we zeker niet bij gevallen als LXVI, 19 den ridderscap, en reg. 27 der ridderscape, beide in L1, N1 en K1. J1, dat bijna een halve eeuw later is geschreven, maakt ervan: den ridderscappe, en: der ridder-

scap, wat bevestigt, dat de Vertaler hier in vorm, in geslacht, varieert. Ook in meervoud: LXXXIII, 4 en 6, tweemaal dezelfde zinswending, eerst met riddere, dan met ridders, volgens K1 en L1. Maar J1 heeft beide keren ridde', en N1 ridders.

Terwijl K1 op nogal onhandige wijze moderniseert, meer bij toeval dan omdat hij het wenst, maakt J1 juist wijzigingen in archaïserende richting. Hij overdrijft daarbij: XXIV, 107: ende sinen geeste kere tot den Here J1, benevens XXXVI, 5 wert enen strijt gesproken J1. Zó slecht Nederlands schrijft de Vertaler niet.

Modernisering hebben we daarentegen wel LXXVI, 70 cleine LN, maar cleyn K1. Het is een ja-stam, maar K ziet in de -e blijkbaar een te verwaarlozen buigingsuitgang.

De meervouden op -e en -en worden nog wel onderscheiden: LV, 61-62 wan mit crachte steden, borghe, castele, vesten ende poerten L1 en N1. Maar: steden, borghen ende castelen, vesten ende poerten K1 en hetzelfde J1. Het betekent, dat in de tijd om 1400 het meervoud op -e bij velen al een verleden tijd was.

Telkens voorkomende namen zijn Dideric, Florens en Willam, in alle oude hss met -a-. Als verbuiging krijgen we Diderics als 2e, maar ook Diderike als 3e naamval, in XXXV, 4 ook als vierde. Arnulphus is, als Florens, ook 2e naamval. Otto wordt zonder regelmaat Otte, met als 2e naamval Otten, geheel naar het Nederlandse taaleigen.

Men is niet consequent: we vinden 3 ydus in januario LV, 82 naast 11 kalende van januarius LXV, 92.

Latijnse naamvals vormen worden doorgaans nauwkeurig overgenomen: XXV, 5 en 7 Alfricum en Alfricus, en XXIV, 131 Lotharium. Soms weer anders: XXVII, 16 tot den coninc Lotharius = ad presenciam Lotharii regis. In c. 23b staat, dat keizer Lodewijk duos filios genuit, Lotharium videlicet et Ludovicum, vertaald XXIII, 8 daer die ene Lotharius hiet ende die ander Lodewijc. Maar een andere keer slaafs: XXXIII, 28 deser heilighen Werenfridi ... Wyronis, Odgeri... ende Radbodi, en XVIII, 4 mit ... Eobano ... Stirbaldo ende Bosono, waar Beke 17a, 3 schrijft Bosone. Helemaal in de war is hij, wanneer de Vertaler de Zifredus van 42a, 31 = Sivaert XXXIX, 44 niet herkent in Sicco, ablativus Siccone van reg. 24, maar hij wordt verontschuldigd doordat hij Butone in zijn A-hs vond en dat maar liet staan.

Of het alles goed doordacht is of grotendeels toeval, weet ik niet zeker. 30c, 3 Hunc Odilbaldum ... sanctum virum fuisse dixit wordt XXIX, 26: Van desen bisscop Odilbaldum schrijft ... dat hi was een heilich man. Maar XXIV, 13 Fredericum, met latijn Fredericus, en reg. 21 Vrederic. Grappig is 35a, 2-3 Brunonem filium suum ... eundem = XXXIII, 3-4 Brunonen sinen sone ... denselven Bruno. Er staat brunonē L1, N1 en Brunomen K1. 30b, 9 Godefridus rex exinde Frisones sibi rebellantes = so en wouden die Vriesen den voerseiden

Godfrido niet onderdanich wesen : de wijziging in 3e naamval is terecht! Niet uit het latijn is het opschrift boven c. XLIV: Van ... Roberto ...

Niet duidelijk is de situatie LIX, 4 Adam (= 63a, 12) tegenover reg. 44 Aden sire nichten (= 63b, 29 neptem suam Adam), de 2e naamval bij personen als lijdend voorwerp komt meer voor. Geen moeilijkheid levert reg. 183 Aden sijnre nichten (= 63e Ade neptis sue): hier hebben we een gewone 2e nv vrl op -en.

Bij adverbia hebben we alleen te maken met fonetiek, niet met buiging. Het lijkt er wel op, dat L1 de oorspronkelijke spelling heeft gehandhaafd, maar een hs als K1 zit kennelijk met een verschil tussen voorbeeld en copiiستgewoonte: XIX, 41 wiseliken, XX, 5 wijslike, XX, 16 wiselic, en XXIV, 8 wijslike ende loefliken. We nemen aan, dat L1 grotendeels de Vertaler heeft gevolgd, bijv. LXXVI, 145 kijnts L1, kijns K1, kindes N1. We nemen het maar aan. 63b, 18 diffugerent, en reg. 21 confugit worden beide vertaald met het werkwoord vlien. Het wordt LIX, 30 vloeghen L1 vloghen N1, K1, en reg. 34 vloen K1, L1, N1. Het is wel zeker dat de Vertaler twee verschillende vormen heeft gebruikt.

Wij voelen ons daardoor gerechtigd, aan te nemen, dat de door L1 overgeleverde tekst vrijwel overeenkomst met die van de oorspronkelijke auteur, met maar enkele wijzigingen. Wel lijkt ons de voorkeur voor -oo- niet oorspronkelijk, en zeker schrijft L1 soms op het eind van de regel g i.p.v. gh, de i.p.v. die, en zelfs een keer dar voor daer, en vor = voor, kennelijk om een letterplaats uit te sparen.

LXII, 18 heeft achter elkaar hevest en hebst, in L1 zowel als K1. Dat het oorspronkelijk varieerde, blijkt uit de verwarde vormen van de andere hss, waar enkele hebben genormaliseerd.

Wij gaan twijfelen bij LXV, 3-4 bi aenroepen den heilighen gheest, maar K1, L1, N1 bewijzen deze vorm. Dat men ook vroeger twijfelde, blijkt uit de verbetering van de andere hss.

Een vorm als uwe volc c.I, 19 is eigenlijk een onzinvorm, maar het staat L1MN1. K1 heeft hier uwen volc, en L2JO (die niet samenhangen) hebben correct uwen volke. Dit is kennelijk latere verbetering.

Bij de woordvorming valt op LXX, 34 den sonnen opganc L1, wat echter in de meeste hss voorkomt als: der sonnen opganc; slechts M heeft die.⁴⁷⁾

In de syntaxis is zeer gewoon een meervoudig werkwoord bij een collectivum: XXIV, 108 volc die hoer wapen grepen ende liepen; XV, 10 vele volcs ... waren; XXII, 17 tghemene volc songhen; LXXXIII, 9 die cabbeljaus partie omboden; reg. 12 die hoecs partie dat saghen;

47 24a, 9 descendit ad inferiores partes cis Rheni fluvium = XXIV, 12 quam ... neder ... int nederlant van Aelmaengen opten Rijn. Wij zien Nederland hier nog niet als eigennaam.

LXXXVII, 1, een deel ... coren; reg. 5 dat capittel ... koren.⁴⁸) Het komt zeer veel voor en schijnt bij de stijl van de Vertaler te horen, wat van belang is voor de vraag, of alles van dezelfde auteur is.⁴⁹)

Onder latijnse invloed staat wel een constructie als XXIV, 1: Fredricus ... doe hi noch teder ende jonc was, ... brochten (=bracht hem) sine edel moeder (24a, 1 Fredericus ... in etate tenera per matrem suam ...). Of XXXI, 8 Dese grave Dirc ... begonde hi. Er staat wel een bepaling tussen, maar geen bijzin die het voornaamwoord kan verdedigen.

XXXIII, 16 en 21 hetzelfde, maar reg. 31 In 977 Baldricus ... voer tot Gode. Het lijkt wel, of het door het latijn wordt veroorzaakt: Quapropter Baldricus, Hic episcopus, maar: Anno 977 Baldricus. Maar wij hebben niet alle gevallen onderzocht.

Een ander verschijnsel is het weglaten van een onderwerp, bijv. XXVIII, 26 en XXIX, 28, waar men een onderwerp si, resp. hi kan aanvullen, dat wel ergens staat. Zo LTV, 29-31: Ende sonder merren versamende grave Florens vele ghewapender lude ... ende was den bisscop een groot hulper, ende quamen voer die stat. Iets dergelijks XLIX, 68 Lotharius die keiser, dien herde leet was om sijns neven doot, ende nam ... Het latijn 53b, 43 geeft geen verklaring van het woord ende. Kennelijk mag een voornaamwoord worden weggelaten, als ergens iets wordt gezegd waar het op kan slaan.

Een grammaticale wonderlijkheid is 72d, 22 Interea rex omnem rem gestam per festinam nuncium intelligens = LXVIII, 153 Ende in desen so wart den coninc dit laten weten bi enen snellen bode: wij kennen deze constructie niet. Even later is de Vertaler in de war: reg. 160 Die coninc sende den grave van Ghiesen ende den grave van Bronio, Margrieten der gravinnen twee sonen, terwijl de vertaler in reg. 129-130 goed blijkt te weten, dat de twee zonen anderen zijn dan de genoemde. Maar dat is geen grammatica meer.

DE VERMEERDERINGEN

In zijn uitgave heeft Matthaeus onze kroniek getypeerd als *Chronicon Auc-*

48 XXIV, 60 staat: quamen ... barbarisch volc ... ende sloech ... ende vinghen ... ende voerden. Aldus L1. Anders N: quam ... sloech ... vinghen ... voerden. In de andere richting verbeteren JK: viermaal meervoud. Daarentegen O5: quam ... sloeghen ... vinghen ... voerden. De auteurstekst heeft blijkbaar enkelvoud en meervoud dooreen gehad, en we drukken L1 af, zonder zekerheid dat dit nu juist de lezing van de auteur is.

49 Ook in het Vervolg: § 52, 76 versamenden hem die wijsheit. Iets dergelijks is de constructio ad sensum LVI, 2 een wijf die. Het komt nog heden voor: De fiscus bleek zelfs in het bezit te zijn van foto's van modeshows en kwamen in de boeken snuffelen... (De Telegraaf 18 nov. 1981) Of: Het Oud Strijders Legioen zorgt morgen voor tegenwicht tijdens de in hun ogen eenzijdige demonstratie. (Haarlems Dagblad 20 nov. 1981).

tius Johannis de Beka: voor hem is blijkbaar niet het vertalen maar het aanvullen de hoofdzaak⁵⁰). Wij beschouwen juist het vertalen als het opvallende dat onze aandacht het meest vasthoudt. Maar we kunnen niet aan de vraag ontkomen, waaruit dan wel de vermeerderingen zijn vertaald. Nu hebben we het hs D5 al uitgeschakeld⁵¹), maar drie kronieken blijken met het origineel in verband te staan: het Chronicon Tielense van omstreeks 1450, Leydis' eerste bewerking van omstreeks 1470, en Theodericus Pauli van in opzet 1460 maar bijgewerkt tot nog 1490. Helaas bleek tusen deze drie de overeenstemming maar matig, zodat we dan bij de een en dan bij de ander terechtkomen.

Dat is natuurlijk geen oplossing, maar we kunnen het tenminste toelichten. D5 is geschreven op de basis van een hs van de D-groep, zodat het als geheel zeker niet bruikbaar is, want de Vertaler gebruikt een A-handschrift.

Als in D5 eenzelfde aanvulling voorkomt als in de Nederlandse Beke, dan moet zij in D5 van elders zijn toegevoegd, misschien wel uit het Nederlands vertaald. Dat hebben we in een aantal gevallen aannemelijk kunnen maken: D5 heeft, als D2, cap. 74c reg. 13–19 in zijn voorbeeld gemist, maar het aangevuld met een latijnse vertaling naar LXX, 145–153⁵². Verder heeft D5 na 72e, 5 een uitweiding die klopt met LXVIII, 172–185, welke regels aan Melis Stoke zijn ontleend. Het Nederlands is hier dus anterieur aan het latijn van D5. En ook: LXXXII, 124–5 worden in het Nederlands geciteerd bij Pauli en Sev., zijn ook Nederlands rijm, maar staan in het latijn in D5. Er zijn dus stukken in D5, die uit het Nederlands zijn vertaald, dus misschien wel de hele continuatie. Onze aanhalingen uit D5 bewijzen daardoor eigenlijk meer dat het niet dan dat het wel de bron van het Nederlands is.

Daarbij is niet van belang, dat D5 een vrij onbeholpen afschrift is: deze dingen hebben in het voorbeeld gestaan. Dat kan wel tot omstreeks 1400 hebben voortgegaan⁵³).

De Beke-tekst van de vertaling is een vertaling van een A-hs. We hebben hierboven al drie latijnse bewerkingen genoemd, die van datzelfde of van een nauw verwant A-hs afkomstig zijn.

De drie latijnse gecontinueerde Beke's die we telkens ontmoeten, zijn nauwelijks door de druk bekend: alleen het Chronicon Tielense heeft deze onderscheiding gekregen, Leydis alleen in tweede bewerking en Pauli helemaal niet.

Het Chronicon Tielense eindigt met een bericht van 1449⁵⁴), terwijl dat van

50 Er is niet, zoals ik vroeger heb gemeend, een latijnse Beke continuatus geweest die dan in het Nederlands is vertaald. De versie tot 1345 wordt gevolgd door een met cont. IV en een met cont. V en de Nederlandse, alle drie vrij toevallig tot 1393.

51 Zie blz. XII.

52 Zie blz. XIV.

53 Men zie de noot bij LXXXIV, 66, maar daarentegen LXXXV, 77.

54 De schrijver, Wilhelmus de Wye of een ander, heeft een wereldgeschiedenis geschreven in vijf tractatuli, waaraan een zesde is toegevoegd, uitgegeven door J. D. van Leeuwen in 1789. Het is een uittreksel van een Beke met een onbekende voortzetting tot 1449, p. 556.

1448 nog een parallel heeft bij Pauli⁵⁵). Het heeft *Chronographia* 27b, 1 in plaats van *omnes Hollandienses* de lezing: *omnes Hollandie partes*⁵⁶). Hier heeft Pauli: *omnes Hollandie populos*, wat we beschouwen als een variatie van dezelfde lezing. We treffen die ook aan bij Leydis, zowel de eerste als de tweede bewerking⁵⁷). De eerste bewerking is van omstreeks 1470, aan de tweede heeft hij tien jaar gewerkt: 1493–1503 à '4. 1504 is zijn sterfjaar. De eerste bewerking stelt zich voor als een omwerking, een soort tweede uitgave van Beke, wat ook Pauli doet. Deze heeft niets anders bedoeld als een afschrift van een zeer vermeerderde Beke te zijn. Wij kennen twee autografen van hem te Brussel en te Wroclaw⁵⁸), en er moet er nog een zijn geweest van Beke. Dat is er niet meer, maar het is gecopieerd op last van Petrus Bondam⁵⁹). Daaruit blijkt, dat het niet de bedoeling is geweest, een kroniek te schrijven, maar allerlei aantekeningen te verzamelen, speciaal voor eigen gebruik. Het is dus volkomen verklaarbaar dat hij de dood van Willem V vertelt op het foute jaar 1378 en nog eens een keer op 1389, nu met de foute datum van Veldenaer.

Wij hebben al gezien, dat ook Pauli gebaseerd is op een A-handschrift, met *mobili* en met *natione Friso*, dus anders dan de Beke-vertaling. Daar is Leydis¹ meer verwant.

Maar niet wat de vermeerderingen betreft. Die kunnen zijn jaartallen als III, 25 (409, dat elders ontbreekt, in D5 later toegevoegd en weer uitgeveegd), LXIX, 55, 111 en 209: 1274, '76 en 95, die we in Chron. Tielense terugvinden (met bovendien 1275, dat niet in de Nederlandse Beke staat); of uitleggingen (als LIII, 9 en LXXXV, 143); of kleine zelfstandige berichtjes (als LXX, 629); of datering LXXV, 67 (die we elders terugvinden); of een hele alinea als LXX, 141–144. Dikwijls vinden we ze wel elders, maar niet gelijkluidend.

Belangrijker zijn grotere invoegingen: XXVIII de twee oorkonden over Holland van „863” en „868”, waarvan de eerste bij Leydis¹ en de datum van de tweede bij Chron. Tielense (nog fout ook); het Memoriale Adelboldi, dat niet bij Leydis¹ staat, waarover hiervoor blz. XIV vlgg. Het schijnt niet in A4* te hebben gestaan. LXVII, 264–291 een oorkonde van Willem II over privilegiën van Utrecht.

LXXV, 68–86 een bericht over Utrecht in 1304, naar een oorkonde. Pauli heeft ditzelfde bericht, maar zonder namen, en bewaart dus niet de bron.

LXVIII, 168–200 en LXXIII, 58–74 een toevoeging met gebruik van Melis Sto-

55 *Chronicon Tielense* 549; Pauli 1043 veel korter.

56 Noot bij *Chronographia* cap. 27b, 1 en *Chronicon Tielense* 44.

57 Eerste bewerking UB Leiden hs 127 D; tweede uitg. F. Sweertius, *Rerum Belgicarum annales, chronici et historici* I (Frankfurt, 1620).

58 Zie Bruch, *Supplement*, 68.

59 Hoogleraar te Utrecht sinds 1773. Het origineel wordt vermeld als te zijn geweest in het bezit van S. Salvator, maar is niet teruggevonden. Het afschrift is gemaakt door een onnozele klerk, die de abbreviaties van *anima* en *omnino* niet begrijpt van de eerste tot de laatste bladzijde. Het is gecorrigeerd door Bondam, die talloze verbeteringen aanbracht, bij fouten van het origineel sic toevoegde, maar dat ook wel eens vergat. Zo zijn wij vrij zeker, dat LXXXI, 135 Suderveme een fout is en dat het origineel Sudervenne had.

ke. Dit is zeker door onze Vertaler gemaakt, die we dus met enige waarschijnlijkheid voor de, althans een, vermeerderaar kunnen aanzien.

LXXXI, 27–57 het mirakel van Amsterdam, vermoedelijk pas 1378 of later geschreven. Men zie hiervoor blz. XXIII.

De enige conclusie die we kunnen trekken, is dat het stuk tot 1345 moet zijn gemaakt naar een Beke, die het meest overeenkomt met de eerste bewerking van Johannes a Leydis uit omstreeks 1470, maar is aangevuld door de Vertaler uit eigen gegevens.

Voor het deel na 1345 is de vergelijking veel moeilijker, daar we geen latijns voorbeeld meer hebben. D5 is het niet, en de Cont. V is misschien (of eigenlijk vrij zeker) uit het Nederlands vertaald.

Hier leveren Chron. T., Pauli en Leydis¹, welke laatste we aanduiden met Se-vender, telkens parallele plaatsen. Daarbij moeten we steeds indachtig zijn, dat Sev. voor het stuk vóór 1345 het meest in aanmerking komt en dat we misschien een gecontinueerde Beke bij Sev. terug kunnen vinden.

Het gaat niet gemakkelijk, doordat Leydis een eigen kroniek schrijft, en niet, als Pauli, verzamelaar is. Eigenlijk is dit alles reeds betoogd door Dr J. D. Hintzen in 1922⁶⁰), en na zeer minutieuze vergelijking van veel meer geschriften ben ik niet veel verder gekomen dan de conclusie „de auteur van dit Beke-vervolg (d.i. de Nederlandse vertaling) en Johannes a Leydis hebben eenzelfde bron gebruikt”.

Wij zijn toch verplicht onze kroniek nader te analyseren. De kern van de Continuatie na 1345 moet bestaan uit een Utrechtse gebeurtenissenlijst, meer annalistiek dan kroniek, welke lijst is omgewerkt tot onze kroniek.

Deze Utrechtse „annalen” vinden wij na het wat omgewerkte slot van Beke LXXXI, 177–192 en LXXXII, 1–19, terwijl het slot van LXXXI reeds Utrechtse annalistiek moet zijn. Na een „buitenlandse” invoeging 23–28 gaat het voort met reg. 33–112. Dan komt een tussenverhaal over de geselaars (113–144), maar de annalistiek wordt voortgezet 145–181, dus tot het eind van het hoofdstuk. LXXXIII, 1–36 gaat over Holland, gevolgd door 37–40 buitenland, waarna reg. 41 goed aansluit bij het eind van LXXXII. Het gaat dan weer door tot het eind van het hoofdstuk (de verdeling in hoofdstukken zal wel later zijn gemaakt), zodat LXXXIV begint met een tussenverhaal over Holland, gevolgd door een stamboom van hertog Albrecht, lopende tot 1395, dus 2 jaar na het sluiten van de kroniek. Utrecht gaat weer verder met reg. 72–91, het eind van het hoofdstuk, waarna LXXXV begint met een stuk over Gelderland 1361–’71. Dat dit ingevoegd is, blijkt overtuigend uit reg. 20: In denselven jaer 1361. Misschien met uitzondering van de stormvloed van 31–36 gaat men door tot reg. 67. Het volgende, de overplaatsingen van bisschoppen 1364, ziet er wel als een invoegsel uit, maar kan toch wel tot de annalistiek behoren.

LXXXVI gaat geheel over Utrecht, met invoegsels reg. 22–34. Holland is er wel bij betrokken, evenals Gelre, maar treedt alleen op in verband met krijgshande-

60 Zie blz. VIII noot 6.

lingen in Utrecht. LXXXVII begint met het optreden van de nieuwe bisschop Arnoud van Hoorne, met een volkomen verkeerde voorstelling: niet paus Urbanus V, maar Gregorius XI heeft hem aangesteld. Dan gaat het over Utrecht verder t/m reg. 267, waarna stormvloeden van de jaren 1365 en 1367, gevolgd door het schisma 1378 en het latijnse verhaal over het Utrechtse wonderkind, geschreven in 1393. Dit laatste is zeker een invoeging.

Er blijken drie jaren te zijn overgeslagen (1375–1378), waarvoor blijkbaar die stormvloeden als vulling hebben gediend. Wellicht een andere hand (maar eigenlijk weten wij niets van de auteur) neemt de Utrechtse annalistiek weer op. Het wordt even geschiedverhaal, wanneer de samenhang van het overlijden van Jan van Arkel in Luik en de overplaatsingen van Arnoud van Hoorne naar Luik en van Floris van Wevelichoven naar Utrecht worden uiteengezet. Maar dan gaat het weer door tot het eind van LXXXVIII, met alleen een buitenlands invoegsel over Gent in 1382 en de moord op Aleid van Poelgeest en Willem de Cuser in 1392. Wij merken op, dat vermeld wordt een oorlog Vianen-Arkel in 1388, die duerde wel twee jaer lang. Het was in werkelijkheid 30 jaar, en we denken hier aan een notitie van 1390.

De „buitenlandse” toevoegingen komen ook al voor in de kroniek vóór 1345: LII, 30–33 (over Milaan en reliquieën), slag bij Woeringen LXX, 165–167, slag bij Kortrijk LXXV, 20–24, Tempeliers 201–202, Hendrik VI vergiftigd LXXVI, 120–121, slag bij Hasselt 1328 LXXIX, 95–96, slag bij Barlazijl 1336, 170–175, slag in het Zwin 1328 LXXX, 24–25. Na 1345 vinden we dan LXXXI, 23–28 slag bij Crécy en beleg van Calais in 1346, LXXXV, 1–19 en LXXXVI, 98–slot over Gelderland (dat niet geheel „buitenland” is), LXXXVIII, 72–87 Gent t/m slag bij Rozebeke. Misschien horen hier ook bij de bisschopsverplaatsingen van 1364 (LXXXV, 74–81) en LXXXVII, 1–11 (waarbij men schromelijk in de war is), alsook het schisma van 1378, reg. 274–284, gevolgd door het latijnse verhaal, dat in 1393 moet zijn geschreven of aangevuld. Of deze aanvullingen alleen voor de afwisseling worden geplaatst, of wel als een soort „plaatsing in de algemene geschiedenis” moeten worden beschouwd, weten we niet. Er zijn ook nog enige natuurverschijnselen, waarbij we deze vraag kunnen stellen.

Maar, Beke schreef een kroniek over graven en bisschoppen, en de Vermeerderaar wil dat ook. Er worden dus een aantal berichten over Holland ingevoegd, die van grote slordigheid getuigen. Eerst LXXXIII, 1–36, waarin Willem V trouwt met Johanna (i.p.v. Mathilde) van Lancaster na en niet vóór de verzoening met zijn moeder. Dan LXXXIV, 1–65, waarin het eerste optreden van Albrecht, de overval op Reinoud van Brederode en het beleg van Delft in 1358 worden beschreven, met onnauwkeurigheden, maar ook met vermelding van Dirc van Polanen die na heer van Asperen wert (dat was hij door huwelijk 3 mei 1366⁶¹) met Elburg van Asperen), waardoor men dit fragment kan dateren

61 F. van Mieris, ed., *Groot charterboek der graaven van Holland en Zeeland* (4 dln.; Leiden, 1753–1756) III, 187.

als geschreven minstens acht jaar na de gebeurtenissen. Dan volgt Albrecht met familie, 66–71, waarin zijn dochter Johanna Sofia wordt genoemd als hertogin van Oostenrijk, wat ze werd door huwelijk op 15 juni 1395, het jongste bericht van onze kroniek, alleen of met de hele alinea geschreven nog na 1393.

LXXXV, 1–19 weer een tussenverhaal over Gelderland, lopende van 1361 tot 1371. LXXXVI, 22–34 drie berichten over Holland over 1366–68, daarna 65–86 iets over Albrecht en Eduard, maar in zodanig Utrechts verband, dat we het niet als een invoeging hoeven te beschouwen. LXXXVII gaat vrijwel geheel over bisschop Arnoud van Hoorne, met invoegsel 273–303, waarbij de jaren 1375–78 schijnen te zijn overgeslagen, maar we gaan door zonder iets over Holland te vernemen, behalve, zoals gezegd, de moord van 1392. Wel merken we op, dat 1387 een Nederlandse oorkonde over Montfoort aanhaalt, die door de annalist (of een omwerker) vrij slordig is gebruikt.

Het laatste hoofdstuk kunnen we nauwkeurig dateren. De postulatie van Frederik van Blankenheim geschiedde 28 april 1393 en een tweede van Rogier van Bronckhorst op 15 mei. Het pauselijke antwoord is verzonden op 7 juli, maar nog niet in Utrecht bekend. Pauli vult dit aan met: *Demum Fredericus de Blanckenheim per maiores voces alectus per Bonifacium papam in (sic) eiusdem episcopatus Traiectensis confirmationem obtinuit*. Dan een bericht over drie kloosters, dat woordelijk ook bij Pauli staat, en als slot de aanklacht door Kuser met verdere gebeurtenissen tot 13 juli van hetzelfde jaar 1393.

Overzien wij het geheel, dan zien wij een Utrechtse annalenreeks, met daarin enkele berichten die misschien van dezelfde auteur zijn, aangevuld met langere berichten over Holland, die helemaal niet aaneensluiten en grove fouten bevatten. De veronderstelling van Jansen⁶²) dat de namen Hoeken en Kabeljauwen pas in 1390 voorkomen, stemt overeen met de veronderstelling die wij na deze overwegingen hebben gekregen, dat de Hollandse berichten pas laat, in of na 1390, zijn toegevoegd. Vandaar deze slordigheid: pas met het laatste hoofdstuk is het verhaal van de kroniek goed, de schrijver laat hoogstens „een steekje vallen”⁶³). Ik kan niet zeggen, dat ik alles goed zie: ik heb een aantal vraagtekens. Zo weet ik niet, wie ik onder „ic” moet verstaan, als dat voorkomt⁶⁴). Maar ik zie de samenhang aldus: een Utrechts annalenwerk, dat de feiten vrij goed volgt, is aan-

62 H. P. H. Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Bussum, 1966) 31: deze naam wordt eerst vermeld in een optekening van omstreeks 1390 naar aanleiding van gebeurtenissen in 1354.

63 H. A. van Foreest, „Traditie en werkelijkheid”. *Bijdr. Gesch. Ned.* XXII (1968–1969) 182 en ook 179.

64 Ic komt voor LXXXI, 28: die ic mit swighen niet overliden en mach, wat verdacht lijkt op XVIII, 63: Nu en sal men oec mit swighen niet vorbiliden (Beke vertalende zegt de Vertaler steeds wi of men). Het betreft het mirakel van Amsterdam, en reg. 66 zegt: vint men . . . bescreven. Dan LXXXII, 144 de geselbroeders, LXXXIII, 41, waar hij het verhaal weer opneemt, reg. 219 ic wane, en dan LXXXVII, 299 michi, en 302 ignoro. Iets anders is LXXXVI, 92 als ghi hierna wel horen sult. Het lijkt me te horen bij de man die de latere invoegsels in het Utrechtse annalenwerk heeft ingepast.

gevuld met wat korte losse berichten, die van niet veel belang zijn, maar ook met berichten over Holland, die pas 1390 zijn geschreven en grote slordigheid tonen. Daarna komt het slotverhaal over Utrecht en Holland, dat tijdens de gebeurtenissen is geschreven en middenin afbreekt: 13 juli, wat klopt met het nog-niet-ontvangen van de pauselijke brieven die verstuurd, althans gedateerd zijn op 7 juli 1393.

Dat alles is nog eens aangevuld met het huwelijk van Johanna van Oostenrijk in 1395, hetzij de hele familie, hetzij alleen met de laatste regel LXXXIV, 71. Toch hebben we nog wat onzekerheden. Het verhaal van de geselaars LXXXII, 113–145 (met een zin des en weet ic niet die we nergens anders vinden) is een tussenverhaal, want de regel ervoor en die erna sluiten geheel aan. Het ziet er niet bijzonder „Hollands” uit en we hoeven het niet bij de slordige Hollandse invoegsels te rekenen.

Dat willen we wel met LXXXI, 27–67, het mirakel van Amsterdam, compleet met bronopgave tot Aemstelredamme volcomeliker bescreven. Aangezien deze bron niet teruggevonden is, hebben we er niet veel aan, maar hier is tenminste een verhaal waarover is geschreven⁶⁵).

DE HANDSCHRIFTEN

- J1 KB 130 C 10 (oudere nummering Phillips 1129; Y 447). Fotocopie. f° 1–89, met dezelfde hand vervolgd tot 114'. Daarna andere handen losse aantekeningen tot f° 157 (tot het jaar 1478). Papier folio. Geschreven omstreeks 1440.
- J2 UB Utrecht 6 F 19 = 1804 (oude nummering Hist. 198). f° 1–V 113, met dezelfde hand vervolgd tot het jaar 1409. Papier folio. Geschreven eind 15e eeuw.

J1 en J2 zijn niet van elkaar afgeschreven (verg. XVIII, 63), maar J2 heeft veel meer fouten.

J heeft een eigen kijk op dateringen. Tot en met XXXII, 60 is het normaal, maar in 977 sterft bisschop Balderik op 6 idus januarii, wat wordt weergegeven met 6 dage in januario. Soms is het goed, maar de slag van 1015 wordt gesteld op 4 kal. aug., wat J weergeeft met opten vierden dach in agosto. Men gaat zich afvragen of de copiiist, kennelijk de voorganger van J1 en J2, iets heeft begrepen, wanneer we achter elkaar vinden: 5 dage in marcio (5 kal. mart.) en 5 dage in meye (5 kal. maii), en daarna weer correct: optie ander nonas in meye.

65 Zie blz. XXIII.

Van c. V tot XXII vinden we zinnen of fragmenten uit de Clerc; er ontbreken dan ook de opschriften, maar daarna zijn er geen sporen meer van de Clerc.

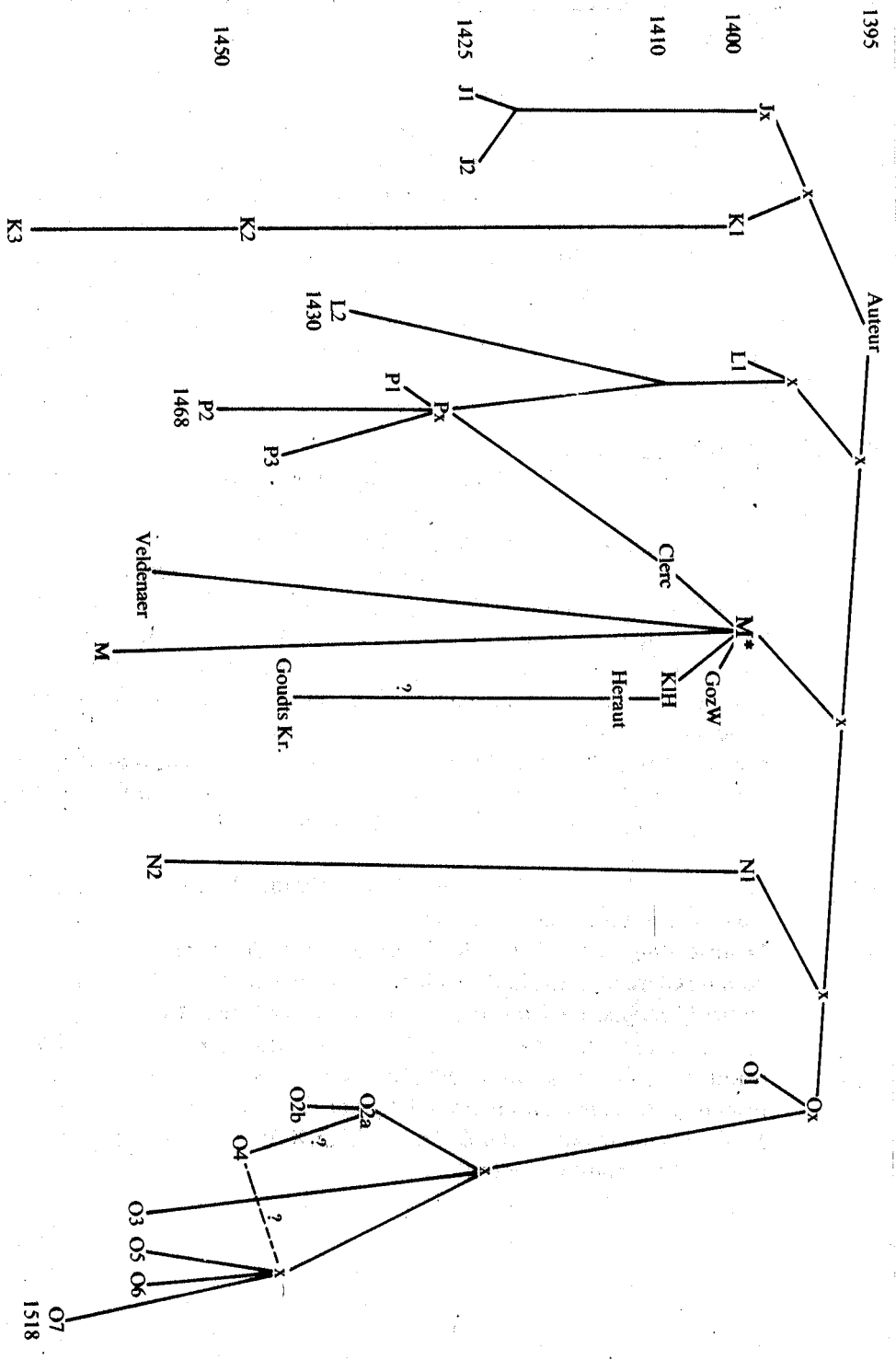
- K1 KB Brussel 7420. Fotocopie.
f° 1-214 (maar 75 komt tweemaal voor, evenzo 116). Een 19e eeuwse foliëring loopt tot 217. Geen vervolg. Perkament, klein folio, kolommen. Geschreven tegen 1400 door een onbekwame schrijver. Er staan aantekeningen in, kennelijk naar de druk van Matthaeus. f° 155-159 een kegelvormig gat erin gestoken.
- K2 UB Utrecht 10 B 8.
Laatste bladzij ontbreekt. Papier kwarto, 17e eeuw.
Afschrift van K1, wat blijkt uit de poging tot verbetering van het gat in K1.
- K3 KB 74 J 33 (oudere nummering 956 en Z 120).
f° 1-207, voorafgegaan door 4 blz. index. Laat 17e eeuws. Papier, klein folio. Een latere hand, of dezelfde uit latere tijd, heeft aantekeningen gemaakt naar de (tweede) uitgave van Matthaeus.
Afschrift van K2, wat blijkt uit verdere poging tot verbetering van het gat.
- L1 KB 130 C 11 (oudere nummering Phillips 3520). Fotocopie.
f° 1-173. Perkament folio. Rode en blauwe lombarden. Marginale verbeteringen door dezelfde hand.
- L2 UB Utrecht 8 K 7 = 1802.
Papier klein folio 15e eeuw, pag. 1-173, met kolommen. Met dezelfde hand vervolg tot pag. 332.
Saksisch, maar soms met fouten, bijv. enkele maal ende i.p.v. unde.
Besproken door J. de Hullu, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtse schisma* ('s-Gravenhage, 1892) en L. C. M. Schmedding, *De regeering van Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht* (Leiden, 1899).
- M UB Utrecht 8 K 8 = 1801 (oude nummering Phillips 3244).
Perkament folio 16e eeuw. Verbleekte stukken zijn met latere hand bijgewerkt. f° 1-161', maar vanaf f° 157 kleinere bladzijden met latere hand, vermoedelijk afgeschreven uit het oorspronkelijk. Met Vervolg. Uitgegeven door Matthaeus (*Analecta* (ed. 1701) V 1-451, (ed. 1738) III 1-407), met zeer veel fouten. Het moet zijn gecopieerd naar een voorbeeld van omstreeks 1400, waaruit zowel de Clerc uten Laghen Landen als de Heraut Beieren hun kronieken hebben vervaardigd.

- KIHer. KB 71 H 39 (oudere nummering 1655 en S 77). Kladboek van de heraut Beyeren.
 Kwarto, caterntjes nogal door elkaar, papier.
 Bevat vrijwel alleen Hollandse berichten, met andere geschriften.
 Wordt door Matthaeus vermeld als T (= tAnder).
 Begint met c. LXXV, maar door verkeerd inbinden komen vroegere stukken later. Beschreven door S. Muller Fz., „Die Hollantsche Cronike van den Heraut. Eene studie over de Hollandsche geschiedbronnen uit het Beijersche tijdperk”. *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk.* 3e reeks II (1885) 1-124, eigenlijk nog niet verbeterd, al geeft Coster, *Beka*, 295 vlgg. enige correcties. Het vertoont M-varianten, evenals de kroniek van de Heraut zelf. Wij hebben ze soms in de noten opgenomen.
- GWet Gozewijn Weteringen, Chronijk van Holland en Utrecht. UB Utrecht 8 H 22 (= 1805, oudere nummering Middlehill 3321).
 Schoolse hand die laatste pagina (82) onderaan schrijft: „N.B. Aan het eind van het MS uit welke deze Chronijk is afgeschreven, leest men: scriptum erat ex quo hoc exscripsimus anno MCCCC XVI per Gosuinum Weteringen. Van dat MS is thands (1769) eigenaar de heer Mr Gerard Munniks, advocaat te Utrecht. (*Met andere hand:*) Het schijnt voormaals beseten te zijn door Isaäc le Long z. dezes Bibliotheca Selectissima Libr. MSS in 8° Ecc. p. 34 n. 57”.
 S. Muller Fz., *Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur*. Utrecht, 1880, vermeldt een ander exemplaar, maar M. Carasso-Kok, *Repertorium verh. hist. bronnen*, Den Haag 1981, blz. 319, noemt er maar één.
 Het begint met c. XLVII, waarna op p. 2 onderaan volgt: Van den biscop Dirck van der Are de 32. Als deze tuue doet waren, tuueten Arnoldus van Isenburch [en] Dirck van Holl., worde Dirck van der Are proest tot Midrecht. Door deze variant kunnen we het meteen bij de M-groep plaatsen.
- N1 UB Utrecht 4 L 9 = 1182. Fotocopie.
 Hand omstreeks 1400, perkament. Rode en blauwe lombarden, door dezelfde hand als die van L1. 73 folia, niet genummerd. Van de index is één blad over. Geen vervolg.
- N2 UB Utrecht Hist. Gen. 24 = 1183.
 Hand omstreeks 1450, papier.
 Rechtstreeks afschrift van N1. Dit blijkt uit dezelfde varianten, speciaal LXXXVIII, 168, waar N1 een schrijffout handig verbeterd en N2 dezelfde lezing heeft.

- O1 UB Utrecht 5 D 9 = 1182.
Hand omstreeks 1400, perkament. f° 1-101', met verscheidene malen raderingen, waarna verbeteringen, die geen verband houden met varianten elders, zelfs niet met de andere O-hss. Vervolg f° 101'-112 met andere hand, waarna met weer nieuwe handen enige oorkonden. Enige caterntjes verkeerd ingebonden.
Wordt door G.S. Overdiep als het oudste hs beschouwd, zie *Proza I* (Mozaiek serie G no. 8; Zwolle, 1929) 1-9.
- O2a UB Leiden BPL 1010.
In bezit van Kluit geweest. Kwarto, papier, omstreeks 1425. Laatste blad verdwenen, eindigt reg. 48-49 tot des hertoigen ... Enigszins Saksisch. Heeft kanttekeningen, maar ik ben niet zeker of deze hebben gediend voor O2b en O4 of dat ze juist daaruit zijn toegevoegd.
- O2b KB 75 H 35 (oude nummering O 158).
Kwarto, sommige bladen later tussengevoegd. Papier.
Afschrift van O2a, wat bewezen wordt doordat LXXXVII, 306 negen woorden ontbreken die in O2a één regel vormen. Met veel kanttekeningen.
- O3 KB 130 C 12 (oude nummering Phillips 3245).
Papier, klein folio. Saksischer dan O2ab4, maar niet daarvan afgeleid. De variant II, 33 brengt het nader bij O1, maar verder zijn daar geen aanwijzingen voor. Gepagineerd nadat veel stukken verloren waren. Er is een lacune tot II, 14. De tweede lacune begint IV, 4 en loopt tot VII, 18. De derde lacune loopt van XVIII, 68 tot XXVIII, 44, de vierde van XLI, 5 tot XLV, 2, de vijfde van LI, 61 tot LIV opschrift. Na LXXXVII, 40 ontbreekt alles.
- O4 KB 75 B 14 (oude nummering 1653 en S 76).
Klein folio. Papier. Heeft aantekeningen van Scriverius en van Adriaan Westphalen. Een vervolg, vooral over Engels-Franse geschiedenis onder Eduard III, van latere hand.
Houdt nauw verband met O2ab, en is wellicht van O2a afgeschreven, maar heeft ook lezingen met O567 gemeenschappelijk, vooral verbeteringen van eigennamen. Zo hoort het enerzijds bij O2 en anderzijds bij O56, zonder dat wij de laatste van O4 kunnen afleiden.
- O5 Stadtarchiv Köln Coll. Walraf XI 7 = Chron. u. Darst. 337. Fotocopie.
Klein folio. Papier, 15e eeuw. f° 1-80', laatste blad verdwenen. Hangt samen met O6, maar geen van deze twee is van de ander afgeschreven. Dit is, behalve O7, het meest Saksische van alle O-hss.

- O6 UB Utrecht 8 C 33 = 1803.
Groot folio, papier. Aan de rand door vocht beschadigd. Foliëring met fouten en omissies.
- O7 KB Kon. Akad. v. W. 112.
Hoort bij de groep O456, maar beschouwt zich als een nieuwe kroniek, met auteur, zie blz. 1. Gaat tot f° 158 de hartoch vursz. lach vur Deventer umentrent viii weken, mer dar en wart niet bedreven dat schrivens werdich is ... et wert gededignet dattet Averstichte solde bis. David empfangen fur hoeren heren, alst oeck geschiede. Dat was 1456, het eind van het hoofdstuk dat getiteld is: Van Gisbert van Brederode den liiii ende vann David van Burgondiën den lv bi. tUtrecht ca. xci.
- P1 Stadsarchief Utrecht 43.
Papier. Loopt tot 1421. Laatste hoofdstukken verkort.
- P2 KB 71 F 30 (oude nummering T 165).
Volgens aantekening op f° 1: begonnen te scriven int jair ons Heren duysent vierhondert negen ende tsestich des daech (!) na Sinte-Bavendach ende is volscreven (later, zelfde hand:) int (!) ons Heren mccc ende lxx opten xvii^{den} dach in maerte (= 2 oct. 1469–17 maart 1470). Na 1426 latere handen korte berichten tot 1477.
Fragment afgedrukt door M. F. A. G. Campbell, „Onuitgegeven vervolg en slot van de vermeerderde kronijk van Beka”. *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk.* 1e reeks VI (1848) 181–186.
- P3 Wolfenbüttel Herz. August Bibl. 114.2 Extrao. Microfilm.
Gaat met dezelfde hand tot 1440.
De drie P-hss hebben het Hollandse deel van de kroniek vervangen door de Clerc uten Laghen Landen. Aangezien deze een M-tekst heeft en het Utrechtse deel van P niet (wegens het ontbreken van afwijkingen van andere hss rekenen we dit tot L), kunnen we ook na 1326, wanneer de Clerc-hss ophouden, de tekst van de Clerc trachten vast te stellen. Zo is het aantal jaren dat graaf Willem V opgesloten zat in M niet xix maar xxix, wat ook P heeft (LXXXIV, 3) en ook elders kunnen we M-varianten aantreffen.

STEMMA CODICUM



DE SAMENHANG DER HANDSCHRIFTEN

Men kan de handschriften verdelen naar tijd van ontstaan, en volgens hun stamboom. De oudste zijn K1, L1, N1 en O1, alle zeker van omstreeks 1400. Daarbij komt het kladboek van de Heraut Beieren, dat op 1396 kan worden gedateerd. De eerste vier, alle in gotisch boekschrift en op perkament, maken de indruk, uit één scriptorium te komen: L1 en N1 hebben zelfs de eerste twintig folia vrijwel dezelfde bladindeling. Bovendien zijn de lombarden van L1 en N1 vrijwel zeker identiek.

De Heraut Beieren heeft, evenals de Clerc uten Laghen Landen, gebruik gemaakt van een hs, dat alleen in 16de-eeuwse copie M is bewaard. Er is dus een M* geweest, nog vóór 1400.

Een latere generatie komen we tegen in J1, dat met 1425 eindigt, daarna met latere hand aangevuld. Ook de andere hss zijn uit de 15de eeuw, of nog later. Gaan we de varianten na, dan blijken er twee groepen te zijn: L+M+N+O en K+J. Behalve J en M zijn het de oudste hss. We neigen ertoe, de oorsprong te zien in een afschrijversonderneming, wij zouden zeggen: een uitgever. Er zijn verscheidene die van elkaar zijn overgeschreven. K2 is copie van K1, en K3 weer van K2; en N2 van N1. L1 heeft geen copie en O heeft acht handschriften die een studie op zichzelf vormen.

Voor de auteurstekst is O onbelangrijk; M evenzo. Er kan een hs M* worden verondersteld, dat met K1 t/m O1 op één lijn moet worden gesteld: het is vruchtbaar geweest als bron van twee Hollandse kronieken.

De twee hoofdgroepen maken het gemakkelijk om tot een auteurstekst te komen: overeenstemming tussen één van de ene met één van de andere groep is eigenlijk wel voldoende. En inderdaad: we kunnen met K1+J1 en L1+N1 tot een volkomen afdoende tekst komen. Een complicatie is wel, dat L1 een twintigtal aanvullingen in margine heeft, die blijken uit een ander hs te komen, maar aanzien (op enkele na, die onmiddellijke verbeteringen zijn) ze uit een K-hs moeten komen, is het alleen maar een vergemakkelijking van onze arbeid. L1 is, mede door deze aanvullingen, het beste hs.

Nu is K1 een dom werk, met onnozele fouten, zodat we nogal eens J moeten gebruiken. J1 is ouder dan J2, en bovendien beter en completer, dus we laten J2 terzijde. Maar J1 is een halve eeuw later dan L1 en K1, dus het heeft taal uit latere tijd. Het valt echter wel mee, en we komen tot een goede tekst met deze vier handschriften.

Wij lichten dat toe met de volgende analyse.

De groepen JK en LMNO verschillen in een aantal lezingen.

I, 23 coningen – coninc JK (regibus)

I,28 in deser croniken – in croniken JK (cronographie presentis)

IV,9 vriessce – vreselike JK (Fresingensis populi)

IX,22 in dien tiden – in tiden JK (eo tempore)

XVI,3 herde – hoede JK (pastorali)

XVII,11 heiligen ontbr JK (sanctissimo)
 XVII,21 dat voerseide Vriesche volc – dat Vriesche volk JK (prefatam gentem Frescorum)
 XVIII,8 volke – luden JK (populum)
 XXIII,14 enen edelen man ontbr JK (virum egregium)
 XXIV,28 nutte – onwit JK (si opus fuerit)

Dat zijn fouten in JK, tien stuks in 24 hoofdstukken. Nu het omgekeerde.

II,1 Adaem JK ontbr LMNO (Ade)
 XI,2 keysere K (andere tekst J) ontbr LMNO (imperialibus)
 XXII,12 hem teghen K ontbr MNO (occursarunt) in margine L
 XXIV,30 hem – ontbr LMNO (beter Nederlands)

Wij hebben in de eerste 24 hoofdstukken meer dan tweemaal zoveel fouten geteld bij JK als bij LMNO. Dat bewijst, dat de tekst van JK minder goed is. L1 is het beste hs. Maar ook zonder de marginalia blijkt het een conservatief beeld te geven bij vernieuwingen van MNO.

XXIV,135 ghemartirt was – ghedoet wert MNO (martirizatus est)
 XXVIII,55 dertienden JKL derden MNO (id.aprilis Fontes Egm. p. 215)
 XXVIII,71 updeden – opwonnen MNO (aperuit)
 XXXIX,2 hoge raet – hoechste raet MNO (proconsul eximius)
 XLIX,15 en 16 oesterge – oestberghe MNO westerge – westberghe MNO (Oestergou et Westergou)
 LIV,46 so crachtelike – ontbr MNO (potentissime)
 LX,5 Zanten JKL Zutphen MNO (maar hersteld Xancten 0567; Xantensis, variant Zancanensis)
 LXXIX,77 24 of 23e dag JKL 14e dag MNO (24a die)

M heeft vrij veel eigen varianten. Voor de auteurstekst zijn ze van geen belang, maar wel voor verwante geschriften. Immers, uit een M-tekst is de kroniek van de Clerc uten Laghen Landen voortgekomen, alsmede zowel kladboek als Hollandse kroniek van de Heraut Beieren, en ook het Goutsch Kronycxken, misschien zelfs Veldenaer. Ik zou eigenlijk ontslagen moeten zijn van het geven van varianten, daar het hs M door Matthaeus is gebruikt voor zijn uitgave; deze is echter zó doorspekt met drukfouten, dat ik soms de druk als variant heb moeten opgeven⁶⁶).

⁶⁶ Rutgers, *Jan van Arkel*, 23 bespreekt de wijding van de bisschop: op Sinte Martyns dach (Matthaeus, *Analecta*, III 228). Maar de auteurslezing is S. Martijns achtendach, d.i. 18 nov., wat het probleem, hoe men de werkelijke datum 20 nov. bereikt, wel niet oplost, maar toch wel geringer maakt. Hier is het hs de schuld, maar niet III, 5 jamerlike, ook M, maar druk: natuerlike; III, 27 somich jaer, druk: twintich; XXVII, 14 arkiere, druk: arktere; XLIV, 30 waerde; druk: wachte. Maar XX, 10 is het jaartal werkelijk fout: vijf^exxij, wat in de druk is overgekomen als: DCC ende XXII.

Wij verwijzen naar XXVIII,68; XXXIV,4; XLV,19; LI,25 (bi Heemshem wordt bi hem, tegens hem Clerc); LIV,50 en 66; LVIII,2; LXVI,2, 16, 299 en 303; LXXI, 145; LXXIV,30 (opdat hi des anderen daghes weder toghe thuuswart in Oesterrijc – opdat hij des anderen daghes enwech toghe in Oestrijck M om des anderen dages henen te trecken Clerc). Dit laatste voorbeeld is niet overtuigend, maar de vorige bewijzen de eigenheid van M en tevens de overeenstemming van de Clerc ermee. In de noten is ook vaak aangegeven dat P met M overeenstemt.

M heeft niet alleen de Clerc doen ontstaan, maar ook de Heraut, en ook P. Deze heeft het deel van Beke over Holland vervangen door de kroniek van de Clerc uten Laghen Landen, zodat we daarvan drie handschriften krijgen boven de twee die bij de uitgave zijn gebruikt⁶⁷). We vinden in P bijv. de uitweiding van de Clerc blz. 154 over de rol van Jan van Renesse in de slag bij Duiveland. Maar ook later komt P met M overeen: LXXXIII, 133, 160–161, 180 en 208; LXXXIV, 3; LXXXVI, 2 en 12; LXXXVIII, 152 en 163. Dat reg. 168–171, zoals in de noot aangegeven, van de Clerc is, is een onbewezen overtuiging van ons. Verder nog reg. 172 en 200. Het is misschien wat pover, maar het is er.

De volgende varianten stellen het verband van M, Clerc en P boven iedere twijfel. Dirk I en II regeren Holland 125 jaar (Beke c. 35). Waar XXXIV, 7 de variant 127 jaar vandaan heeft, zien we niet, maar M heeft 120 jaar en Clerc en P evenzo. Beke c. 53b, 3 in Hamerth occisum; L, 5 die tot Hamert gheslaghen wert bi Dordrecht. Deze waanzin staat in alle hss, behalve M, en Clerc en P. 53b, 41 in Abbenstede is weggelaten, maar L, 66 heeft M tot Absteden, en ook Clerc en P.

57c, 10 Frederici cesaris; LIV, 48 keiser Vrederic, maar M en Clerc alleen den keyser. De hss N en O hebben de ontbrekende naam weer ingevuld, foutief: keyser Henric.

69b, 58 gravin Mathilde overlijdt 1267; LXV, 92 heeft de fout 1260, waarvan de oorsprong niet duidelijk is. M. heeft 1238, en ook Clerc en P.

Maar 62a, 1 prepositus Traiecti Superioris, goed vertaald LVIII, 2 proest tot Maestricht, wordt in M tot: proest tot Mijdrecht, wat ook de Clerc, blz. 69 heeft. Maar P heeft hier maestricht: blijkbaar heeft de samen-

67 *Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (gemeenlijk geheeten Kronijk van den clerck uten laghen landen bi der see)*. Werken H.G., nieuwe serie no. 6. Utrecht, 1867. Op p. V van de inleiding zegt de uitgever (B. J. L. de Geer van Jutphaas): „... de beide bekende handschriften ... Van andere handschriften werd nergens enige spoor aangetroffen”. Ik heb nu drie handschriften die de kroniek van de Clerc tot het eind bevatten (omstreeks 1400), verwerkt in en door de Nederlandse Beke, terwijl er nog sporen zijn in de eerste hoofdstukken van J1 en J2.

steller van P zijn L-handschrift te lang gebruikt inplaats van over te gaan tot de Clerc⁶⁸).

Nu we de samenhang weten, kunnen we nog wijzen op de variant uit de continuatie, LXXXV, 31, waar M en P een afwijkende datering hebben, die we slechts door tussenkomst van de Clerc kunnen verklaren. Het deel over Utrecht dat we in P aantreffen, is niet aan een M-hs ontleend, en door deze toevallige omstandigheid kunnen we de reconstructie van de Clerc vrij stellig doen. Wij rekenen het bij L, omdat er geen varianten van een andere groep in voorkomen. Dat is ook zo met L2.

Toch is er wel iets meer bij de groep L. Wanneer we afzien van het feit dat L2, evenals P, de opschriften heeft weggelaten, blijft er bijv XI, 4 myrakelen ende dogheden; XXIII, 7 en 9 keyser beide keren; XXIV, 2 moder; het jaartal 855, als LMNO. Maar XXVIII, 71 des hilligen vaders graff opdeden, gelijk JKL1, en niet als MNO. Ook XXVIII, 55 de 13e dag wijst hierheen. L2 heeft echter veel eigen varianten, nog afgezien dat het in saksisch dialect is geschreven, en ander saksisch dan O2-7. Men zou kunnen zeggen, dat L2 en P zich uit L hebben ontwikkeld, waar men kan wijzen op XXXIX, 96 die here van Herlaer L1, en die here van Arkel L2P. Een gemeenschappelijke innovatie van de latere L-hss!

Gemeenschappelijke varianten van M en N zijn er maar weinig: eigenlijk verwachten we ze niet. LXIII, 85 heer – volc MN; LXXV, 1 snellike ontbr MN (en KIHeraut), LXXVI, 114, 116 en 179; LXXXI, 38; LXXXIII, 38 (opvallend) prince van Walis – coninc Eduard MN.

Meer gemeenschappelijke wijzigingen vinden we bij N en O. XXIII, 15 ierste heerlicheit; XXIV, 2; LIII, 11; LV, 51-52; LV, 81; LIX, 159 (opvallend, ook doordat O56 met de auteurslezing meegaan), en dan LIV, 48, waar de auteurslezing is bewaard in JKL, de naam Vrederic weggefallen in M, en dan door NO fout hersteld als Henric. XXIV, 11 zien we eveneens een ontwikkeling van JKL via M naar NO.

N heeft ook eigen varianten. IV, 3 ende dede, het laatste woord weggelaten, maar N2 heeft het in margine toegevoegd. Verder XXIII, 16 ghebericht; XXIV, 15; XXIV, 43; LXV, 66; LXX, 34; LXXI, 7 en 65 zelfs twee varianten; LXXIV, 72; LXXVI, 104, 140; LXXIV, 72; LXXXI, 39 en 41-42. Bij deze laatste (nachtdoec voor hoofddoec) valt het op, dat het kladboek van de Heraut niet met N meegaat, zodat we het bij M moeten rekenen.

68 Dit geschiedt ook *Clerc* blz. 80, waar P reg. 8-10 mist. *Clerc* blz. 138 heeft de fout van M Egmond niet overgenomen, maar een open plek. Hier heeft P de juiste lezing van de Nederlandse Beke: Reynsburch. En blz. 142 is de fout van de Clerc, dat Jan van Ziric starf, i.p.v. overgeplaatst naar Toul, ook niet door P overgenomen. Het samenvoegen is blijkbaar met beleid gedaan.

We vinden bij P vele uitweidingen van de Clerc: de tirade blz. 24-25, dat de Franken geen Fransen zijn; over Udo van Meydenburch blz. 28-32; blz. 39 reg. 12-19; blz. 42 over de onrackelike ghiericheit van de bisschop; blz. 53-54 een oorkonde van 1139; blz. 65 reg. 23-24; blz. 66 reg. 2-5; blz. 74 reg. 15-18; blz. 87-88 over de gravin van Hennenberg; blz. 150-155 wordt de Clerc gevolgd, waar Nederlandse Beke het verhaal veel beknopter heeft. Ik ben niet volledig.

Een voorlopig overzicht geeft de volgende toestand. K1 is oud maar slecht, K2 en K3 zijn rechtstreeks afgeschreven, dus alleen belangrijk om dit feit; bij N2 is dat evenzo. J1 en J2 zijn niet van elkaar afgeschreven, maar omdat J1 ouder en beter is, kunnen we J2 verwaarlozen. Dan kunnen we met vier hss onze tekst samenstellen. Maar M is, hoewel vol fouten, de enige vertegenwoordiger van de oorsprong van de kroniek van de Clerc uten Laghen Landen en van de Heraut Beieren, en bovendien via de Clerc van de Hollandse helft van P. L1 en L2 zijn vrij sterk verschillende hss, die noch de fouten van JK, noch die van MNO hebben. Dat geldt ook voor de Utrechtse helft van P. Zo heeft M niet voor de auteurstekst, maar wel voor verwante kronieken grote waarde.

Dat blijkt ook uit het Vervolg. Dit werk, dat we aan een ander toeschrijven, komt voor bij J12, M en P123, maar ook bij L2, dat eigenlijk pas voor het laatste deel waardevol is (en dan bijzonder). In al deze hss is het geschreven met dezelfde hand als de Beke-vertaling. Alleen O1 heeft het met andere hand toegevoegd. Behalve O17 hebben de O-hss alleen de Beke-kroniek, met een onbelangrijke toevoeging in O4. Eigenlijk had ik ze kunnen negeren.

Wij staan nog even stil bij L2. Behalve II, 1 en 17, die misschien aan de Clerc zijn ontleend, volgt het de groep LMNO, maar sluit zich aan bij JKL wanneer deze verschillen van MNO: XI, 4 myrakelen ende dogheden; XXVIII, 71 opdeden; XXXIII, 8; sunte Jacobs verdienst LIII, 17; LVI, 57 waghene ende karren. Het heeft echter veel eigen varianten, want de tekst is zeer vrij: zo is eptreveren (XIV, 5) verdwenen. Opvallend is de overeenkomst XXXIX, 96 tussen L2 en P, dat hier tot de L-afdeling van P behoort. En ook LXIII, 61, waar MNO een innovatie hebben, terwijl L2 en P (óók L-afdeling) met L1JK overeenstemmen. L2 is saksisch, en ander saksisch dan O2-7, en het verdient daarom bijzondere aandacht; wij hebben die aandacht beperkt tot het deel van het Vervolg, waar L2 na 1425 een hoofdrol speelt.

Het ware nl. zeer goed verdedigbaar, indien ik mij had beperkt tot de handschriften die voor de auteurstekst nodig zijn. Dan had ik voldoende gehad aan een paar varianten om te betogen dat de acht hss van groep O achterwege konden blijven. Groep O is echter niet alleen de talrijkste maar ook de ingewikkeldste en interessantste.

O1 is van dezelfde tijd als K1, L1 en N1. Het maakt zelfs de indruk, ook al uit het scriptorium van L1 en N1 te stammen, maar dat kan wel onjuist zijn. De ouderdom heeft Overdiep bewogen, het te gebruiken als voorbeeld van onze kroniek⁶⁹), maar de tekst is belangrijk slechter dan de bovengenoemde. Zelfs kan het niet als de grondslag van de andere O-hss worden beschouwd, wegens bijv. II, 33, waar des Rijns is vervangen door des rikes, terwijl 024567 de auteurslezing hebben. Alleen O3 heeft de lezing van O1.

69 *Proza I*, verzameld door G. S. Overdiep (Mozaiëk serie B no. 8; Zwolle, 1921) 5-9. Op blz. 5 reg. 6 (geest) en blz. 7 reg. 9, waar een zinsnede ontbreekt, vinden we het bewijs dat O1 wordt gebruikt. Het hs O1 heeft een vrij groot aantal verbeteringen: soms vier regels geradeerd en door vijf vervangen, maar in de andere O-hss kunnen we niets vinden dat daar verband mee houdt.

Eenzaam is O1 tegenover alle andere, die de tekst versaksischt hebben. Het probleem is een extra studie waard. Voor de annotator is het moeilijk, doordat die versaksing zeer onregelmatig over de handschriften is verdeeld. Bovendien is O1 wel het oudste, maar niet het meest representatieve. Een zodanig vinden we ook niet bij de andere. Wanneer we voldaan vaststellen, dat O2b copie is van O2a⁷⁰), en dat O4 dat waarschijnlijk ook is, ontdekken we, dat O4 een aantal innovaties met O567 gemeen heeft. Sommige vinden we in O2a met latere hand bijgeschreven, maar het lijkt waarschijnlijk dat een eigenaar dat heeft gedaan naar O4: het is nl. helemaal niet compleet⁷¹). O2b heeft sommige stukken overgeslagen en later bijgeschreven, die in O4 enige samenhang hebben, maar als men het kritisch bekijkt, kan O4 geen bron zijn van O2b. O5 en O6 hangen nauw samen, maar O5 is saksischer: uutghecoren LXXI, 34 is alleen in O5 uytgekaren. Het is ondoenlijk, al deze varianten te noteren, en daarom waarschuw ik nadrukkelijk, dat het ontbreken van een noot niet zegt, dat er niets over de O-hs is te melden. Het leek soms, dat er geen O-groep was.

Die is er wel. Eigen aan alle O-hs is: V, 20-21; XV, 28 (zinsnede overgeslagen, nl. alsoe t/m stichte); XVI, 22 (ghetrouwe wijs O1234, getruwe wijs O5, truwe wijs O6) XVII, 21, 26, 39; XVIII, 10; XXIII, 7 en 9 (tweemaal keizer JKL wordt via keizer-coninc N tot coninc-coninc O); XXIX, 8-9; XLI, 8 en 21; LXV, 92; LXXXVII, 136. Daarbij komen nog alle gevallen, waar O overeenstemt met N of met MN.

Er zijn echter onderlinge verschillen. LV, 51 die coninc t/m Rikardus ontbreken, maar de woorden staan wel bij O4. XXVIII, 5 Haghens ontbr O 1256, maar het staat O4 in margine, en O7 in de tekst. XXIX, 26 is de naam van de abt van Prüm allang zoek geraakt, maar O5 noemt hem Regino. LII, 21 is het juiste jaartal '52 bij K aanwezig, '53 bij J, '63 geworden bij LMNO 1234, maar weer goed ('52) bij O56. De Turken van LV, 80 zijn tot Creten geworden nog bij O123, maar weer Turken O456, en O2a heeft off Turken in margine. Homerseem, LVI, 143, dat nergens wordt herkend, staat opeens goed als Oetmersem in O5. Zelfs Clisteren LXIII, 44, dat nog uit het latijn afkomstig is, staat in O456 als Eelst. Alleen O456 weten van Odelenberghe, ook al LXIII, 44, dat ligt bi Ruermunde (en O2a heeft dat in margine), evenals O56 weten dat Pladellen XXVIII, 3 was een stad ende lach in Brabant. Vaak staan O1234 tegenover O567, maar soms doet O4 met O567 mee, vooral in eingenamen. LX, 5 is de proost van Zanten (prepositus Xanctensis) sedert M en N geworden tot proost van Zutfen, maar O456 hebben weer Zanten. Sint Odulf is kanunnik tot sunte Salvatoers, ook nog bij O4, maar dat wordt tot

70 De blz. 229 noot 306 vermelde regels ontbreken in O2b, en vormen in O2a precies één regel. Maar elders klopt het niet zo goed.

71 O2a heeft XIV, 5 optoveren, met latere verbetering: echternaet. O2b heeft optoveren zonder verbetering, O4 heeft echternaet. Mij lijkt de verbetering van O2a uit O4 gemaakt, omdat in O2b geen spoor ervan te vinden is. Maar de mogelijkheid dat O4 uit O2a is afgeleid, is niet helemaal uitgesloten.

aeldenmonster O56, waarbij zich O7 aansluit met: int oldemunster. XVII, 4 ghesalvet wordt ungiert O56, waarvan O7 omgekeert maakt. XXII, 10 Cropwalen zijn verdwenen bij O567. XVIII, 58 bouman wordt veranderd nu eens niet door O567, maar door O124 in neringhe, waarbij O3 (dat zeer veel stukken mist) de auteurslezing heeft. Het komt nogal eens voor, dat O4567 een verbetering hebben, bijv. het reeds vaker vermelde eptreveren, dat O4 hersteld wordt in echternaet, O56 echternaich, terwijl O2a een doorhaling met toevoeging heeft, misschien uit O4. Vrij raadselachtig is het, waardoor O124 een nieuw hoofdstuk hebben, beginnende LX, 159, evenals N, terwijl O567 de auteursindeling van de tekst volgen.

XIX, 29 is Willibrordum in O2a doorgestreept met in margine Plechelum, wat O456 in de tekst staat. XXVI, 8 heeft O2a in margine toegevoegd: ghelegen in den eyfel in den stichte van trier, wat we nergens anders aantreffen⁷²).

XXXII, 5 hebben een aantal copiïsten moeite gehad met over-oudevader als vertaling van attavus. O12a4 hebben een fout, die in O2b is veranderd, men kan moeilijk zeggen: verbeterd. O567 hebben het maar vereenvoudigd, en hier gaat O3 met de laatste mee.

Wanneer we XVII, 17 noteren, dat gheboren O1 ook voorkomt O36, en gebaren O2457, terwijl O5 en O6 vaak nogal samengaan, en we even later reg. 22 afgode aldus aantreffen in O126, maar affgaden O3 en afgade O45, dan geven we het op, een schema te maken, Wij beperken ons tot de vrijblijvende opmerking, dat Saksische en Hollandse copiïsten elkaars lezingen hebben gewijzigd.

In XXIII, waarin alle hss volledig zijn afgedrukt, kan men zien, dat de auteurslezing reg. 13 Van dierselver in O1 is gewijzigd, doordat Van is geradeerd en vervangen door Bi. Dit laatste komt voor in O2a, O2b en O4 (O3 mist dit stuk). Men ziet daarna met enige bevreemding, dat O567 weer de auteurslezing hebben. Deze laatste gaan dus niet op O1 terug, maar blijktens de variant II, 33 de eerste ook niet.

II, 14 gaat het weer wat anders. Nero is een ghesele (flagiciosus) en daar hebben verscheidene hss moeite mee: O1 zegt ghisele. Dat hebben ook O567: gij-sel(e). Maar O2a schreef gheselle, gevolgd door O2b34. Dat is waanzin, en een latere hand heeft in O2a een poging tot verbetering gedaan: voorzover leesbaar staat er nu gheiselle. Hieruit zouden we concluderen dat de latere hand nog geen invloed heeft op O4. Dat betekent dat O2a niet hier maar elders is gecorrigeerd aan de hand van O4. En het hele werk door blijft deze mogelijkheid bestaan naast de eenvoudigste: O2a heeft een aantal verbeteringen aangebracht, O2b is afgeschreven zonder die verbeteringen, en O4 mèt.

Maar soms is het anders, XIV, 29 is Ewalden in O2a ewandel, in marg. ver-

72 LVI, 143 is in O2a toerne doorgestreept en haeve (= hoven) bovengeschreven, met in margine: curtes vel turres. Deze variant kennen wij niet in het latijn 59c, 5.

beterd in: ewalden. O2b heeft, als te verwachten is, de fout laten staan, maar O4 ook. De verbetering is dus niet aan O4 ontleend, maar ook niet door O4. Vlak daaronder, reg. 38, staat: tot hedelam Ende sijnre suster sente Walborch O2a, en O2b (met kleine wijziging: sunte walburch) ook. In O2a is sijnre suster doorgestreept, en in marg, staat: heydenhem. Dat brengt O4 ertoe, te denken dat het een verbetering is van die zuster, en schrijft: tot heydenhem ende sunte walborgh. Daarom denk ik weer meer aan deze mogelijkheid.

We nemen XVI, 4. In de noten zijn O2a en b niet uit elkaar gehouden, omdat ik meende dat de latere toevoegingen geen betekenis hadden (dat is waar: niet voor de grondtekst). We vinden nu O2a: overdroegen dat den eersamen prester, met bovengeschreven (na: dat) men, en in margine: lullo. O4 klopt hiermee: datmen den eersamen prester lullo. O2b copieert vóór de correctie en schrijft: dat / sie / den eersamen priester, met een eigen verbetering dus. Nu weten we, dat O4 met O56 overeenkomt in de toevoegingen van die namen, en waarlijk! O56 hebben: dat si den eersamen priester lullonem. Maar dat klopt helemaal niet, want de naam is hier anders, en er staat si, in overeenstemming met O2b, dat juist niet aan de verbetering meedeed.

Weer anders is het bij LXVI, 16 Woringhen, de juiste vertaling van Woringie. O2a heeft evenals O2b: Woringhen. Maar O2a heeft nu niet een verbetering, maar een toevoeging in margine: of wornisse (misschien staat er: wormsse). Dat heeft O4 als enige naam: die stat tot wormss. En dat vinden we ook bij O5 en O6. Hier zouden we weer denken dat O2a uit O4 geput had.

Hier stop ik. In de stamboom heb ik O4 als uit O2a aangegeven, maar ik kan wel helemaal abuis zijn. En de relatie van O4 tot O56 is mij ook onduidelijk: XIII, 14 is hello verbeterd in: helige loe O567, maar niet in O4 (dat vrijwel steeds met O56 meegaat) en ook niet in O2a. Het is ook eigenlijk geen verbetering. Maar hier laat ik het onderzoek, dat ook eigenlijk een volkomen irrelevante zaak betreft, aan een belangstellende over.

En dan O7. Dat noemt wel Jan van der Beke als auteur, maar zegt dan dat het is „voleind” (voltooid of gecopieerd?) door Rodolf Dirk van Coevorden, koster in Hardenberg. Dat kunnen we gerust als een nieuwe kroniek beschouwen, als we maar niet denken dat er veel origineels in staat.

En tenslotte P. De drie handschriften staan onafhankelijk van elkaar, het is zelfs moeilijk, een beste-van-de-drie te vinden. Ik heb de voorkeur gegeven aan P2, omdat P1 ons midden in het Vervolg in de steek laat, en P3 later geschreven is, maar hoe alles in elkaar zit, laat ik over aan degene die de Clerc uten Laghen Landen opnieuw wil gaan bestuderen.

Wil men de handschriften op hun algemene habitus beoordelen, dan kan men terstond de oudste er uithalen: L1, N1, O1 en K1 vertonen gotisch fractuurschrift, textura volgens oude nomenclatuur. Ze lijken me uit één scriptorium, althans de eerste drie; van K1 ben ik minder zeker. Dit laatste is van een minder bekwame hand (wat ook aan een groter aantal schrijffouten te zien is). L1 en N1

hebben dezelfde lombarden, vooral I, E en F zijn volledig identiek⁷³). Het schrift is ook zeer op elkaar gelijkend, maar ongetwijfeld niet van dezelfde schrijver. Kolomverdeling en eigenlijk de gehele uitvoering vertoont hetzelfde beeld. Zij zijn echter niet van elkaar afgeschreven; blijkens varianten moeten er wel drie schakels tussen zijn. Misschien stel ik me het schema te eenvoudig voor: L1 heeft marginale aanvullingen, die niet uit zijn voorbeeld kunnen komen, want N1 heeft dezelfde gebreken, maar geen correctie. Er was een hs, waaruit LMNO voortkomen, met uitlatingen, die niet in het hs van JK voorkwamen. Men kan echter niet denken aan een archetypus dat later werd gecorrigeerd (zoals ik dat bij de latijnse tekst met de hss CDF heb verondersteld⁷⁴), want de varianten van MNO en vervolgens NO zijn fouten en geen verbeteringen. O1 heeft af en toe correcties: bijv. vier regels worden geradeerd en door vijf vervangen. de tekst is overigens minder zorgvuldig dan de genoemde. Maar ook dit hs acht ik uit hetzelfde scriptorium afkomstig.

Behalve deze vier is er nog slechts één op perkament geschreven: het 16de-eeuwse M, dat met de voorgaande niets te maken heeft. Hun tijdgenoot M* hebben wij niet meer.

Wat eenvoudiger uitvoering vertonen die op papier, tevens geschreven in bastarda of rotunda. J1 en P23 kunnen we tot de boergondische bastarda rekenen, maar men moet zeer oppassen, want ook O2b en O4 reken ik daartoe, terwijl deze vrij zeker zijn afgeschreven van O2a, dat een moderner cursiva vertoont. Ik ben ervan overtuigd, dat de leeftijd van de copisten een rol kan spelen.

Ik kan niet ontkomen aan de gedachte, dat K1, L1, N1 en O1 duurdere exemplaren zijn geweest dan de latere, terwijl echte cursieven als L2, O5 en O6 van na 1450 schijnen te zijn. Maar ik schat mijn bekwaamheid in het dateren en classificeren van handschriften niet hoog, en ik ben zeer voorzichtig bij het doen van veronderstellingen daarover.

Er was dus omstreeks 1400 vraag naar dure exemplaren van de Nederlandse Beke. Wie kunnen we voor deze vraag aanzien? Wij denken aan de gezeten burger die ontwikkeld genoeg was om te kunnen lezen, maar die geen latijn verstond. Deze groep van intellectuelen zal dicht hebben gestaan bij diegenen die wel latijn verstonden. De vraag omstreeks 1400 naar de latijnse Beke is er nl. ook: de *continuatio* IVa wordt uitgebreid tot IVb, en V wordt dan ook geschreven. Wellicht is ook de verkorte recensio E, met de cont. IVa, in die tijd geschreven. Het is niet onmogelijk dat het verschijnen van de Nederlandse vertaling de latijnse publicatie heeft bevorderd: dat zou het verschijnsel van cont. V als (althans gedeeltelijk) vertaling in het latijn kunnen verklaren.

Nieuw was omstreeks 1450 de Franse vertaling. Wat later komt Johannes Leydis met zijn eerste omwerking en tegen 1500 met zijn tweede. De belangstelling

73 Of de lombarden van K1 van deze schrijver zijn, betwijfel ik: de I is geheel verschillend. Maar de mogelijkheid bestaat, dat het uitsparen van verschillende ruimte bij de tekstschrijvers van invloed is geweest.

74 *Chronographia* p. XXIII-XXV.

daarvoor was echter gering. Als Cornelius Aurelius zijn Divisiechroniek aan de drukker geeft, blijkt de vraag van het Nederlands-lezende publiek groot genoeg om die kroniek weer tot een bestseller te maken. Zoals op het eind van de veertiende eeuw de beide vermeerdeerde Beke's dat waren onder een nog deels latijn-lezend intellect.

HET VERVOLG

In O1 is met andere hand een vervolg toegevoegd, in J12, L2, M en P123 vinden we dit vervolg met dezelfde hand als de Nederlandse Beke. De lezingen verschillen nogal: O1 en L2 hebben aan het begin een aantal paragrafen overgeslagen (of ze zijn in de andere hss toegevoegd; ik meen het eerste, maar kan geen voldoende bewijzen vinden). Er blijken enige groepen te zijn: O1+L2, J en M+P. Maar deze laatste verschillen ook wel eens (§ 16); tussen de groepen vormt J een soort midden. Ik volg dan ook de tekst van J, behoudens evidente fouten, en geef de andere hss in de noten. Maar telkens begeeft ons een hs: O1 het eerst, dan J2, vervolgens P1 (dat zijn laatste stuk heeft verkort), dan slaan M en P stukken over sinds § 56, komen later wel even terug op de tekst van JL2, die we maar als de normale beschouwen. Met § 67 eindigen JM en P met een onvoltooide zin, die ons veel te gissen geeft, waarna L2 met een afwijking alleen doorgaat. Dat laatste stuk is wel zeer interessant, en eigenlijk heeft dat voor de geschiedenis en de geschiedschrijving het meeste belang. Wij hebben gepoogd, het Vervolg in de historiografie van de 15e eeuw te passen, maar hebben meer vragen dan antwoorden overgehouden. Er moet wel een latijnse kroniek zijn geweest, die wij § 77, 9 in een overeenstemming tussen Pauli en Leydis¹ aantreffen, terwijl § 73, 4 juist een afwijking tussen Pauli enerzijds en Leydis¹, Goutsch Kronyxken en ons Vervolg aantreffen in een duidelijke zinswending. De zaak wordt gecompliceerd, doordat zowel Leydis als Pauli de genoemde Nederlandse werkjes kunnen hebben gebruikt. Zeker is het, dat Leydis² ons Vervolg heeft gekend. Dat wordt al geïnsinueerd door Verwijs⁷⁵): „De eerste geschiedschrijver nu, die na Froissart meer breedvoerig over de oorlogen van Hollands heeren met Friesland handelt, is ... Johannes a Leidis”, maar Verwijs haalt ons Vervolg wel in de noten aan, zwijgt echter in zijn Inleiding erover. Zo heeft hij niet gezien, dat de door hem geciteerde zin van Leydis⁷⁶) ut se invicem suos amasios nuncuparent, een vertaling is van § 2, 21–22. Het gebruik van ons Vervolg door Leydis beperkt zich tot zijn tweede bewerking, en aangezien het enige handschrift daarvan met 1417 afbreekt, is onze kroniek van belang voor de tekst later, die we moeten zoe-

⁷⁵ E. Verwijs, ed., *De oorlogen van Albrecht van Beieren met de Friezen* (Werken H.G. nieuwe serie no. 8; 's-Gravenhage, 1869) X.

⁷⁶ Verwijs, *De oorlogen*, XXIII. Op blz. XLI noot 3 is hij geheel op de goede weg, wanneer hij opmerkt dat § 2 reg. 41–42 slechts twee zoons van hertog Albrecht noemt, terwijl Leydis (ed. Sweertius) 213 ook nog Jan van Luik noemt, ten onrechte. Ook lezen wij blz. LIV dat Froissart in hoofdzaken overeenkomt met ons Vervolg. Froissart is daarvan een bron, niet de enige. Hij was in 1390 in Egmond, zie J. Hof, *De Abdij van Egmond* 1973, blz. 384–385.

ken in de Divisiechroniek. Hoewel we soms verrassende overeenkomsten vinden, lijkt het toch wel, dat de Divisiechroniek niet rechtstreeks uit ons Vervolg heeft geput, waarschijnlijk geheel niet uit Beke, maar Leydis zelf heeft vertaald: vergelijkt men de overeenkomstige berichten van de Nederlandse Beke en de Divisiechroniek, dan komt men tot dezelfde tekst in verschillende bewoordingen⁷⁷). Wij zijn vrij zeker, dat de laatste paragraaf niet door Leydis in zijn tweede bewerking is opgenomen, want de Divisiechroniek maakt dezelfde fout in de naam van de bisschop van Macon als in de eerste bewerking staat⁷⁸).

Wanneer we spreken van de schrijver van het Vervolg, dan moeten we erkennen dat het zich wel als een geheel voordoet, maar dat het toch wel van verschillende schrijvers moet zijn. Overal zien we barsten: J2 bekort de laatste hoofdstukken flink, O1 en J2 laten van de eerste een aantal weg (of deze zijn in de andere handschriften toegevoegd) en vooral §16 lijkt wel te bestaan uit een bonte mengeling van concurrenten.

Het gaat om de strijd tussen de opstandige Luikenaren tegen hun elect Jan van Beieren: de slag bij Othée. Onze kroniek heeft twee verschillende verhalen, waarmee wij de bekende gelijktijdige kronieken kunnen gaan vergelijken.

Alleereerst het Chronicon Tielense, dat geheel van de andere afwijkt. Een plaats noemt het niet en de datum is in crastino Mauricii, d.i. 23 september. Dat is de juiste datum, die echter elders anders wordt uitgedrukt. Het aantal gesneuvelden is: 30.000 Luikenaren en 5 à 6 duizend van de andere partij.

Pauli heeft vrijwel letterlijk hetzelfde als Leydis¹: ... in festo sancte Thecle, que erat dominica dies in loco vulgariter dicto Alechotin prope tumbas⁷⁹). Ook hier sneuvelen er 30.000.

Deze zelfde plaatsnaam vinden we in het Goudts Kronycxken: an der tombe buten Hoy en Tongeren tot Alcattay. Veldenaer⁸⁰) heeft alleen buten Heyden Tongheren in den velde. Dit wijst op het gebruik van onze kroniek, die in beide versies heeft: Elc, niet veer van Heyen-Tongeren. Scri-

77 Soms aarzelt men. *Divisiechroniek* 28 c. 23 vertelt het begin van § 59 met andere bewoordingen en ook enkele andere gegevens, maar dan komt: ... want sy gheenen beteren noch nutteren en wisten tot des Stichts behoef nadat die lande ghelegen waren, wat toch wel sterk aan reg. 29 doet denken. En even verder: ... gheinstalleert ende in des bisschops stoel gheset ende men sanck Te Deum laudamus. Dit doet denken aan reg. 38-41, maar het is toch niet zó gelijk, dat we aan ontlening moeten denken.

78 Hij heet episcopus vatisconensis bij Leydis¹, bisscop van vatisconen in de *Divisiechroniek*, en weer: Anno Domini facta inquisitione de querelis Trajectensibus contra episcopum Zwederum de Culenburch per dominum Johannem episcopum Vatisconensem ... Henricus Goude (zie noot 43) f° 426. Voor Henricus Goude volg ik een aanwijzing van Steensma, *Thabor*, 132. Het Magnum Chronicon Belgicum volgt Pauli = Matisconensis episcopus, en ook Berchen, uitg. De Mooy, blz. 81.

79 In het hs van Frederik van Sevender: Alethotin prope tumbas. Daar ontbreekt de toevoeging dat het zondag was.

80 Blijkens de oorkondedatum opten derden dach in Aprill 868, en XXVIII, 64 greef Dirck, als hi out wert ... so wert eenre nonnen ingheseynt gebruikt hij een hs van de groep M, wat ook blijkt uit de greefschap van Oestberghen ende van Westberghen (= XLIX, 15).

verius heeft in zijn Toetssteen op het Goudts Kronyxcken de juiste verklaring gegeven: „nae mijn gissingh heeft gestaen Elch Othey... in 't Fransch gemeenlijck Othey, in 't Duytsch Elch”. Wij weten nu dat het latijn geen voorbeeld was van onze kroniek. Dat blijkt ook uit de datum: zondag na St Lambrecht bij JM, zondag vóór St Michiel bij P. Dit vinden we ook bij het Goudts Kron. en Veldenaer: des Sonndendages (resp. sess daghen) voor S. Michielsdach, waar Veldenaer aan toevoegt: op sinte Teclendach. Hier heeft zeker Veldenaer een kroniek gebruikt met de datum van Pauli en Sev. De 30.000 gesneuvelden zijn bij de twee kronieken gestegen tot 35.800 resp. 38.800, meer dan de 33.000 man van onze kroniek; we zullen het niet-afgeronde getal 33.516 van P maar voor een grapje houden.

Wij moeten aannemen, dat het Goudts Kronieksken de gegevens van Pauli en Sevender op een of andere wijze heeft gevonden, maar ook van onze Vervolgkroniek, althans lezing P, iets heeft geweten. Wel heeft men het Goudts Kron. met de Heraut in verband gebracht en deze weer met de Clerc, maar dat eist nog nader onderzoek⁸¹).

Voor de samenhang mag ik nog even vermelden Leydis²: die 23^a mensis septembris, quae tunc fuit dies dominica et festum S. Teclae virginis ... versus villam Gallice Othey dictam, Teutonice vero Elch in Hasbania, wat de Divisiechroniek trouw vertaalt: ... ende was den xxiii dach van september op eenen sondach ende was S. Theclendach ... ontrent een dorp, gheheeten in Walsch Othey, in Duytsche Elch.

Een bron voor onze Vervolgkroniek hebben wij niet gevonden, maar het is vrijwel zeker dat zij zelf als bron heeft gediend. Wij kunnen dus haar berichten als betrekkelijk origineel beschouwen.

Van § 47 af beginnen een aantal paragrafen met Item, al komt het voordien ook wel voor. Dit gaat door ook wanneer na § 55 een breuk in het werk schijnt te zijn, en ook nog na § 67a, wanneer alleen nog L2 overblijft. Met § 72 heeft Veldenaer alleen nog Hollandse berichten uit onze kroniek, na § 75 houdt ook dat op. De laatste paragrafen zijn wel door een belangstellende toeschouwer geschreven; fouten in de jaartallen kunnen we wel aan de copist wijten. De geschiedenis van de verdwijning van bisschop Zweder van Culemborg door invloed van een Boergondische, en kennelijk door hertog Filips geïnspireerde, bisschop wordt met kennis van zaken (al zijn het nogal uiterlijke zaken) beschreven. Het nogal abrupte slot maakt een einde aan een verhaal van een hoekse, althans anti-kabeljauwse schrijver, die de argumenten van zijn tegenpartij waardeloos acht,

81 S. Muller Fz., „Die Hollandsche Cronike van den Heraut”. *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk.* 3e reeks II (1885) 87: „Hij eindigt met de zoen wegens den moord door Jan zonder Vrees op Orléans. Overgenomen door Gouds Kronijkje ...”. Maar het Gouds Kronijkken zegt blz. 72: „Opten goeden Vrijdach starf Beatris greaf Floris wijf....”, welk bericht ontbreekt Beke 75c in hss A en dus ook Ned. Beke.

maar die toch langzamerhand zich gaat schikken in de toenemende invloed van de hertog van Boergondië. Het verhaal is door twee schrijvers, Schmedding en De Hullu, gebruikt, maar verdient toch wel geheel gepubliceerd te worden.

AFGELEIDE KRONIEKEN

Zoals de *Chronographia* is omgewerkt door Theodericus Pauli en Johannes Leydis, zo is de Nederlandse vertaling gebruikt door anderen: de Clerc uten Laghen Landen heeft het deel over Holland genomen en van enig commentaar voorzien, en iets dergelijks heeft de Heraut Beieren gedaan. De laatste is interessant doordat hij een kladboek heeft nagelaten, dat we enkele malen in de noten hebben aangehaald. Beide schrijvers gebruiken een *hs* van de groep *M*, waarvan er verder maar één over is. De Clerc is uitgegeven naar twee handschriften; wij hebben aangetoond, dat drie Nederlandse-Bekehandschriften het deel over Holland hebben vervangen door de Clerc, waarmee men deze kan aanvullen tot ongeveer 1400, helaas niet helemaal zeker. Maar wij geloven wel, dat de afwijkende overlevering van c. LXXXVIII, 168–171 van de Clerc afkomstig is, en dus een bericht dat de overweging waard is⁸²).

Met de Heraut staat in verband de Chronogrammist⁸³). De term *buulrugghede hertooch Godevaert* doet aan de Clerc denken, maar Robrecht de Vriese heet grave Boudens sone van Rijsese, waar Nederlandse Beke en Clerc Vlaenderen hebben. De sterfdag van graaf Willem IV heet hier: 1345 up Sinte Cosmas ende Damiaensdach, welke formulering we ook aantreffen in de *Tabula Egmondana*: het is een typisch Egmondse datering. Merkwaardig is, dat de Chronogrammist de juiste sterfdatum van Willem V heeft: Ende hij starf int jaer 1388 up de xv kalende van aprille⁸⁴).

Overal zwerven stukjes Beke. Gem.-archief Haarlem *hs* 15 f° 27: Dese grave Jan en was niet meer dan iii^s jair grave. Ende hij starff int jair ons Heren mcccix op sinte Maertijsdach te Haerlem sonder kinder. Ende die ridders namen hem (!!!) ende wordt begraven te Reynsborch. Eenzelfde soort dwaasheid in dezelfde zin treffen wij in de *Cronika fan Hollandt*: ende sterff sonder kinder ende sonder nama⁸⁵). Er zal wel geen verband zijn tussen de twee kronieken. De Haarlemse heeft f° 31: Albrecht ... na des broeders doot wort hij gehult voir rechte lant-

82 Bruch, *Supplement*, 35, en Van Foreest, „Traditie” (*Bijdr. Gesch. Ned.* XXII, 1968–1969) 189 noot 5.

83 Bruch, *Supplement*, 33.

84 De sterfdatum van graaf Willem V is onbekend in de handboeken (verg. noot 35 hiervoor). Dat is vreemd, want hij is overgeleverd bij de Chronogrammist, bij de Heraut Beieren en in de *Tabula Egmondana*, een geschrift dat men wel aanhaalt wanneer het fouten heeft. De Beke-ervolgen hebben meestal het foute jaar 1378, of een vage datering, bijv. l'an mil iii^eiiii^exix ou mois de mars (*Frans Kroniekje* (Romein, *Geschiedschrijving*, no. 42) 267).

85 *Kleine oudfriese kronieken*. Uitgegeven door de Werkgroep voor Oud-fries aan de Rijksuniversiteit te Utrecht o.l.v. P. Gerbenzon (Groningen, 1965) 77 reg. 46.

sheere int jair ons Heren mccc ende xc op sinteMathijsdach te Ziericzee. Dat is beter in de buurt, maar klopt toch weer niet helemaal met 29 jaar van hs M en 30 van J en N.

Intussen is voor ons het belangrijkste, of er latere kronieken zijn, die het Vervolg hebben gebruikt. Wij denken aan § 67, 14–15. Dat hebben onze handschriften nogal verschillend overgeleverd: MP23 hebben slechts twee namen van gesneuvelden en Costijn zelfs zonder achternaam (dus kennelijk uit een uitgebreider tekst), terwijl J1 met latere hand een aantal namen geeft, maar Costijn ontbreekt daar, terwijl een Raes van Haemstede de oude naast de jonge wordt genoemd; Jan van Hodenpijl ontbreekt, evenals Jacob van Borselen. Wij vinden deze laatste wel in het Sneker Kroniekje⁸⁶), dat heer Raes en jonge heer Raes noemt, maar Costijn met de titel Renesse versiert. Ook het Gouds Kronycxken kent Jacob van Borsel, terwijl Veldenaer daar nog aan toevoegt: heer Claes soen. Wie van wie gecopieerd heeft, zien we niet precies, maar zowel P2 als het Gouds Kronycxken vertellen, dat ze niet allen noemen kunnen. Veldenaer zegt iets dergelijks: ende menich ander edel ende onedel.

De Divisiiekroniek (div. 28 c. 32) laat Jacob van Borselen weer weg. Een andere traditie wordt blijkbaar gevolgd door Pauli, die zeer compleet is:

Interea anno Domini 1426 venit ex Anglia domine Jacobe in auxilium dominus de Fulwater cum multis armigeris in Zelandia missus a duce Closcester, reputans se legitimum maritum domine ducisse Jacobe. Venit igitur in insula dicta Schauwen propre Ziericzee, cui firmiter adhererunt dominus de Haemsteden cum omnibus Hoeczensibus morantibus in Zelandia ... Cum ergo navigarent ignorantes dispositionem aquarum supervenerunt ex parte nobilis domicelli de Gaesbeeck multi armigeri ex oppido de Gheervliet et dominio⁸⁷) de Put cum balivo ipsorum Igitur Philippus dux Burgundie tutor Hollandie.. aggregavit valentes armigeros, cum quibus et cum omnibus capitaneis civitatibus Hollandie occurrit predictis apud villam dictam Brauerschaven in profesto sancti Ponciani martiris ... In primo congresso multis occisis dominum Franconem de Borsel, domicellum Jacobum de Borsel letaliter vulneratos prostraverunt... Corruerunt autem cum Anglicis dominus Raso de Haemsteden, dominus de Costinis (!) de Haemsteden, dominus Johannes de Reness, dominus Andreas de Valinis, milites acerrimi cum multis aliis approbatis laude dignis armigeris. Sed verus dominus de Haemsteden cum paucis aliis captus Brielis in iocunda prisione locabatur. Corruit etiam ex parte ducis Philippi predictus domicellus Jacobus de Borssalia filius Nicolai, vir nobilis et magnanimus cum paucis aliis de Borsalia, eo quod Borsселenses in fronte sive acie belli primi hostes invaserunt et debellaverunt.

Pauli onderscheidt zorgvuldig de gesneuvelden van beide zijden. Dit stuk van hem staat vrijwel los van onze kroniek.

Dat is weer niet zo met Leydis. De tweede bewerking mist het stuk na 1417, dus we kunnen rechtstreeks alleen de eerste vergelijken. Maar omdat de Divisiiekroniek een compleet exemplaar van Leydis² heeft gehad, kunnen we die erbij halen. We vergelijken het Nederlands van de laatste en zien dadelijk, dat er geen gebruik is gemaakt van de Nederlandse Beke-vertaling⁸⁸). Het is waarschijnlijk, dat Leydis¹ op sommige plaatsen een tekst heeft, die met de bron van de Neder-

86 H. Bruch, *Kroniek der Friesche kronieken. Antikritiek op Bolhuis' kritiek* (Leeuwarden, 1952) 46.

87 Er staat dno (sic) met in margine: f. dominio.

88 De Divisiiekroniek-schrijver heeft geen bezwaar tegen het overnemen van een Nederlands verhaal, blijkens het letterlijk gebruiken van het mirakel van Sint Barbara (*Pauw, Kronijke*, c. LXI p. 89). Ik heb dit 50 jaar na mijn dissertatie ontdekt; het geeft nader inzicht meer in de Divisiiekroniek dan in Theodericus Pauli.

landse Beke overeenkomt⁸⁹), maar bij het Vervolg is dat niet zo. De slag bij Brouwershaven heeft in Leydis¹ bijna dezelfde lezing als de Divisiechroniek:

... bellavit prope opidum Brouwershaven ... Ceciderunt autem in eodem bello dominus Johannes de Hodenpijl, dominus Johannes de Renesse, dominus Costinus de Haemsteden, dominus Raso de Haemsteden et dominus Andreas de Valmis⁹⁰).

We hebben wel ontlening door Leydis² geconstateerd van berichten over Willem VI en de Friese expeditie van zijn vader. Hoe voorzichtig men moet zijn, blijkt uit de vergelijking van de slag in Gorinchem in 1417, waar de opsomming der gesneuvelden reeds in Leydis¹ staat, hoewel men haar juist van Pauli afkomstig zou achten.

§ 70 reg. 146 kunnen we een copieerfout corrigeren aan de hand van Veldenaer. Wij hopen door al deze verwijzingen enige weg aan te geven in de geschiedschrijving der 15e eeuw, nog grotendeels braakliggend na het zo enthousiaste begin van Bolhuis⁹¹).

§ 77 hebben we een verhaal dat ook in andere kronieken staat, maar juist in ons Vervolg ontbreekt de naam kat, cattus⁹²). En Pauli en Leydis¹ stemmen weer overeen, zodat men toch wel gaat geloven in een latijns geschrift van omstreeks 1436, al ligt de zaak toch heel anders dan men heeft gedacht⁹³). Vrij zeker is het dat na § 75 onze kroniek van alle andere afwijkt.

En tenslotte Veldenaer. Deze heeft een wereldkroniek gemaakt, die verband houdt met de Fasciculus Temporum van Rolevinck⁹⁴), aan welke wereldkroniek hij een aantal kronieken van Nederlandse gewesten toevoegde. Hij gebruikte daarvoor (allicht) voor Holland en Utrecht onze Beke-vertaling, waarvan hij een exemplaar had met M-varianten. Dat hij onze Beke-vertaling gebruikt, blijkt uit de merkwaardige fout van XXVIII, 64, bij Veldenaer: Dese greeff Dirck, als hi out wert. Even tevoren lezen wij: opten derden dach in Aprill, een variant van MNO (reg. 54–55). Met XLIX, 15 hs M komt overeen: de greefscap van Oestberghen ende van Westberghen in Oestvrieslant. En evenals in LXXXI, 150 hs M lezen wij: ... ende dede dat naeste dorp verbernen: alle andere hss hebben dat naeste huus. Letterlijk hebben we ook nog het Vervolg § 10, 163–166: Int jaer mcccciiii op sinte-Luciendach starff die moghende prince hertoch Aelbrecht van Beyeren, greve

89 Bijv. het hoofdstuk LXXXIX. Zie ook blz. XXI noten 29 en 30.

90 UB Leiden hs BPL 127 D = afschrift van Sevender, f° 104.

91 J. Bolhuis van Zeeburgh in: *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk.* nieuwe reeks VIII (1875); zie ook Romein, *Geschiedschrijving*, 121 noot 3. Ik hoop door mijn notenmateriaal aan te tonen, dat die verloren bron van 1436 niet te vinden is en vermoedelijk ook niet bestaan heeft. Dat Pauli het niet is, staat reeds lang vast. Nu er hoop bestaat, dat Johannes Leydis een studie krijgt die hij al lang verdient, laat ik dit alles aan anderen over.

92 Zie Romein, *Geschiedschrijving*, 108 noot 1.

93 In ieder geval ben ik optimistischer dan Romein, *Geschiedschrijving*, 87, dat er over de „vervolgen op Beka ... nog maar weinig vaststaat en wellicht ook nooit heel veel meer zal komen vast te staan”.

94 Romein, *Geschiedschrijving*, 114.

van Hollant, Zeelant, Henegouwen ende heer van Vrieslant, ende leyt in Den Haghe begraven in der capelle opt hoff. Ende hi regnierde so ruwaert so recht heer xlvj jaer. De laatste zin is letterlijk uit onze kroniek, maar er is het een en ander toegevoegd. Zo is het bij Veldenaer steeds. Maar wij hebben hem wel eens kunnen gebruiken ter verbetering van een bedorven tekst: § 70 reg. 78 en ook 146. Veldenaer heeft ook andere bronnen gebruikt: graaf Willem V werd gezet in sekeren hoeden, daer hi in bleeff 30 jaer totdat hi starff, een variant die ons onbekend is⁹⁵), en later: Int jaer ons Heren 1388 so starff hertoch Willem ... opten vijften dach van Aprille. Deze wonderlijke datum vinden wij ook bij Pauli, die hem wel van Veldenaer zal hebben overgenomen.

Het is alles ingewikkelder, althans onduidelijker, dan Bolhuis het heeft vermoed. Toch moeten we hem de eer geven, dat hij als eerste heeft gepoogd een critische beschouwing over alle 15de eeuwse kronieken te maken, welke poging toch een aantal juiste opmerkingen heeft opgeleverd.

DE UITGAVE

We hebben al vaker gezegd, dat men met vier handschriften de auteurstekst kan samenstellen. Het zijn: L1 en K1, en ter controle N1 en J1. De varianten die voor de tekst nodig zijn, hebben we volledig in de noten meegedeeld.

Verder moesten we duidelijk maken, dat de andere handschriften niet nodig zijn. Aan het bewijzen van die overbodigheid hebben we ook nogal wat aandacht besteed.

Daarmee had ik ik kunnen volstaan. Uit de enorme variantenverzameling heb ik veel geschrapt, maar op den duur begon het overblijfsel zo gering te worden, dat ik naar een nieuw criterium zocht. Tenslotte kwam ik telkens voor een keus te staan, en dan kwam het argument naar voren, dat men beter teveel dan te weinig kon geven. Maar het resultaat is iets tussen twee fouten in.

Mijn leermeester Hajo Brugmans gaf als zijn mening: bij een uitgave moet men er voor zorgen, dat de lezer het handschrift niet meer hoeft te raadplegen. Ik heb deze goede raad weloverwogen in de wind geslagen.

Hoe een diplomatische uitgave zou worden, heb ik met cap. XXIII laten zien, waar alle handschriften, behalve O3, dat het hoofdstuk mist, naast elkaar zijn afgedrukt. Het andere uiterste zou zijn, slechts datgene in de noten te zetten, dat voor de auteurstekst nodig is.

Anders dan bij de latijnse tekst, hebben we hier een beste handschrift. We hebben daarom L1 als auteurstekst aangenomen, waarbij we een voorbehoud moeten maken wat de spelling betreft. L1 heeft naar ons gevoel wat te vaak -oo-, waar de andere handschriften -oe- hebben. Ook wordt aan het eind van een regel wel eens een letter uitgespaard, g voor gh, en een woordje als dar voor daer. We

95 Het zal wel van xxix van hs M zijn afgeleid.

hebben geweigerd om de spelling te normaliseren, te meer omdat we de overtuiging hadden, dat L1 evenmin als de auteur normaliserend was.

Wat er in margine in L1 is toegevoegd, hebben we tussen(>) geplaatst; bovendien wat we op grond van andere handschriften meenden te moeten wijzigen. De noten geven dat allemaal duidelijk aan. Ook hebben we in de noten de latijnse tekst zo nodig aangehaald.

Omdat M door Matthaeus was uitgegeven, wilde ik aanvankelijk de varianten, als door iedereen te raadplegen, achterwege laten, behalve als Matthaeus een drukfout had. Aangezien echter Matthaeus berucht is om zijn drukfouten en deze uitgave in dat opzicht wel de kroon spant, heb ik soms nog drukfouten moeten corrigeren. De varianten van M weglaten heeft ook nog het nadeel, dat de kroniek van de Clerc en die van de Heraut minder toegankelijk zouden zijn, en ik hoop van harte dat iemand zich aan deze kronieken zal zetten.

De latijnse tekst van Beke was dikwijls beslissend bij de beoordeling van de juiste lezing. Maar hoe moest dat bij de vermeerderingen?

We hebben onze dwaalweg door de vermoedelijke bronnen van deze vermeerderingen in vorige hoofdstukken beschreven. Soms was de bron ongeveer te vinden, maar soms juist niet. Daarbij was het moeilijk om te verwijzen: het Chronicon Tielense heeft dikwijls een andere tekst, en Johannes Leydis evenzo. Diens eerste lezing, dikwijls verhelderend, is onuitgegeven, evenals Theodericus Pauli. Er is een aanwijzing dat er een hoekse en een kabeljauwse traditie hebben bestaan, waarbij de Beke-vertaling, althans de voortzetting, hoeks was, maar dat loopt toch weer in elkaar, zeker op het eind van de 15e eeuw. Leydis² heeft gebruik gemaakt van de Beke-vertaling, maar ook van Pauli. Bovendien volgt het Chronicon Tielense wel de kabeljauwse lijn van Pauli, maar een Geldersman kan toch niet zomaar Hollandse partijdigheden volgen.

Bij de noten kwam steeds weer de moeilijkheid, dat sommige handschriften afwijkingen hebben die volkomen irrelevant zijn. Daar heb ik, vooral bij O, wel wat achterwege gelaten. De moeilijkheid was daar ook, dat er geen model-O is. Maar ik meen dat ik toch wel het gemiddelde tussen te-weinig en veel-overbodigs heb kunnen vinden.

Omdat ook nog niet een spellingverschil een rol zou spelen, heb ik in de noten gelijke vormen met spellingverschil onder één hoofd gebracht. Het eerstgenoemde handschrift is datgene dat de woordvorm letterlijk weergeeft. KJ betekent dus, dat het woord in de vorm van K is weergegeven, en dat J hetzelfde woord heeft, maar anders gespeld. JK kan betekenen dat beide gelijk zijn, maar het hoeft niet. Wie middeleeuwse spelling wil onderzoeken, vindt in onze handschriften overvloedig materiaal, maar hij kan niet met mijn noten volstaan. 21 handschriften onder één noemer brengen is eigenlijk een onmogelijk werk. Maar een vrij juiste tekst samenstellen, was wel mogelijk, en dat heb ik wel bereikt.

En hiermee heb ik voldaan aan de opdracht van 24 februari 1953: de Chronographia Johannis de Beka (zo noemden we hem toen nog), lopende tot 1346, benevens de omwerking en voortzetting tot 1393 (dat was een onjuiste formulering: er was geen omwerking en er waren verschillende voortzettingen), en de

Middel nederlandse vertaling van de vermeerderde Beka (dat is ook al minder juist: de Vertaler is ook Vermeerderaar geweest). „Zij zal berusten op verschillende handschriften”. Dat is een te bescheiden opmerking: er waren er meer dan veertig. En zeer onbescheiden: ik plaats mij onder de vroegere uitgevers Suffridus Petrus en Furmerius, Buchelius en Lap van Waveren, en Antonius Matthaeus, en onder degenen die aan uitgaven hebben meegewerkt: Scriverius, Westphalen, Bondam en Burman. Hun medewerking vinden we in aantekeningen in handschriften en in gedrukte exemplaren. Misschien sla ik nog wel iemand over.

Nadat men in 1904 de heruitgave van „Beka” noodzakelijk had verklaard, en een voorstel om H. A. Poelman er mee te belasten niet was doorgestaan, kreeg Coster, wiens dissertatie ik telkens heb mogen aanhalen, de opdracht in 1917. De opdracht verhuisde in 1924 naar I. H. Gosses en na diens overlijden kwam zij aan mij. Ik heb kennis mogen nemen van wat mijn voorgangers hebben verricht, maar ik heb alles toch zelfstandig opgezet. Met enig leedvermaak denk ik nog wel aan degenen die mij begroetten als de man die Beka zou uitgeven, met een duidelijke uitdrukking van twijfel of meer dan dat over het resultaat. Het is hier. *Habent sua fata libelli*.

Bij mijn werk ben ik met velen in aanraking gekomen, waaronder ambtenaren van de Universiteitsbibliotheken te Leiden en Utrecht (aan welke laatste ik zeer prettige herinneringen heb), en de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. Vele andere bibliotheken zijn benaderd vanwege de Rijkscommissie, van wie ik vier secretarissen met mijn problemen heb mogen lastig vallen: Dr A. J. Veenendaal, wijlen Dr F. B. M. Tangelder, Dr B. A. Vermaseren en de huidige Drs K. Kooijmans. Over onze correspondentie zullen misschien over enige eeuwen doctorandi zich buigen. Of misschien is dat alles dan wel tot stof vergaan. In het samenstellen van de index hadden mej. E. C. M. Huysman en drs. J. G. Smit van het Bureau van de Rijkscommissie een belangrijk aandeel.

Als toezichthouders hebben mij bijgestaan Prof. Dr J. F. Niermeyer, Prof. Dr R. R. Post, en Prof. Dr F. W. N. Hugenholtz. Alleen de laatste zag het werk voltooid, het eerste deel zowel als het tweede.

De velen met wie ik de problemen van uitgeven, van geschiedschrijving, van literatuur heb kunnen bespreken, en die daardoor indirect een aandeel hebben gehad in dit werk, noem ik niet. Ik noem alleen de overledenen die direct bij Johannes de Beke betrokken zijn geweest: H. P. Coster, Niermeyer, Post en J. Hof O.S.B. Vooral van Jan Hof spijt het mij, dat ik hem geen exemplaar van dit deel van 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën kan overhandigen.